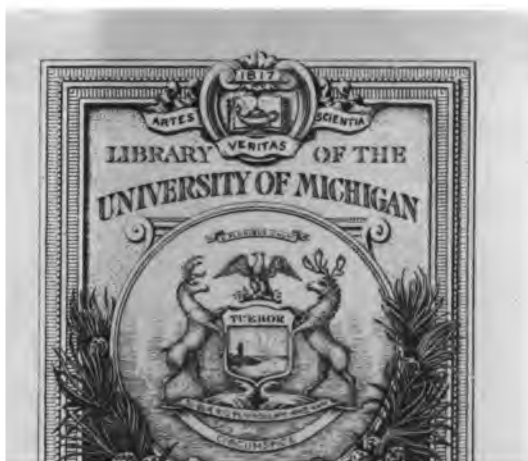
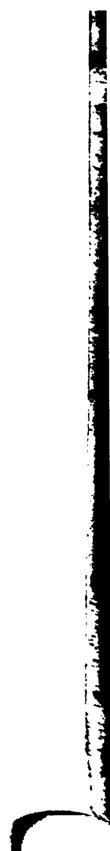

1817
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES
ET
DEPERDITORUM FRAGMENTA.

EX RECENSIONE
ARN. DRAKENBORCHII
AD CODICUM
BAMBERGENSIS ET VINDOBONENSIS
FIDEM PASSIM REFICTA
EDIDIT
IOANNES THEOPHILUS
KREYSSIG.

EDITIO STEREOTYPA.

TOMUS II. LIB. VII — XXIII.

LIPSIAE
SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII.
1829.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBER VII.

EPITOME LIBRI VII.

Duo novi magistratus adiecti sunt, praetura et curulis aedilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli: cuius remedium et finis quum per novas religiones quaereretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cuius relegatio patri obiiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare, non perseveraturum se in accusatione. Quum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in praealtam voraginem urbis Romanae: in eam Curtius armatus, sedens equo, se praecipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duae tribus additae, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus

agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeae corvo, et unguibus rostroque hostem infestante, occidit, et ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Karthaginiensibus iuncta. Campani, quum urgerentur a Samnitibus bello, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt: ob quam caussam ea, quae populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Myris tribuni militum opera servatus est. Qui, occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuae in praesidio erant relicti, de ea occupanda urbe conspirassent, et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriae restituti sunt. Res praeterea contra Hernicos et Gallos, et Tiburtes, et Privernates, et Tarquinienses, et Samnites, et Volscos prospere gestas continet.

[redacted]

turam Sp. Furio M. filio Camillo; aedilitatem C
Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suaru
gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sext
collega ex Patribus datus L. Aemilius Mamercinu
Principio anni et de Gallis, quos primo palatos pe
Apuliam congregari iam fama erat, et de Hernico
um defectione agitata mentio. Quum de industria
omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, pro-
ferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile
otium fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribu-
nis, quod pro consule uno plebeio tres patricios ma-
gistratus, curulibus sellis praetextatos tanquam con-
sules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset, praetorem
quidem etiam iura reddentem, et collegam consuli-
bus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde
imposita est senatui ex Patribus iubendi aediles cu-
rules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fie-
rent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L.
Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et
bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis
carent, pestilentia ingens orta. Censorem, aedi-
i curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt,
portione et ex multitudine alia multa funera
se: maximeque eam pestilentiam insignem mors
m matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim
vir unicus in omni fortuna: princeps pace bel-
e prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio
esiderio civitatis, quae capta absentis implora-
pem, vel felicitate, qua restitutus in patriam
i patriam ipsam restituit. Par deinde per quin-
t viginti annos (tot enim postea vixit) titulo
gloriae fuit, dignusque habitus, quem secun-
Romulo conditorem urbis Romanae ferrent.
Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico,
nio Stolone consulibus, pestilentia fuit. Eo
gnum *memoria actum, nisi* quod pacis deum

exposcendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. Et quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia coelestis irae placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque (ut ferme principia omnia) et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant; sed impletas modis saturas, descripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum saepius revocatus vocem obtudisset, venia petita pue-[redacted]

passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, et stipendia, tanquam expertes artis ludicrae, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. Quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis iam diis aspernantibusque placamina irae, terrorem ingentem fecit. Itaque Cn. Genucio, L. Aemilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quam corpora morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit. Dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui praetor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri aedis Iovis optimi maximi, ex qua parte Minervae templum est. Eum clavum, quia rarae per ea tempora literae erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervae templo dicatam legem, quia numerus Minervae inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortiae, Etruscae deae, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: a consulibus postea ad dictatores, quia maius imperium erat, sollenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa res, propter

quam dictator crearetur. Qua de causa creatus L Manlius, perinde ac reipublicae gerendae, ac nor solvendae religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam lace ratione corporum lata, partim virgis caesis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: et ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberae civitati ab ostentatione saevitiae ascitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. Criminique ei tribunus inter cetera dabat *quod filium iuvenem, nullius probri compertum, ex torrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu aequalium prohibitum, in opus servile, prope in car cerem atque in ergastulum, dederit: ubi summo loco natus dictatorius iuvenis quotidiana miseria disceret vere imperioso patre se natum esse. At quam ob no xam? quia infacundior sit, et lingua impromptus Quod naturae damnum utrum nutriendum patri, s*

egre passus, ut omnes dii hominesque scirent, se arenti opem latam, quam inimicis eius, malle, ca-it consilium, rudis quidem atque agrestis animi, et uanquam non civilis exempli, tamen pietate lauda-ile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane n urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pom-onium tribunum pergit: ianitori, *opus esse sibi domi-o eius convento extemplo*, ait: *nuntiaret, T. Manli-m L. filium esse.* Mox introductus, (etenim perci-um ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, ut consilii ad rem agendam, deferre) salute accepta edditaque, *esse*, ait, *quae cum eo agere arbitris remo-is velit.* Procul inde omnibus abire iussis, cultrum tringit: et, super lectum stans ferro intento, nisi, a quae ipse concepisset verba, iuraret, *se patris eius ccusandi causa concilium plebis nunquam habiturum*, e eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus ribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se olum, inermem; illum praevalidum iuvenem, et, uod haud minus timendum erat, stolide ferocem iribus suis cerneret) adiurat, in quae adactus est erba; et prae se deinde tulit, ea vi subactum se in-epto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, ibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo otestatem fieri; ita aegre habuit, filium id pro pa-ente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum ius tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. taque non patri modo remissa causae dictio est, sed psi etiam adolescenti ea res honori fuit: et quum eo nno primum placuisset, tribunos militum ad legio-es suffragio fieri, (nam et antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secun lum in sex locis tenuit, nullis domi militiaeque ad onciliandam gratiam meritis; ut qui rure et procul oetu hominum iuventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terrae, seu qua vi

alia, forum medium ferme specu vasto col
immensam altitudinem dicitur: neque ea
nem coniectu terrae, quum pro se quisqu
expleri potuisse prius, quam deum moni
coeptum, quo plurimum populus Romanu
Id enim illi loco dicandum, vates caneban
publicam Romanam perpetuam esse velle
M. Curtium, iuvenem bello egregium, cas
runt dubitantes, an ullum magis Romanu
quam arma virtusque, esset. Silentio fact
deorum immortalium, quae foro imminen
liumque intuentem, et manus nunc in coel
in patentes terrae hiatus ad deos Manes por
se devovisse: equo deinde quam poterat m
ornato insidentem, armatum se in specum i
donaque ac fruges super eum a multitudin
ac mulierum congestas; lacumque Curtiu
antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, s
appellatum. Cura non deesset, si qua ad
inquirentem ferret: nunc fama rerum sta
ubi certam derogat vetustas fidem; et lac
ab hac recentiore insignitius fabula est.]
prodigii procurationem, eodem anno de He
sultus senatus, quum fetiales ad res repet
quicquam misisset, primo quoque die fer
populum de bello indicendo Hernicis cens
[redacted]

ntum publica calamitate maesti Patres, quantum roces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnis locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quae ut primum ntacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium iure, comitia haberentur.* His vocibus curia et forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, ... rem consensu patriciorum Servilius consul ... dictus, lectusque et iustitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novae ... Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res ... occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud ... a expugnandi spe succedentes, hortante legato ... enis irae atque indignitatis militum animis, ... it facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis ... fuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. ... atoris deinde adventu novus veteri exercitus ... itur, et copiae duplicantur: et pro concione dictator audibus legati militumque, quorum virtute castra ... ensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad aemulandas virtutes acuit. Neque segnius ad hostes bellum apparatur, qui, et arti ante decoris memores, neque ignari auctarum irium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris aetas excitur. Quadringenariae octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium *florem* iuventutis eo etiam, quod, ut *duplex acciperent stipendium,* decreverant, *spei animorumque implevere.* Immunes quoque ope

rum militarium erant, ut, in unum pugn
reservati, plus sibi, quam pro virili parte
dum scirent. Extra ordinem etiam in acie
conspectior virtus esset. Duum millium p
stra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi
utrimque spatio in medio pugnatum est.
tit ambigua spe pugna; nequicquam sa
equitibus Romanis impetu turbare host
Postquam equestris pugna effectu, quam
vanior erat; consulto prius dictatore eq
missu deinde eius, relictis equis, clam
provolant ante signa, et novam integra
neque sustineri poterant, ni extraordinari
pari corporum animorumque robore se ol

VIII. Tunc inter primores duorum
res geritur. Quicquid hinc aut illinc com
belli aufert, multiplex, quam pro numer
est: vulgus aliud armatorum, velut deleg
bus pugna, eventum suum in virtute al
Multi utrimque cadunt, plures vulnera
Tandem equites alius alium increpantes,
restaret, quaerendo, *si neque ex equis pep*
stem, neque pedites quicquam momenti face
tertiam exspectarent pugnam? quid ante si
prosiluissent, et alieno pugnarent loco? I
vocibus concitati, clamore renovato, infer
et primum gradu moverunt hostem, dei

[redacted]

mucrone subrecto, quum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, et in spatium ingens ruentem porrexit hostem. Iacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quaedam militariter ioculantes, Torquati cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiaeque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno C. Poetelius Balbus consul, quum collegae eius M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, oedae populationes in Lavicano, Tusculanoque, et lbano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt ctae. Et, quum adversus Tiburtem hostem duce nsule contenta respublica esset, Gallicus tumultus ctatorem creari coegit. Creatus Q. Servilius Ahala Quinctium magistrum equitum dixit; et ex auctoate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos gnos vovit. Dictator ad continendos proprio bel- Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes ores, nullo *detrectante militiam*, sacramento ad-

inquit, *Roma virum fortissimum habet, pı agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventı dat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores iuvenum Romano lentium fuit, quum et abnuere certamen ver et praecipuam sortem periculi petere nollent T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione cia vindicaverat, ex statione ad dictatorem *Iniussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordin quam pugnaverim; non, si certam victoriam Si tu permittis, volo ego illi belluae ostendere, adeo ferox praesultat hostium signis, me ex e lia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tar iecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perg men Romanum invictum, iuvantibus diis, prae* mant inde iuvenem aequales: pedestre scutu [redacted]

, quum scuto scutum imum percu-
pore interior periculo vulneris fa-
e inter corpus armaque, uno alte-
ventrem atque inguina hausit, et
ruentem porrexit hostem. Iacen-
omni alia vexatione intactum, uno
quem respersum cruore collo cir-
efixerat pavor cum admiratione
alacres ab statione obviam militi
atulantes laudantesque ad dictato-
nter carminum prope modum in-
ailitariter ioculantes, Torquati co-
celebratum deinde posteris etiam
i fuit. Dictator coronam auream
irisque pro concione eam pugnam

le, tanti ea ad universi belli even-
catio fuit, ut Gallorum exercitus
lictis trepide castris, in Tiburtem
, societate belli facta, commeatu-
urtibus adiutus, mox in Campa-
Ea fuit causa, cur proximo anno
is consul, quum collegae eius M.
nici provincia evenisset, adversus
puli exercitum duceret. Ad quo-
um Galli ex Campania redissent,
es in Lavicano, Tusculanoque, et
d dubie Tiburtibus ducibus, sunt
a adversus Tiburtem hostem duce
epublica esset, Gallicus tumultus
oegit. Creatus Q. Servilius Ahala
strum equitum dixit; et ex aucto-
rospere id bellum evenisset, ludos
tator *ad continendos proprio bel-*
ri exercitu iusso manere, omnes
ectante militiam, sacramento ad-

inquit, *Roma virum fortissimum habet, proceda agedum, ad pugnam, ut noster duorum eventus oste dat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores iuvenum Romanorum s lentium fuit, quum et abnuere certamen vererentu et praecipuam sortem periculi petere nollent. Tu T. Manlius, L. filius, qui patrem a vexatione tribun cia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergi *Iniussu tuo,* inquit, *imperator, extra ordinem nu quam pugnaverim; non, si certam victoriam videan Si tu permittis, volo ego illi belluae ostendere, quand adeo ferox praesultat hostium signis, me ex ea fam lia ortum, quae Gallorum agmen ex rupe Tarpeia d iecit.* Tum dictator, *Macte virtute,* inquit, *ac pieta in patrem patriamque, T. Manli, esto. Perge, et n men Romanum invictum, iuvantibus diis, praesta.* A mant inde iuvenem aequales: pedestre scutum capi Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pu gnam. Armatum adornatumque adversus Gallu stolide laetum, et (quoniam id quoque memoria d gnum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu e serentem, producunt. Recipiunt inde se ad stati nem: et duo in medio armati, spectaculi magis mor quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu specie aestimantibus pares. Corpus alteri magnit

meliis eludunt; et tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudicas esse; et prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem iudicares esse. Quid enim aliud esse causae credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcunque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet: quaeso, ut ea, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe Patribus; quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos? si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris, acturos? Haec dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. Quum vincere cupimus, tum te duce vincere: tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Iovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis; et undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percunctatur. Tullius magnopere a dictatore petere, *ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae maiestatis, crederet: multitudini concitatae, quae ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, quales mota creare multitudo* solerct, exsi-

egit. Pugnatum haud procul porta Collina est toti viribus urbis, in conspectu parentum coniugumqu ac liberorum: quae magna, etiam absentibus, ho tamenta animi, tum subiecta oculis, simul verecu dia misericordiaque militem accendebant. Magn utrimque edita caede, avertitur tandem acies Gall rum. Fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petun palati a consule Poetelio haud procul Tibure exc pti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, sim cum his intra portas compelluntur. Egregie quu ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et co sul alter Fabius proeliis primum parvis, postrem una insigni pugna, quum hostes totis adorti copii essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus i senatu et apud populum magnifice collaudatis, e suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatur se abdicavit. Poetelius de Gallis Tiburtibusque g

Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *Siccine pugnaturos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minae iniussu imperatoris proelium inituros? En ipsum imperatorem clara voce vocare ad proelium, et ire armatum ante prima signa. Ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* Vera audiebant: itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in laevum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; et iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. Ubi quum occurrisset iis M. Valerius, magister equitum, qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis, ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie agasonibusque excepti sunt: et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox caedes post sedatum proelium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, iustiorem de Gallis egit triumphum. Auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato saeptum, in Capitolio sacravit. Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum. Nam Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses *immolarunt*: qua foeditate supplicii *aliquanto ignominia* populi Romani insignitior fuit. *Accessit ad eam cladem* et vastatio Romani agri, quam

nam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites, aegre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de coelo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde haec interdiu propalam, ac ferociora his, iactare; *se iniussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed iam in principiis ac praetorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute eius dignum esset.*

XIII. Septimum primum pilum iam Tullius du-

bem acceperunt. Triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites, iuratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Laenate sua lege decem millibus aeris est damnatus, quod mille iugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum et M. Popillius Laenas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Laenas gessit: qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquinienses que alterum consulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque praelatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie: et tunc quidem velut lymphati et attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repente pudor; et in ea ipsa, quae fugerant, velut caeci ruebant. Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, praeda ingenti parta, victores reverterunt, militaribus iocis quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilu

steret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum: illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum haec loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa coniecta a Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. Iamque haud procul iusto proelio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est: nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edisitur, acie pugnaturos. Dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare coepit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Sollerti ani-

[redacted]

scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei iam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. Quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum iam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum,* maesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: *ceteraque* oppida eandem fortunam hab*uissent, ni universa* gens, positis armis, in fidem *consulis venisset.* Triumphatum de Tiburtibus: alio

[redacted]

Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duae tribus, Pomptina et Publilia, additae. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: et de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

XVI. Haud aeque laeta Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fenore a M. Duilio, L. Maenio tribunis plebis rogatio est perlata: et plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine: quod et cum Tarquiniensibus iuventus eorum militaverat; et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugna-m est, repetentibus fetialibus Romanis non reddi-

[redacted]

iussit. T. Manlium L. filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi iussu Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tanquam in verbis hostium vis maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: et, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Poenitebatque populationis, et Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores. Nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu reiecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Eane meritos, crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis, florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? Ne appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis eius, quae sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.*

primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. Eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, traiecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque necopinato aggressus, cepit: et, octo millibus hostium captis, ceteris aut caesis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi iussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcunque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset; iussum populi et suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent;

[redacted]

scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei iam suae, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. Quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur: sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victae perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum iam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, maesta plebs sequeretur. Consules, relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, *ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset.* Triumphatum de Tiburtibus: ali-

quin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe saevitum. Multis mortalibus in acie caesis, ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. Medio in foro omnes virgis caesi ac securi percussi. Id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis poenae hostibus redditum. Res bello bene gestae, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: foedere in societatem accepti. Non eadem domi, quae militiae, fortuna erat plebi Romanae. Nam etsi, unciario fenore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. Eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia prae privatis incommodis plebs ad animum admitte- [redacted]

...populationem Romanos lacessie-
...belli terror invasit: et, quam non
...ea dimicatio esset, cernebant. Poe-
populationis, et Tarquinienses exsecra-
ectionis auctores. Nec arma, aut bellum
pparare, sed pro se quisque legatos mitti
petendam erroris veniam. Legati sena-
adissent, ab senatu reiecti ad populum,
erunt, quorum sacra bello Gallico accepta
assent, ut Romanos florentes ea sui mise-
peret, quae se rebus affectis quondam po-
ii cepisset; conversique ad delubra Ve-
itium flaminum Vestaliumque ab se caste
cultum invocabant. *Eane meritos, cre-*
tam, hostes repente sine causa factos? aut,
tiliter fecissent, consilio id magis, quam
os, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata
apud tam gratos, novis corrumperent ma-
rentemque populum Romanum ac felicissi-
ibi desumerent hostem, cuius afflicti ami-

Movit populum non tam causa praesens, quan meritum, ut maleficii, quam beneficii, potius mores essent. Itaque pax populo Caeriti da dutiasque in centum annos factas in senatus tum referri placuit. In Faliscos, eodem nox mine, vis belli conversa est: sed hostes nusqu venti. Quum populatione peragrati fines ess oppugnatione urbium temperatum: legioni Romam reductis, reliquum anni muris turri reficiendis consumptum, et aedes Apollinis ta est.

XXI. Extremo anno comitia consularia ce Patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus ros comitia haberi, ni secundum Liciniam leg berentur; dictatore obstinato tollere potius t republica consulatum, quam promiscuum P ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis

[redacted]

ıctatu, et plerumque parti utrique, sem-
eri, gravem, quum alia moderatione,
› magis publico, quam iactura, susti-
'da enim nomina, et impeditiora inertia
ıam facultatibus, aut aerarium, mensis
oro positis, dissolvit, ut populo prius
ıt aestimatio aequis rerum pretiis libe-
modo sine iniuria, sed etiam sine que-
is utriusque, exhausta vis ingens aeris
'error inde vanus belli Etrusci, quum
ıodecim populos fama esset, dictatorem
Dictus in castris (eo enim ad consules
ısconsultum est) C. Iulius, cui magister
ctus L. Aemilius. Ceterum foris tran-
fuere.

entatum domi per dictatorem, ut ambo
ules crearentur, rem ad interregnum
'uo interreges C. Sulpicius et M. Fabius
›tinuere, quod dictator frustra tetende-
iam plebe ob recens meritum levati ae-
ambo patricii consules crearentur. Crea-
picius Peticus, qui prior interregno ab-
ectius Pennus. Quidam Kaesonem, alii
ı Quinctio adiiciunt. Ad bellum ambo
iscum Quinctius, Sulpicius Tarquinien-
ıcie congresso hoste, cum agris magis,
ominibus, urendo populandoque gesse-
ius lentae velut tabis senio victa utrius-
ia populi est, ut primum a consulibus,
ı eorum ab senatu indutias peterent. In
annos impetraverunt. Ita, posita duo-
a, quae imminebant, cura, dum aliqua
ı esset, quia solutio aeris alieni multa-
utaverat dominos, censum agi placuit
r censoribus creandis indicta comitia
as censuram se petere C. Marcius Ru-

tilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordi ordinum turbavit. Quod videbatur quidem temp alieno fecisse; quia ambo tum forte patricii cou les erant, qui rationem eius se habituros negab Sed et ipse constantia inceptum obtinuit, et trib omni vi recuperando ius consularibus comitiis an sum, adiuverunt: et quum ipsius viri maiestas r lius honoris fastigium non aequabat, tum per e dem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censur quoque in partem vocari plebes volebat. Nec va tum comitiis est, quin cum Manlio Cnaeo cen Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic an habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Lici lex comitiis consularibus observaretur. Magis equitum dictatori additus Q. Servilius. Nec tan dictatura potentiorem eum consensum Patrum c sularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

[redacted]

nis, ut extemplo proelium initura, explicuisset ciem; postquam neque in aequum demitti agmen idit, et quum loci altitudine, tum vallo etiam integi omanos, perculsos pavore rata, simul opportunioes, quod intenti tum maxime operi essent, truci lamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermisum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis rincipibusque, qui pro munitoribus intenti armatiue steterant, proelium initum. Praeter virtutem ocus quoque superior adiuvit, ut pila omnia hastaeue non, tanquam ex aequo missa, vana (quod pleumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus gerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora ansfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant uta, quum cursu paene in adversum subissent, pri- incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et animos minuisset, et auxisset hosti, impulsi retro ere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa diorem dare. Adeo praecipiti turba obtriti plu-, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat: alia campum degressis supererat moles. Namque muldo Gallorum, sensum omnem talis damni exsupes, velut nova rursus exoriente acie, integrum mim adversus victorem hostem ciebat. Stetitque presso impetu Romanus; et quia iterum fessis cunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter iores incautus agitat, laevo humero matari proraiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque isa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere ato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* it. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, victum armis socium ex hoste facias. In belluas ximus ferrum. Hauriendus, aut dandus est san- Propulistis a castris, supina valle praecipites is, stratis corporibus hostium superstatis.* Com-

plete eadem strage campos, qua montes replestis. N lite exspectare, dum stantes vos fugiant: inferen sunt signa, et vadendum in hostem. His adhortati nibus iterum coorti pellunt loco primos manipul Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perru punt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa i peria, nec duces essent, vertunt impetum in suos; f sique per campos, et praeter castra etiam sua fu praelati, quod editissimum inter aequales tumul occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Cons non ultra castra insecutus, quia et vulnus degravab et subiicere exercitum pugna fessum tumulis ab h ste occupatis nolebat, praeda omni castrorum mil data, victorem exercitum, opulentumque Galli spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vuln consulis attulit: eademque causa dictatoris desi rium senatui fecit, ut esset, qui aegris consulibus

gnis, ut extemplo proelium initura, explicuisset aciem; postquam neque in aequum demitti agmen vidit, et quum loci altitudine, tum vallo etiam integi Romanos, perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) et ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, proelium initum. Praeter virtutem locus quoque superior adiuvit, ut pila omnia hastaeque non, tanquam ex aequo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut praegravata inhaerentibus gerebant scuta, quum cursu paene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset, et auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se caede ipsa foediorem dare. Adeo praecipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat: alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. Stetitque suppresso impetu Romanus; et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et quod consul, dum inter primores incautus agitat, laevo humero matari prope traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. Hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle praecipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis.* Com-

rent, Gallus processit, magnitudin
signis: quatiensque scutum hasta,
fecisset, provocat per interpretem un
qui secum ferro decernat. M. erat V
militum, adolescens, qui haud indign
se, quam T. Manlium, ratus, prius s
lis voluntatem, in medium armatus p
insigne certamen humanum numine
rum factum. Namque conserenti ian
no corvus repente in galea consedit
sus: quod primo, ut augurium coelo
accepit tribunus. Precatus deinde,
esset, qui sibi praepetem misisset, vol
esset. Dictu mirabile, tenuit non so
semel sedem, sed, quotiescunque
est, levans se alis, os oculosque ho
guibus appetiit: donec territum pr
oculisque simul ac mente turbatum,
cat. Corvus e conspectu elatus orien
tenus quietae utrimque stationes fu
spoliare corpus caesi hostis tribunus
li se statione tenuerunt, et Roman
victorem etiam ocior fuit. Ibi, cir
corpus contracto certamine, pugna
[redacted]

corona donat. Ipse, iussus ab senatu bellum
mum curare, cum praetore iunxit castra. Ibi,
es trahi segnitia Graecorum non committen-
e in aciem videbantur, dictatorem comitiorum
T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus
Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso
comitia consularia habuit, aemulumque deco-
absentem M. Valerium Corvum (id enim illi
cognominis fuit) summo favore populi, tres
nti natum annos, consulem renuntiavit. Col-
Corvo de plebe M. Popillius Laenas quartum
futurus datus est. Cum Graecis a Camillo
memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Ro-
mari bellator erat. Postremo, quum litoribus
ntur, aqua etiam praeter cetera necessaria
eficiente, Italiam reliquere. Cuius populi ea,
que gentis classis fuerit, nihil certi est. Maxime
e fuisse tyrannos crediderim: nam ulterior
ia, ea tempestate intestino fessa bello, iam Ma-
um opes horrebat.

XVII. Exercitibus dimissis, quum et foris pax

nii, ita ut quarta praesens esset, solutio aeris alieni dispensata est. Et sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul cum C. Poetelio factus, quum ex Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. Quo quum Antiates aliique Volsci praeparatis iam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt: et, ne in muris quidem satis firma spe, quum

ant, deorum quoque opes adhibendas ratus,
psam dimicationem aedem Iunoni Monetae vo-
aius damnatus voti quum victor Romam rever-
dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad
edem pro amplitudine populi Romani facien-
reari iussit. Locus in arce destinatus, quae
edium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules,
oris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram
tibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post,
vota erat, aedes Monetae dedicatur, C. Marcio
tertium, T. Manlio Torquato secundum con-
s. Prodigium extemplo dedicationem secutum,
vetusto montis Albani prodigio. Namque et
bus pluit, et nox interdiu visa intendi: libris-
spectis, quum plena religione civitas esset, se-
placuit, dictatorem feriarum constituendarum
dici. Dictus P. Valerius Publicola: magister
um ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tri-
antum supplicatum ire placuit, sed finitimos
populos; ordoque iis, quo quisque die suppli
t, statutus. Iudicia eo anno populi tristia in

ıa. Samnitium bellum, ancipiti Marte ge-
rrhus hostis, Pyrrhum Poeni secuti. Quanta
oles! quoties in extrema periculorum ven-
in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur,
ıperium posset! Belli autem causa cum Sa-
.s, Romanis, quum societate amicitiaque iun-
nt, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est.
es Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus
nt, quum intulissent, coacti inopes ad opulen-
ı auxilium confugere, Campanis sese coniun-
Campani magis nomen ad praesidium socio-
quam vires, quum attulissent, fluentes luxu ab
is usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se
le molem omnem belli verterunt. Namque Sa-
es, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum
"anos adorti, unde aeque facilis victoria, prae-
[redacted] plus esset, Tifata, imminentes Ca-
[redacted] occupassent, de-
[redacted]

Fuit quidem apud vos semper satis ... amicitiae, velle cum vobis amicum esse, appeteret. Campani, etsi fortuna praesens ... loqui prohibet, non urbis amplitudine, non ...ertate, ulli populo praeterquam vobis cedentes, ...rvae, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris ...itiam venimus vestram. Aequis Volscisque, s hostibus huius urbis, quandocunque se move- tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria faciemus. Subactis iis gentibus quae inter que sunt, quod propediem futurum spondet et et fortuna vestra, continens imperium usque ad bebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri tuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres con- ut aut amicorum, aut inimicorum Campani Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris nnitium viribus accedere malitis, deliberate.

rum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Cam pania ipsa legiones nostras cecidere? Quae est ist tam infesta ira, quam per duas acies fusus sangu explere non potuerit? Adde huc populationem agr rum, praedas hominum atque pecudum actas, ince dia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastat Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas exple da est. Ea ad oppugnandam Capuam rapit. A delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volun Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupa eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Ne loquor apud recusantem iusta bella populum; sed t men, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem a bitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus S mnitium pervenit, supra non escendit. Itaque umbr vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid dei

qua indigni videamur. Neque, hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur; sed ut vetustate et gradu honoris nos praestent: neque enim foedere Samnitium, ne qua nova iungeretis foedera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiae, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna praesens magnifice loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo praeterquam vobis cedentes, haud parva, ut arbitror, accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Aequis Volscisque, aeternis hostibus huius urbis, quandocunque se moverint, ab tergo erimus: et, quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus quae inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium aequum est patere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas praestant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. Quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; et, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si ultio irae haec, et non occasio cupiditatis explendae esset, pe-

grum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma nferrent. Si leniter agendo parum proficerent, deuntiarent Samnitibus populi Romani senatusque veris, ut Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Haec legatis agentibus in concilio Samnitium adeo st ferociter responsum, ut non solum gesturos se sse dicerent id bellum, sed magistratus eorum e uria egressi, stantibus legatis, praefectos cohortium ocarent; iisque clara voce imperarent, ut praedaum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis mnium aliarum rerum curis, Patres, fetialibus ad es repetendas missis, belloque, quia non redderenur, sollenni more indicto, decreverunt, ut primo uoque tempore de ea re ad populum ferretur: iususque populi consules ambo cum duobus ab urbe [redacted]

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnae parti urbs maxima opulentissimaque Italiae, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonae horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt. Itaque arma, deos prius, quam homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis, (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem,* inquit, *nostra tueri adversus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populique Romani ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* Sub haec dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiae procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille praepotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paullo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienae faceret: tum iam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum aequa Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit: data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eam*

noctis aptissima hora est. Signo secundae vigili conveniistis, quod tempus mortales somno altissimo p: mit. Per corpora sopita vadetis; vel silentio incaut fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem in cturi. Me modo sequimini, quem secuti estis. E eandem, quae duxit huc, sequar fortunam. Quil haec salutaria videntur, agitedum, in dextram p tem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque p intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. I evaserant media castra, quum superscandens vi lum strata somno corpora miles offenso scuto pr: buit sonitum. Quo excitatus vigil quum proximu movisset, erectique alios concitarent, ignari cives hostes essent, praesidium erumperet, an consul stra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamor tollere iussis militibus, torpidos somno insuper vore exanimat; quo praepediti, nec arma impig capere, nec obsistere, nec insequi poterant. In trepidationem tumultumque Samnitium, praesidiu Romanum, obviis custodibus caesis, ad castra con lis pervadit. Aliquantum supererat noctis, iamq in tuto videbantur esse; quum Decius, *Macti virtu* inquit, *milites Romani, este. Vestrum iter ac re tum omnia saecula laudibus ferent. Sed ad cons ciendam tantam virtutem luce ac die opus est: s*

[redacted]

hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot saeculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos paene plures, quam annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot proeliis caesos, postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit: utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers: an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat. Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo, sed exemplum etiam, a me petere. Non factionibus modo, nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextra, mihi tres consulatus summamque laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, et a liberatoribus patriae ortus: et, eodem anno familia ista consulatum, quo urbs haec consulem, habuit. Nunc iam nobis Patribus vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet, nec generis, ut ante, sed virtutis est praemium. Proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiae nostrae cognomen memoria excessit. Semper ego plebem Romanam militiae domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, aeque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. Nunc, quod instat, diis bene iuvantibus, novum atque integrum de Samnitibus* triumphum *mecum petite.*

XXXIII. *Non alias* militi familiarior dux fuit, *omnia inter infimos* militum haud gravate munia obeundo. *In ludo praeterea* militari, quum velocitati

militibus legiones libras farris et sextarios vini (tulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per cla rem militarem, indicem omnium assensus, gerel tur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est: fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni bore iuventutis domo accito, certamine ultimo : tunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii tre Capuam, inde equites citati ad Valerium consul opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: lictisque impedimentis castrorum valido praesi raptim agitur agmen: nec procul ab hoste lo(perexiguum (ut quibus, praeter equos, ceteroı iumentorum calonumque turba abesset) castris pit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora gnae futura esset, aciem instruit: deinde, postqı nemo obvius ibat, infestis signis ad castra host succedit. Ibi ut militem in vallo vidit, missiqu(

ınt se in hostem. Tum primum referri pedem ınclinari rem in fugam apparuit; tum capi, oc- .mnis: nec superfuissent multi, ni nox victo- ıagis, quam proelium, diremisset. Et Romani atur, nunquam cum pertinaciore hoste confli- et Samnites, quum quaereretur, quaenam pri- ısa tam obstinatos movisset in fugam? *oculos omanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque et furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla roris ortum.* Quem terrorem non pugnae so- entu, sed nocturna profectione, confessi sunt. o die vacuis hostium castris Romanus poti- uo se omnis Campanorum multitudo gratula- effudit.

XXIV. Ceterum hoc gaudium magna prope n Samnio foedatum est. Nam ab Saticula pro- Cornelius consul exercitum incaute in saltum, alle pervium, circaque insessum ab hoste, in- nec prius, quam recipi tuto signa non pote- mminentem capiti hostem vidit. Dum id mo-

ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fo tuna populi Romani, aut nostra virtus expediet. Co laudatus ab consule, accepto praesidio, vadit occu tus per saltum; nec prius ab hoste est visus, qua loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admir tione paventibus cunctis, quum omnium in se verti set oculos, et spatium consuli dedit ad subducendu agmen in aequiorem locum, et ipse in summo const tit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertu utriusque rei amissa occasione, neque insequi cons lem, nisi per eandem vallem, in qua paullo ante su iectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erig re agmen in captum super se ab Decio tumulum. S quum ira in hos magis, qui fortunam gerendae r eripuerant, tum propinquitas loci atque ipsa pauc tas incitat: et nunc circumdare undique collem a matis volunt, ut a consule Decium intercludant; nu viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantu Incertos quid agerent, nox oppressit. Decium p mum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum co lem ex superiore loco se pugnaturum: deinde adm ratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si e eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere valloque circumdarent. Tum centurionibus ad vocatis, *Quaenam illa inscitia belli ac pigritia es aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque vict riam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, modo in unum conferri, modo educi videtis. Opus qu dem incipit nemo, quum iam circumdati vallo potuer mus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si di tius hic moremur, quam commodum sit. Agitedu ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus l cis praesidia ponant, qua pateat hinc exitus, explor mus.* Haec omnia sagulo gregali amictus, centuri nibus item manipularium militum habitu ductis, ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

m supplicia, impotensque et crudele rum in se regnum passuros. Haec, nt, occultis sermonibus serunt, ner- s eiectos arte consulis cernentes. n haud procul Anxure esset, ad Lau- sto inter mare ac montes consedit, quos consul aliis atque aliis (ut ante is mittebat. Iam valida admodum rat; nec quicquam ad iusti exercitus ducem, deerat. Incompositi itaque rum Albanum perveniunt, et sub iugo astra vallo cingunt. Perfecto inde diei de imperatore sumendo senten- ulli ex praesentibus satis fidentes. *Roma posse exciri? quem Patrum aut aut se tanto periculo sciens offerat, ia insanientis exercitus causa recte* stero die, quum eadem deliberatio datoribus vagis quidam compertum inctium in Tusculano agrum colere, ue immemorem. Patriciae hic vir quum militiae, magna cum gloria s alter ex vulnere claudus fecisset, procul ambitione ac foro constituit. extemplo agnovere virum: et quod tiri iusserunt. Sed parum spei erat, iam facturum: vim adhiberi ac me- aque silentio noctis quum tectum missi erant, intrassent; somno gra- oppressum, nihil medium, aut impe- rem, aut, ubi restitaret, mortem, ni antiantes, in castra pertraxerunt. plo adveniens appellatus: insignia *rito subitae rei* miraculo deferunt, *iubent. Suo magis* inde impetu, *convulsis signis*, infesto agmine

ad lapidem octavum viae, quae nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, et magistrum equitum L. Aemilium Mamercinum.

XL. Ubi primum in conspectum ventum, et arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriae iras permulsit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, praeter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Itaque iam duces, iam milites utrimque, congressus quaerere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, praecipue milites, et ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minore ab adversariis verecundia, quam ab suis, silentium

ıe, neque, utrum castra peterent, an longiorem erent fugam, territis constare poterat. Tanıe fugae ac formidinis fuit, ut ad quadraginta scutorum, nequaquam tot caesis, et signa mi-, cum iis, quae in castris capta erant, ad ceneptuaginta ad consulem deferrentur. Tum in hostium reditum: ibique omnis praeda militi

XXVIII. Huius certaminis fortuna et Faliscos, in indutiis essent, foedus petere ab senatu coet Latinos, iam exercitibus comparatis, ab Roin Pelignum vertit bellum. Neque ita rei geıma Italiae se finibus tenuit: sed Carthaginienıoque legatos gratulatum Romam misere cum ae aureae dono, quae in Capitolio in Iovis cella etur. Fuit pondo viginti quinque. Consules de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio i cum laude donisque: quum incondito militari aud minus tribuni celebre nomen, quam con-, esset. Campanorum deinde Suessulanorum-

iniussu [illegible] auctoribus, nos ips [illegible] permittimus fidei?

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. ([illegible]. ante signa progressus, in potestate dict [illegible] milites fore dixit, ut causam miserorı [illegible] susciperet, susceptamque eadem fide, qua [illegible] administrare solitus esset, tueretur. *Se privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in inı [illegible], spem habere. Militibus cavendum, quod Patres semel plebi, iterum legionibus cautum s [illegible] fraudi secessio esset.* Quinctio collaudato, c [illegible] bonum animum habere iussis, dictator, equo ([illegible] ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit a [illegible] pulum in luco Petelino, ne cui militum fraudi [illegible] sio esset. Oravit etiam bona venia Quirites, n [illegible] eam rem ioco seriove cuiquam exprobraret. quoque sacrata militaris lata est, ne cuius n

ei dederam, ea aetate consulatum adeptus eram, uerim, tres et viginti annos natus, consul Patri oque ferox esse, non solum plebi. Quod meum n dictumve consulis gravius, quam tribuni, audi- Eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; haec imperiosa dictatura geretur: ut neque in os et patriae meae milites mitior, quam in vos, dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxe- 'errum, quam in vos ego. Istinc signa canent, clamor prius incipiet atque impetus, si dimican- it. Inducite in animum, quod non induxerunt avique vestri: non illi, qui in Sacrum montem runt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. ctate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, s coniugesque crinibus passis obviae ab urbe ve- *Tum Volscorum legiones, quia Romanum ha- t ducem, quieverunt; vos, Romanus exercitus, titeritis impio bello? T. Quincti, quocunque istic eu volens, seu invitus, constitisti, si dimicandum tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam 'ius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris t patriam. Nunc ad pacificandum bene atque 'e inter primos stabis, et colloquii huius salutaris res fueris. Postulate aequa, et ferte: quanquam quis standum est potius, quam impias inter nos amus manus.* T. Quinctius plenus lacrimarum, os versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis nei est, meliorem pacis, quam belli, habetis du- Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Ro- s, verba fecit; vester consul, vester imperator, s: cuius auspicia pro vobis experti nolite adver- s velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infe- et alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, ilitibus, parceret, cui plurimum vos imperatori crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vin- ossunt, volunt: quid nos velle oportet?* Quin

orantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul Manlio, devovit se pro exercitu: et, concitato o quum in medios hostes se intulisset, interfectus, te sua Romanis victoriam restituit. Latini in itionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso o ex iuventute obviam processit. Minucia virgo talis incesti damnata est. Ausonibus victis, in idum ex iis captum Cales colonia deducta est. n Fregellae colonia deductae sunt. Veneficium plurium matronarum deprehensum est: quarum rimae statim epotis medicaminibus perierunt. Lex eneficio tunc primum constituta est. Privernati, quum rebellassent, victis civitas data est. Palaetani, bello et obsidione victi, in deditionem venet. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et impem prolatum, et pro consule decretus triumphus. bs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris dinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum infervoluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in em ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Fabius magister equitum, occasione rei bene gedae invitatus, contra edictum eius prospere adver- Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictade magistro equitum supplicium sumpturus vide- . Fabius Romam profugit: et, quum causa pa-

[redacted]

luos magistratus uno anno gereret; utique liceret
onsules ambos plebeios creari. Quae si omnia con-
essa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectio-
iem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque
lictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem
em actam: neque, antequam Romam veniretur, sed
Romae, eam multitudinem coniuratorum ad arma
onsternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in
edes C. Manlii, nocte impetum factum, eumque a
oniuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quar-
um lapidem profectos loco munito consedisse: nec
ib ducibus mentionem concordiae ortam; sed repen-
e, quum in aciem armati exercitus processissent, sa-
utationem factam: et permixtos dextras iungere, ac
omplecti inter se lacrimantes milites coepisse, coa-
tosque consules, quum viderent aversos a dimicatio-
ie militum animos, retulisse ad Patres de concordia
econcilianda. Adeo nihil, praeterquam seditionem
uisse, eamque compositam, inter antiquos rerum
uctores constat. Et huius fama seditionis, et sus-
eptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot popu-
os ab Romana societate avertit: et, praeter Latino-
um infidum iam diu foedus, Privernates etiam Nor-
iam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, in-
ursione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, praetor eorum Annius de *Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur.* T. *Manlius consul filium, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit*

[redacted]

dit: *Nec quo minus perpetua cum iis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti taedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Foedere icto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus indutiis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundae. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos coepta fieri est: dein, postquam Patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. Ne Campani quidem (adeo iniuriae Samnitium, quam beneficii Romanorum, memoria praesentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis

[redacted]

ceptae cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est. Utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. Haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, praesidio valido imposito: agri partes duae ademptae. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna utrimque caede atrox proelium fuit: et quum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem proelium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. Nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum intèr caesa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luae matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositae. Ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt; a quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique ius adversus Sidicinos petierunt. *Quae se eo iustius petere, quod et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: et adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos; qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.*

II. Quum de *postulatis* Samnitium Ti. Aemilius *praetor senatum consuluisset*, reddendumque his foe*dus Patres censuissent*, praetor Samnitibus respon-

Numisium Circeiensem, ambo ex coloniis Ron
per quos, praeter Signiam Velitrasque, et ipsas
nias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma
Eos nominatim evocari placuit. Haud cuiqua
bium erat, super qua re accirentur. Itaque, cc
prius habito, praetores, quam Romam proficis
tur, evocatos se ab senatu docent Romano, et
actum iri secum credant, quidnam ad ea respi
placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum A
Quanquam ipse ego retuli, quid responderi pl
tamen magis ad summam rerum nostrarum pe
arbitror, quid agendum nobis, quam quid loqu
sit. Facile erit, explicatis consiliis, accommod
bus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra f
aequi servitutem pati possumus, quid abest, qui
ditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Sam
quoque dicto pareamus, respondeamusque Ro
nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin aute
dem libertatis desiderium remordet animos, si
est, si societas aequatio iuris est, si consanguin
Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc glor
cet, si socialis illis exercitus is est, quo adiun
plicent vires suas, quem secernere ab se consule
propriis ponendis sumendisque nolint; cur non
aequantur? cur non alter ab Latinis consul
Ubi pars virium, ibi et imperii pars est? Est
nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe co
tibus, Romam caput Latio esse: sed, ut amplu
ri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui, si
do unquam consociandi imperii, usurpandae lib
tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute
et deum benignitate vobis datum. Tentastis p
tiam negando militem. Quis dubitat exarsis
quum plus ducentorum annorum morem solve
Pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum no

nine cum Pelignis gessimus. Qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites foederatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde haec illis tanta modestia, nisi e conscientia virium et nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo senatuque, sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in foedere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Haec ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore et assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quae e republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio iis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum iis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus foederatis bellum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, iure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque Patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano praetulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aequas utrisque*

quoniam vires quoque aequari diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem aequam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: et, ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit haec sane patria potior, et Romani omnes vocemur. Forte ita accidit, ut parem ferociae huius et Romani consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, et, quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. Et, conversus ad simulacrum Iovis, *Audi, Iupiter, haec scelera*, inquit, *audite, Ius Fasque. Peregrinos*

[redacted]

cibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, lmodum legatum iacentem videtis. Assensu excepta vox consulis tantum ardoris animis ıt legatos proficiscentes cura magistratuum qui iussu consulis prosequebantur, quam ius n, ab ira impetuque hominum tegeret. Con- ;t senatus bellum: consulesque, duobus scri- ;rcitibus per Marsos Pelignosque profecti, ad- Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam La- iique convenerant, castra locant. Ibi in quie ue consuli eadem dicitur visa species viri ma uam pro humano habitu, augustiorisque, di *Ex una acie imperatorem, ex altera exerci- is Manibus matrique Terrae deberi: utrius us imperator legiones hostium, superque eas se set, eius populi partisque victoriam fore.* Hos cturnos visus inter se consules contulerunt; averruncandae deum irae victimas caedi: si- , si extis eadem, quae somno visa fuerant,

quod adversus Latinos bellandum erat, lingu ribus, armorum genere, institutis ante omnia ribus congruentes: milites militibus, centuri centuriones, tribuni tribunis compares colleg iisdem praesidiis, saepe iisdem manipulis p fuerant. Per haec ne quo errore milites cape edicunt consules, ne quis extra ordinem in pugnaret.

VII. Forte inter ceteros turmarum prae qui exploratum in omnes partes dimissi er Manlius consulis filius super castra hostiu suis turmalibus evasit, ita ut vix teli iactu ab ne proxima abesset. Ibi Tusculani erant e praeerat Geminus Metius, vir tum genere int tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, ins que inter eos praecedentem consulis filium omnes inter se, utique illustres viri, noti er gnovit, *Unane,* ait, *turma Romani cum Latini que bellum gesturi estis? Quid interea consul duo exercitus consulares agent? Aderunt in t*

versos concitant equos: et, quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset; spiculum inter aures equi fixit. Ad cuius vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innisum, attollentem se ab gravi casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae affixit: spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma in castra, atque inde ad praetorium, ad patrem, tendit, ignarus fati futurique, laus an poena merita esset, *Ut me omnes*, inquit, *pater, tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria haec spolia capta ex hoste caeso porto*. Quod ubi audivit consul, extemplo, filium aversatus, concionem classico advocari iussit. Quae ubi frequens convenit, *Quandoque*, inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque maiestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti, et, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicae mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit; nos potius nostro delicto plectemur, quam respublica tanto suo damno nostra peccata luat. Triste exemplum, sed in posterum salubre iuventuti, erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberum, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, poena restituas. I, lictor, deliga ad palum*. Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destrictam cernentes secu-

rim, metu magis, quam modestia, quievere. Ita
velut emerso ab admiratione animo, quum sile
defixi stetissent, repente, postquam cervice caesa
sus est cruor, tum libero conquestu coortae v
sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus
ceretur: spoliisque contectum iuvenis corpus, q
tum militaribus studiis funus ullum concelebrari
test, structo extra vallum rogo crematetur: Ma
naque imperia non in praesentia modo horrenda,
exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas poenae obedie
rem duci militem: et, praeterquam quod custo
vigiliaeque et ordo stationum intentioris ubique
rae erant, in ultimo etiam certamine, quum des
sum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit au
civili maxime bello pugna similis: adeo nihil a
Latinos dissonum ab Romana re, praeter ani
erat. Clipeis antea Romani usi sunt: deinde, p
quam stipendiarii facti sunt, scuta pro clipeis f
re: et, quod antea phalanges similes Macedon
hoc postea manipulatim structa acies coepit e
Postremo in plures ordines instruebantur. Ordo
agenos milites, duos centuriones, vexillarium u
habebat. Prima acies hastati erant, manipuli q
decim, distantes inter se modicum spatium: man

[redacted]

ιillis constabat: vexillum centum octoginta sex ιes erant. Primum vexillum triarios ducebat, ιnum militem spectatae virtutis: secundum ro-ι, minus roboris aetate factisque: tertium ac-s, minimae fiduciae manum. Eo et in postre-aciem reiiciebantur. Ubi his ordinibus exerci-structus esset, hastati omnium primi pugnam ιt. Si hastati profligare hostem non possent, presso eos retrocedentes in intervalla ordinum pes recipiebant. Tum principum pugna erat; ti sequebantur. Triarii sub vexillis conside-sinistro crure porrecto, scuta innisa humeris, ι subrecta cuspide in terra fixas, haud secus vallo saepta inhorreret acies, tenentes. Si apud pes quoque haud satis prospere esset pugna-a prima acie ad triarios sensim referebantur. *'em ad triarios redisse*, quum laboratur, prover-crebuit. Triarii consurgentes, ubi in intervalla um suorum principes et hastatos recepissent, ιplo compressis ordinibus velut claudebant vias: ιe continenti agmine, iam nulla spe post relicta, tem incedebant: id erat formidolosissimum ho-ιum, velut victos insecuti, novam repente aciem gentem auctam numero cernebant. Scribeban-ιtem quattuor fere legiones quinis millibus pe-ι, equitibus in singulas legiones trecenis. Alte-:antum ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea ∍state hostes erant Romanis, eodemque ordine ιxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, rsi hastati cum hastatis, principes cum princi-; sed centurio quoque cum centurione, si ordi-ιrbati non essent, concurrendum sibi esse scie-

Duo primipili ex utraque acie inter triarios : Romanus *corpore haudquaquam* satis validus, *ιm strenuus vir peritusque* militiae: Latinus ι *ingens bellatorque* primus; notissimi inte

se, quia pares semper ordines duxerant. Ro: haud satis fidenti viribus, iam Romae perm erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno des hoste: isque iuvenis, in acie oblatus, ex centı Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud] radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veser rebat.

IX. Romani consules prius, quam educer aciem, immolaverunt. Decio caput iocinoris a liari parte caesum haruspex dicitur ostendisse qui acceptam diis hostiam esse: Manlium egre tasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab c litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, nibus, processere in aciem. Manlius dextro, I laevo cornu praeerat. Primo utrimque aequi bus, eodem ardore animorum gerebatur res: ab laevo cornu hastati Romani, non ferentes iı sionem Latinorum, se ad principes recepere. trepidatione Decius consul M. Valerium magn inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est dum, pontifex publicus populi Romani, praei quibus me pro legionibus devoveam.* Pontife togam praetextam sumere iussit, et, velato manu subter togam ad mentum exserta, super

[redacted]

T. Manlium iubet, matureque collegae se devotum pro exercitu nuntiare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut coelo missus piaculum omnis deorum irae, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret: ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacunque equo invectus est, ibi, haud secus quam pestifero sidere icti, pavebant: ubi vero corruit obrutus telis, inde iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. Nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: et triarii, genu dextro innisi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegae, quum, ut ius fasque erat, lacrimis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paullisper addubitavit, an consurgendi iam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere iubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent, et hastas aut praefregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, perventumque ad extremam aciem; tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriae parentumque et coniugum ac liberorum; memores consulis pro vestra v*

ctoria morte occumbentis. Ubi triarii cons
runt integri, refulgentibus armis, nova ex im
exorta acies, receptis in intervalla ordinum a
nis, clamore sublato principia Latinorum
bant: hastisque ora fodientes, primo robore
caeso, per alios manipulos, velut inermes, p
tacti evasere; tantaque caede perrupere cun
vix quartam partem relinquerent hostium. S
quoque, sub radicibus montis procul instruct
buere terrorem Latinis. Ceterum inter omn
sociosque praecipua laus eius belli penes c
fuit: quorum alter omnes minas periculaque
superis inferisque in se unum vertit: alter ea
eoque consilio in proelio fuit, ut facile con
inter Romanos Latinosque, qui eius pugnae
riam posteris tradiderunt, utrius partis T. M
dux fuisset, eius futuram haud dubie fuiss
riam. Latini ex fuga se Minturnas contuleru
stra secundum proelium capta, multique m
ibi [illegible] oppressi, maxime Campani. Decii co
eo [illegible] veniretur, nox quaerentes oppressit.
ro die inventum inter maximam hostium s
coopertum telis; funusque ei par morti, cel
collega, factum est. Illud adiiciendum vide
cere consuli dictatorique et praetori, quum l

[redacted]

: tradita nuncupataque sunt, referre. Roma-
; proelium demum factum Samnites venisse
), exspectato eventu pugnae, apud quosdam
s invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxi-
um deliberando terunt tempus, victis demum
eptum. Et, quum iam portis prima signa et
minis esset egressa, nuntio allato de clade
rum, quum conversis signis retro in urbem re-
, praetorem eorum nomine Milionium dixisse
*pro paullula via magnam mercedem Romanis
vendam.* Qui Latinorum pugnae superfuerant,
itineribus dissipati, quum se in unum conglo-
, Vescia urbs iis receptaculum fuit. Ibi in
s Numisius imperator eorum, affirmando *com-
vere Martem belli utramque aciem pari caede
visse, victoriaeque nomen tantum penes Roma-
, ceteram pro victis fortunam et illos gerere:
duo consulum praetoria, alterum parricidio
terum consulis devoti caede; trucidatum exer-*

liores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. Prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum coniectis, pugnatum debellatumque est: adeo enim accisae res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Latinus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanae dividitur. Bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Privernati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra poenam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus

ıemores. Latinos, ob iram agri amissi rebel- in campis Fenectanis fuderunt, castrisque nt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res erant, in deditionem accipiente Latinos popu- ›rum ibi iuventus caesa erat, Aemilius ad Pe- xercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, stinus, Veliternusque populus: venerant et ab .o Antioque auxilia. Ubi quum proeliis qui- ıperior Romanus esset, ad urbem ipsam Pe- ıstraque sociorum populorum, quae urbi ad- erant, integer labor restaret; bello infecto re- ›misso, consul, quia collegae decretum trium- ıudivit, ipse quoque triumphi ante victoriam :or Romam rediit. Qua cupiditate offensis ıs, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, hum, hinc alienatus ab senatu Aemilius sedi- tribunatibus similem deinde consulatum ges- am neque, quoad fuit consul, criminari apud m Patres destitit, collega haudquaquam ad- te, quia et ipse de plebe erat: (materiam au-

turiatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Maenio consulibus, quo insignitius omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque et omni vi expugnandum ac delendum senatus fremit: coactique novi consules, omnibus eam rem praeverti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. Ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet: et, si cuius oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum a paucis populis, Pedani adiuti sunt. Tiburtes Praenestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuvinosque et Veliternos, Antiatibus Volscis se coniungentes, ad Asturae flumen Maenius, improviso adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, maiore mole, quanquam aeque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter proelium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra moenia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, iam maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum: nec quievere ante, quam, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, La-

annum consules rogarent, Camillus de La-
ulis ad senatum retulit, atque ita disseruit:
onscripti, quod bello armisque in Latio agen-
t, id iam deum benignitate ac virtute mili-
finem venit. Caesi ad Pedum Asturamque
citus hostium: oppida Latina omnia, et An
Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditio-
esidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio
iam rebellando saepius nos sollicitant, quo-
o perpetua pace quietos obtineamus. Dii im-
ita vos potentes huius consilii fecerunt, ut,
m deinde, an non sit, in vestra manu posue-
aque pacem vobis, quod ad Latinos attinet,
n perpetuum, vel saeviendo, vel ignoscendo,
Vultis crudeliter consulere in deditos vi-
Licet delere omne Latium, vastas inde soli-
acere, unde sociali egregio exercitu per mul-
magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo
augere rem Romanam, victos in civitatem
lo? Materia crescendi per summam gloriam

summa rerum laudare; sed, quum aliorum ca alia esset, ita expediri posse consilium, dicere pro merito cuiusque statueretur, si de singulis no natim referrent populis. Relatum igitur de sing decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Iun communis Lanuvinis municipibus cum populo Ro no esset. Aricini Nomentanique et Pedani eod iure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tuscula servata civitas, quam habebant; crimenque rebell nis a publica fraude in paucos auctores versum. Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties bellassent, graviter saevitum: et muri deiecti, et natus inde abductus, iussique trans Tiberim habi re: ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usq ad mille pondo clarigatio esset; nec prius, quam a re persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captu haberet. In agrum senatorum coloni missi: quib ascriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae r ceperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, u Antiatibus permitteretur, si et ipsi ascribi colon vellent. Naves inde longae abactae, interdictumqu mari Antiati populo est, et civitas data. Tiburte Praenestinique agro multati, neque ob recens tan tum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen

Auruncosque bellum ortum. Aurunci, a T. consule in deditionem accepti, nihil deinde int: eo petendi auxilii ab Romanis causa iuit. Sed prius, quam consules ab urbe (iussem senatus defendi Auruncos) exercitum educe- 'ama affertur, Auruncos metu oppidum dese- profugosque cum coniugibus ac liberis Suesmmunisse, quae nunc Aurunca appellata; moe- ;iqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. infensus consulibus senatus, quorum cunctaroditi socii essent, dictatorem dici iussit. Di- Claudius Regillensis, magistrum equitum C. um Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de ıre: et, quum augures vitio creatum videri di- :, dictator magisterque equitum se magistratu runt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta propter mundiorem iusto cultum, insimulata apud pontifices ab indice servo, quum decreını iussa esset sacris abstinere, familiamque in ate habere, facto iudicio, viva sub terram ad

[redacted]

:lio haud sane memorabili duorum populoru
rcitus fusus, propinquitate urbium et ad fuga
nior, et in fuga ipsa tutior fuit. Nec tam
.issa eius belli cura Patribus, quia toties iam Si
ii aut ipsi moverant bellum, aut moventibus au
ım tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaq
nni ope annisi sunt, ut maximum ea tempesta
ıperatorem M. Valerium Corvum consulem qua
um facerent. Collega additus Corvo M. Atilius R
;ulus: et, ne forte casu erraretur, petitum ab cons
ıibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Ex
citu victore a superioribus consulibus accepto,
Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum
stes, ab superioris etiam certaminis memoria p
dos, clamore atque impetu primo fudisset; mo
ipsa oppugnare est aggressus. Et militum qui
is erat ardor, ut iam inde cum scalis succede
muros vellent, evasurosque contenderent. Co
quia id arduum factu erat, labore militum p
quam periculo, peragere inceptum voluit. Itaq
[redacted] egit, turresque muro admovit
[redacted] nitas praevertit.
[redacted]

tatore comitia habente, consules creati sunt T. turius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidi is restabat; tamen, ut beneficio praevenirent de erium plebis, de colonia deducenda Cales retule- it: factoque senatusconsulto, ut duo millia quin- ıti homines eo scriberentur, triumviros coloniae lucendae agroque dividundo creaverunt K. Dui- m, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, a veteribus exercitu cepto, ingressi hostium fines, populando usque ad cenia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti ercitu comparato, Sidicini et ipsi pro extrema spe nicaturi enixe videbantur, et Samnium fama erat iciri ad bellum: dictator ab consulibus ex aucto- ate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister uitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio s creatos; magistratuque se abdicaverunt: et, quia stilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio con- tis auspiciis, res ad interregnum rediit. Ab inter- gno inito per quintum demum interregem M. Va- ium Corvum creati consules A. Cornelius iterum Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici li pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. tus M. Papirius Crassus, et magister equitum P. rius Publicola. A quibus quum delectus inten- quam adversus finitima bella, haberetur, explo- es missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos Samnium quoque iam alterum annum turbari consiliis suspectum erat: eo ex agro Sidicino tus Romanus non est deductus. Ceterum Sa- bellum Alexandri Epirensis in Lucanos tra- ni duo populi adversus regem, exscensionem o facientem, signis collatis pugnaverunt. Eo ine superior Alexander, incertum qua fide cul- i perinde *cetera processissent*, pacem cum *fecit. Eodem anno* census actus, novique

cives censi: tribus propter eos additae Scaptia: censores addiderunt Q. Publilius Postumius. Romani facti Acerrani, lege rio praetore lata, qua civitas sine suffi Haec eo anno domi militiaeque gesta.

XVIII. Foedus insequens annus seu coeli, seu humana fraude fuit, M. Claudi C. Valerio consulibus. Flaccum Potitu in annalibus cognomen consulis invenio: eo, parvi refert, quid veri sit. Illud per omnes auctores sunt) proditum falso ess absumptos, quorum mors infamem annu tia fecerit. Sicut proditur tamen res, n rum fidem abrogaverim, exponenda est. mores civitatis similibus morbis, eoden omnes eventu, morerentur; ancilla qua Fabium Maximum aedilem curulem, indi causam publicae pestis, professa est, si sibi data esset, haud futurum noxae indi bius confestim rem ad consules, consules

[redacted]

narum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatae. Neque de veneficiis ante eam diem Romae quaesitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit. Creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratu se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. Cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni, et Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent: valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cuius socii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romae, clarus. Aedes fuere in Palatio eius, quae Vacci prata, diruto aedificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effuse Setinum Norbanumque et Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens, nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. Vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam proelium aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: et ut levi momento nec ambigue est victus; ita, brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra, haud aegre milite

a multa caede est tutatus: nec fere quisquam in
certamine, pauci in turba fugae extremae, quu
castra ruerent, caesi; primisque tenebris Priver
inde petitum agmine trepido, ut muris potius, q
vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius
consul, pervastatis passim agris praedaque ab
in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingred
fines senatus Fundanorum occurrit; *negant, se*
Vitruvio sectamque eius secutis precatum venisse
pro Fundano populo; quem extra culpam belli
ipsum Vitruvium iudicasse, quum receptaculum
gae Privernum habuerit, non patriam Fundos.
verni igitur hostes populi Romani quaerendos p
quendosque esse, qui simul a Fundanis ac Rom
utriusque patriae immemores, defecerint. Fun
pacem esse, et animos Romanos, et gratam memo
acceptae civitatis. Orare se consulem, ut bellu
innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora
rum, coniugumque, ac liberorum suorum, in pote
populi Romani esse, futuraque. Collaudatis Fu
nis, consul, literisque Romam missis, in officio
danos esse, ad Privernum flexit iter. Prius ani
versum in eos, qui capita coniurationis fuera
consule scribit Claudius: ad trecentos quinqua
ex coniuratis vinctos Romam missos; eamque

, ut inde obviam Gallis iretur. Longius alio itinere hostis falleret ad urbem incedacuit. Paucos deinde post dies, satis exnporis eius quiete, a Gallis Privernum rersa vis. Duplex inde fama est: alii vi bem, Vitruviumque vivum in potestatem ii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos ionem consulis caduceum praeferentes perictores sunt, Vitruviumque ab suis traditus, de Vitruvio Privernatibusque consulem Plautium, dirutis Priverni muris, praealido imposito, ad triumphum arcessit; in carcerem asservari iussit, quoad consul um verberatum necari. Aedes eius, quae alatio, diruendas, bona Semoni Sanco cennsecranda: quodque aeris ex iis [illegible]ctum aenei orbes facti, positi in sacello Sanci em Quirini. De senatu Privernate ita de-, qui senator Priverni post defectionem ab ansisset, trans Tiberim lege eadem, qua habitaret. His ita decretis usque ad

est; quam minimum irarum inter nos illosque reli qui velim.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, pro cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadent bus; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus l gatis fecit, magis conditionis, in qua natus esse quam praesentis necessitatis, memor: qui, interrog tus a quodam tristioris sententiae auctore, *quam pe nam meritos Privernates censeret? Eam*, inquit, *qua merentur, qui se libertate dignos censent.* Cuius quu feroci responso infestiores factos videret consul ea qui ante Privernatium causam impugnabant; ut ip benigna interrogatione mitius responsum elicere *Quid, si poenam*, inquit, *remittimus vobis, qualem n pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam ded ritis*, inquit, *et fidam, et perpetuam: si malam, ha diuturnam.* Tum vero minari, nec id ambigue, P

rquam quod Fregellas (Sidicino
Volscorum fuerat) colonia dedu-
eratio data a M. Flavio in funere
, per speciem honorandae paren-
dem populo solutam interpreta-
die dicta ab aedilibus, crimine
iliae absolvisset. Data viscera-
udicii gratiam, honoris etiam ei
umque plebei, proximis comitiis,
raefertur. Palaepolis fuit haud
ic Neapolis sita est: duabus urbi-
abitabat. Cumis erant oriundi.
de Euboica originem trahunt.
ab domo fuerant, multum in ora
ccolunt, potuere. Primo in insu-
hecusas egressi, deinde in conti-
transferre. Haec civitas, quum
amnitium infida adversus Roma-
sive pestilentiae, quae Romanam
abatur, fidens, multa hostilia ad-
agrum Campanum Falernumque
Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q.
rum consulibus, fetialibus Palae-
ndas missis, quum relatum esset
gua magis strenua, quam factis,
x auctoritate Patrum populus Pa-
i fieri iussit. Inter consules pro-
bello Graeci persequendi Publi-
elius altero exercitu Samnitibus,
, oppositus. Fama autem erat,
rum imminentes admoturos ca-
 visum Cornelio stativa habere.
, exiguam spem pacis cum Samni-
t senatus.
, *duo millia* Nolanorum militum
um, magis Nolanis cogentibus

quam voluntate Graecorum, recepta Palaepolim, miserat: Cornelius, delectum indictum a magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, et Formianum, haud ambigue sollicitari. Ob haec quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant iniurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quae ipsis obiicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliove iuvari Graecos: nec Fundanum Formianumve a se sollicitatos: quippe minime poenitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, aegre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam iniuriam-*

Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum revocari ab impetu belli placebat, literae missae, ut dictatorem comitiorum causa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum: ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. Consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romae sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Haec aliaque ab tribunis nequicquam iactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartus decimus demum interrex L. Aemilius consules creat C. Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Aegypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonaei Iovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis eius terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius *sinus.* Ceterum (ut ferme fugiendo *in media fata ruitur*) quum saepe Bruttias Lucanasque *legiones fudisset;* Heracleam Tarentinorum

loniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. Et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo praesidia, quae sine rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur: deletisque iis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuntii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem,

tes esse: sperare, corpore regio utcunque se suos redempturam. Is finis lacerationi ultumque Consentiae, quod membrorum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metaponostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleuxorem sororemque Olympiadem: quarum agni Alexandri altera, soror altera fuit. Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in la gessit, paucis dixisse satis sit.

Eodem anno lectisternium Romae, quinto litam urbem, iisdem, quibus ante, placandis est diis. Novi deinde consules iussu populi sissent, qui indicerent Samnitibus bellum; aiore conatu, quam adversus Graecos, cunant; et alia nova nihil tum animo tale agi- accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, entibus nihil ad eam diem cum Romano poat, in fidem venerunt, arma virosque ad belcentes. Foedere ergo in amicitiam accepti.

ac coniugibus, et quae captarum u sunt, patiebantur. Itaque quum, e Samnitibus, fama esset, nova auxilia tium plus, quam vellent, intra moeni Tarentinorum iuventutem, Graeci Gr nus per quos Samniti Nolanoque, qu hostibus resisterent, exspectabant. simum malorum deditio ad Romano laus et Nymphius, principes civitati inter se consilio, partes ad rem agen alter ad imperatorem Romanorum tr ter subsisteret ad praebendam oppor urbem. Charilaus fuit, qui ad Publ venit: et, *quod bonum, faustum, feli populoque Romano esset, tradere se, tuisse. Eo facto utrum ab se prodi patria videatur, in fide Romana pos*

titudine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia in peria turbans, terit tempus; Charilaus, ex composit ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Ro mano milite implesset, tolli clamorem iussit: ad quem Graeci, signo accepto a principibus, quievere. Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in praesentia fuga, ita foedior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua haec proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum foedus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Graecorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur, obsidione domitos hostes in dem venisse. Duo singularia haec ei viro primum ontigere, prorogatio imperii non ante in ullo facta, acto honore triumphus.

XXVII. Aliud subinde bellum cum alterius orae aecis exortum. Namque Tarentini, quum rem Papolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuisit, postquam Romanos urbe potitos accepere, vellestituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare eapolitanos: ira atque invidia in Romanos furere; tiam, quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo societas coepta est) in fidem populi Romani veallatum est. *Quippe propemodum perventum esse: iamque in eo rem fore, ut Romani aut hoaut domini habendi sint. Discrimen profecto suarum in bello Samnitium eventuque eius rer am solam gentem restare, nec eam ipsam satis , quando Lucanus defecerit. Quem revocari impellique ad abolendam societatem Romanam*

posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. H consilia quum apud cupidos rerum novandarum luissent; ex iuventute quidam Lucanorum pre asciti, clari magis inter populares, quam honesti, ter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intu sent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod stra Romana ingredi ausi essent, a consule vir caesos, ac prope securi percussos esse. Defor suapte natura res quum speciem iniuriae ma quam doli, prae se ferret, concitati homines cog clamore suo magistratus senatum vocare: et a circumstantes concilium, bellum in Romanos scunt: alii ad concitandam in arma multitudin agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos c sternante animos, decernitur, ut societas cum San tibus renovaretur; legatique ad eam rem mittunt Repentina res quia quam causam nullam, tam fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et o des dare, et praesidia in loca munita accipere, c fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde b fraus coepit, postquam criminum falsorum aucto Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se testate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, stabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud

precata, flens ait, *virum sibi liberosque captos ostes esse: sperare, corpore regio utcunque se suos redempturam.* Is finis lacerationi epultumque Consentiae, quod membrorum n fuit, cura mulieris unius: ossaque Metaponhostes remissa; inde Epirum devecta ad Cle- uxorem sororemque Olympiadem: quarum Magni Alexandri altera, soror altera fuit. : Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in ella gessit, paucis dixisse satis sit.

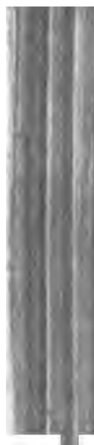
V. Eodem anno lectisternium Romae, quinto aditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis a est diis. Novi deinde consules iussu populi nisissent, qui indicerent Samnitibus bellum; naiore conatu, quam adversus Graecos, cunabant; et alia nova nihil tum animo tale agi- s accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, gentibus nihil ad eam diem cum Romano poerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bel-

posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur. Haec consilia quum apud cupidos rerum novandarum valuissent; ex iuventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in civium coetum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, a consule virgis caesos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum speciem iniuriae magis, quam doli, prae se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: et alii, circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Repentina res quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare, et praesidia in loca munita accipere, caeci fraude et ira nihil recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus coepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanae velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem ius ob unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob aes alienum paternum nexum dedisset; quae aetas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem et contumeliam animum accenderunt: et, florem aetatis eius fructum adventicium crediti ratus, primo pellicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunae: pos

ıne atque indignitate iniuriae accensa, tum ditionis liberumque suorum respectu in foue inde, agmine facto, ad curiam concurrit. consules, tumultu repentino coacti, senatum , introeuntibus in curiam Patribus laceratum ergum, procumbentes ad singulorum pedes, ant. Victum eo die ob impotentem iniuriam ;ens vinculum fidei: iussique consules ferre um, ne quis, nisi qui noxam meruisset, doam lueret, in compedibus aut in nervo teneecuniae creditae bona debitoris, non corpus n esset. Ita nexi soluti; cautumque in poıe necterentur.

C. Eodem anno, quum satis per se ipsum ım bellum et defectio repens Lucanorum, que defectionis Tarentini sollicitos haberes, accessit, ut et Vestinus populus Samnie coniungeret. Quae res sicut eo anno sermagis passim hominum iactata, quam in ıllo concilio est; ita insequentis anni consu-

minarum iraeque, profectus in ca
itineribus isset, non tamen praev
tus sui potuit. Praecucurrerant
nuntiarent, dictatorem avidum p
nis paene verbis T. Manlii factun

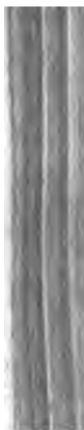
XXXI. Fabius, concione exte
testatus milites est, *ut, qua virt*
infestissimis hostibus defendissent
ductu auspicioque vicissent, ab i
dictatoris tutarentur. Venire an
tum virtuti alienae felicitatique,
sente, respublica egregie gesta ess
fortunam posset, apud Samnites,
ctoriam esse. Imperium dictitare
non eadem mente pugnari vetuerit
leat: et tunc invidia impedire vi
luisse, cupidissimisque arma abla

deat, et salutem unius omnibus curae esse: inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citavit. Qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit; pareantque ei consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; aequum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? Simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meae dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quicquam rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? Quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque maiorum et numen deorum, ausus es cum hoste confligere. Ad haec, quae interrogatus es, responde: extra ea, cave, vocem mittas. Accede, lictor.* Adversus quae singula quum respondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui ac iudicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur, purgaretque se in vicem, atque

ultro accusaret: tunc Papirius, r
liari magistrum equitum, ac vir
diri iussit. Fabius, fidem milit
rantibus vestem lictoribus, ad
iam in concione miscentes, ses
mor in totam concionem est per
alibi minae audiebantur. Qui pr
steterant, quia subiecti oculis i
poterant, orabant, ut parceret m
cum eo exercitum damnaret.
circa Fabium globus increpabant
torem: nec procul seditione ab
quidem satis quietum erat. L
sellam orabant, ut rem in post
et irae suae spatium, et consilio
castigatam adolescentiam Fabii

XII. Clamor e tota concione ortus, uti bonum
ı haberet: neminem illi vim allaturum, sal-
ıonibus Romanis. Haud multo post dictator
: classicoque extemplo ad concionem advo-
Tum, silentio facto, praeco Q. Fabium magi-
equitum citavit. Qui simul ex inferiore loco
ınal accessit, tum dictator, *Quaero*, inquit,
*Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris
reantque ei consules, regia potestas, praetores
ıuspiciis, quibus consules, creati; aequum cen-
cne, magistrum equitum dicto audientem esse?
e illud interrogo, quum me incertis auspiciis
um ab domo scirem, utrum mihi turbatis reli-
s respublica in discrimen committenda fuerit,
vicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem?
illud, quae dictatori religio impedimento ad
rendam fuerit, num ea magister equitum solu-
liber potuerit esse? Sed quid ego haec interro-
um, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad vo-*

esset inter moderationem antiquorum, et novam s
biam crudelitatemque. Dictatorem Quinctium
cinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidion
ereptum, non ultra saevisse, quam ut legatum ei
exercitum pro consule relinqueret. M. Furium C
lum in L. Furio, qui, contempta sua senectute
ctoritate, foedissimo cum eventu pugnasset, non
in praesentia moderatum irae esse, ne quid de c
secus populo aut senatui scriberet; sed, quum
tisset, potissimum ex tribunis consularibus hab
quem, ex collegis optione ab senatu data, sociu
imperii delegerit. Nam populi quidem, penes
potestas omnium rerum esset, ne iram quidem un
atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque in
exercitus amisissent, quam ut pecunia eos mult
capite anquisitum ob rem bello male gestam de
ratore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus
Romani, quae ne victis quidem bello fas fuerit,
et secures victoribus, et iustissimos meritis triu
intentari. Quid enim tandem passurum fuisse
suum, si exercitum amisisset: si fusus, fugatu
stris exutus fuisset? Quo ultra iram violentia
eius excessuram fuisse, quam ut verberaret ne
que? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium

[redacted]

puli, tribunicium auxilium, memoria absentis exer-
tus. Ex parte altera *imperium invictum populi Ro-
mni, et disciplina rei militaris, et dictatoris edictum
o numine semper observatum, et Manliana imperia,
posthabita filii caritas publicae utilitati,* iactaban-
r. *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanae li-
rtatis, antea in duobus liberis fecisse. Nunc patres
mes, et senes faciles de alieno imperio spreto, tan-
tam rei parvae, disciplinae militaris eversae iuven-
ti gratiam facere. Se tamen perstaturum in ince-
o: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis reli-
onibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quicquam ex
sta poena remissurum. Maiestas imperii perpetuare
set, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de
us iure deminuturum. Optare, ne potestas tribuni-
a, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum
perium, neu populus in se potissimum dictatorem et
s dictaturae exstinguat. Quod si fecisset, non L.
apirium, sed tribunos, sed pravum populi iudicium,
quicquam posteros accusaturos: quum, polluta se-
el militari disciplina, non miles centurionis, non cen-
rio tribuni, non tribunus legati, non legatus consu-
, non magister equitum dictatoris pareat imperio:
mo hominum, nemo deorum verecundiam habeat.
n edicta imperatorum, non auspicia observentur:
ne commeatu vagi milites in pacato, in hostico er-
nt, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi ve-
t, exauctorent; infrequentia deserantur signa; ne-
e conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdiu,
cte, aequo, iniquo loco, iussu, iniussu imperatoris
gnent; et non signa, non ordines servent; latroci-
i modo caeca et fortuita, pro sollenni et sacrata mi-
ia sit. Horum criminum vos reos in omnia saecula
ferte, tribuni plebi: vestra obnoxia* capita pro licen-
a Q. Fabii obiicite.

XXXV. *Stupentes* tribunos et suam iam vicem

magis anxios quam eius, cui auxilium ab se tur, liberavit onere consensus populi Romani ces et obtestationem versus, ut sibi poenam equitum dictator remitteret. Tribuni quoqu natam rem in preces subsecuti, orare dictat sistunt, ut veniam errori humano, veniam ad tiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedi ipse adolescens, iam pater M. Fabius content liti, procumbere ad genua, et iram deprecari ris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habe Quirites. Vicit disciplina militaris, vicit maiestas, quae in discrimine fuerunt, an hanc diem essent. Non noxae eximitur Q. Fa contra edictum imperatoris pugnavit; sed, mnatus, donatur populo Romano; donatur ciae potestati, precarium non iustum auxiliu ti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civ tuendum te, quam, qua paullo ante exsultab ria. Vive, id facinus ausus, cuius tibi ne pa dem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papi niam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris tiam: populo Romano, cui vitam debes, nil praestiteris, quam si hic tibi dies satis docu derit, ut bello ac pace pati legitima imperi* Quum se nihil morari magistrum equitum

venti ex insidiis, caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri iis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, iam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset: et, quod suis precibus negasset, eius populo Romano veniam dedisset.

XXXVI. Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis laetus adventus eius fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. Namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. Cessatum a milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quae res victoriae obstaret: temperandum ingenium suum esse, et severitatem miscendam comitate. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, et praefectis demandabat. Rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus iis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit praedae spes, victor exercitus; *perlustravitque hostium* agros, nulla arm

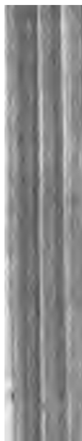
nullam vim, nec apertam, nec insidiis, ex
debat alacritatem, quod dictator praed
edixerat militibus: nec ira magis publica
vatum compendium, in hostem acuebat.
bus subacti Samnites pacem a dictatore p
quo pacti, ut singula vestimenta militibus
stipendium darent; quum ire ad senatum
secuturos se dictatorem responderunt,
fidei virtutique causam suam commendan
ductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem
sus: et, quum se dictatura abdicare velle
trum, priusquam abdicaret, consules cre
picium Longum iterum, Q. Aemilium C
Samnites, infecta pace, quia de condition
tur, indutias annuas ab urbe retulerunt.
ipsarum sancta fides fuit: adeo, postqua
abisse magistratu nuntiatum est, arrecti
dum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Aemil
quidam annales habent) consulibus, ad
Samnitium Apulum novum bellum acce
que exercitus missi. Sulpicio Samnites,
milio sorte evenerunt. Sunt, qui non i
bellum illatum, sed socios eius gentis
Samnitium vi atque iniuriis defensos scr
terum fortuna Samnitium, vix a se ipsis
propulsantium bellum, propius ut sit

[redacted]

, eius populo Romano veniam dedisset.

XXVI. Postquam dictator, praeposito in urbe irio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito iam pro magistratu agere, in castra rediit; ne ribus satis laetus adventus eius fuit, nec hosti icquam attulit terroris. Namque postero die, iari venisse dictatorem, seu, adesset an abesrvi facientes, instructa acie ad castra accesse- Ceterum tantum momenti in uno viro L. Paait, ut, si ducis consilia favor subsecutus miliret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, ud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco sidiis, ita omni arte bellica firmavit. Cessatum e, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus impedita victoria est. Plures Samnitium ce- : plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus iae res victoriae obstaret: temperandum ingeiuum esse, et severitatem miscendam comitate. , adhibitis legatis, ipse circum saucios milites is in tentoria caput, singulos, ut sese haberent,

demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. Interim pedes equitem assecutus; et totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. Id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. Instruunt contra et hostes, et animis et viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod ignari, loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu aequavit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnisi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. Fremitus aequalis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant: quum subito Sa-

quis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum praeda onerant, caede inermes, cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones peditumque pugna curae erunt: penes te equestre sit decus.

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet. Inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: et, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in conspectu: et Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem paene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem. Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio caesi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta; inter quos et ipse imperator cecidit. Hoc demum proelium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, et contra foedus suscepto, infestioribus merito diis quam hominibus, nihil prospere agerent.* Expiandum

id bellum magna mercede, luendumque esse. Id
ferre tantum, utrum supplicia noxio paucorum,
omnium innoxio praebeant sanguine: audebant
iam quidam nominare auctores armorum. Ui
maxime nomen per consensum clamantium Bru
Papii exaudiebatur. Vir nobilis potensque e
haud dubie proximarum indutiarum ruptor. D
coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut I*
tulus Papius Romanis dederetur, et cum eo pra
omnis Romana, captivique ut Romam mitteren
quaeque res per fetiales ex foedere repetitae ess
secundum ius fasque restituerentur. Fetiales
mam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli ex
me: ipse morte voluntaria ignominiae se ac suppl
subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque
dedi. Nihil tamen earum rerum, praeter capti
ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: c
rarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex s
tusconsulto triumphavit.

XL. Hoc bellum a consulibus bellatum, qui
auctores sunt, eosque de Samnitibus triumpha
Fabium etiam in Apuliam processisse, atque i
magnas praedas egisse. Nec discrepat, quin di
tor eo anno A. Cornelius fuerit: id ambigitur, bel
gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis
manis, quia L. Plautius praetor gravi morbo f
[redacted]

equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, i) venies: equosque dum praeda onerant, caede inermes cruentamque illis praedam redde. Mihi legiones pedi tumque pugna curae erunt: penes te equestre sit decus.

XXXIX. Equitum acies, qualis quae esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, caede omnia replet. Inter sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugae satis potentes, caeduntur. Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. Clamor inde novus accidens et Samnitium terruit animos; et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, et fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur: et, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. :ques ipse iam primis erat in conspectu: et Corneus, respiciens ad manipulos militum, quod manu, iod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum rmasque cernere equitum. Quod ubi auditum siilque visum est, adeo repente laboris, per diem ene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut id secus, quam si tum integri e castris signum pue accepissent, concitaverint se in hostem. Nec a Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque potuit: partim in medio caesi, partim in fugam pati sunt. Pedes restantes ac circumventos ce: ab equite fugientium strages est facta; inter et ipse imperator cecidit. Hoc demum proe- Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis rent, *minime id quidem mirum* esse, *si impio bel- contra foedus suscepto, infestioribus* merito diis *ominibus, nihil prospere agerent*. Expiandum

id bellum magna mercede, luendumque esse. Id r. ferre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, a omnium innoxio praebeant sanguine: audebantqu iam quidam nominare auctores armorum. Unu maxime nomen per consensum clamantium Brutu Papii exaudiebatur. Vir nobilis potensque era haud dubie proximarum indutiarum ruptor. De e coacti referre praetores decretum fecerunt, *Ut Bru tulus Papius Romanis dederetur, et cum eo praed omnis Romana, captivique ut Romam mitterentu quaeque res per fetiales ex foedere repetitae essen secundum ius fasque restituerentur.* Fetiales Ro mam, ut censuerunt, missi, et corpus Brutuli exan me: ipse morte voluntaria ignominiae se ac supplici subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque ei dedi. Nihil tamen earum rerum, praeter captivo ac si qua cognita ex praeda sunt, acceptum est: cet rarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex sena tusconsulto triumphavit.

XL. Hoc bellum a consulibus bellatum, quida auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphass Fabium etiam in Apuliam processisse, atque ind magnas praedas egisse. Nec discrepat, quin dict tor eo anno A. Cornelius fuerit: id ambigitur, belli gerendi causa creatus sit; an ut esset, qui ludis Ro manis, quia L. Plautius praetor gravi morbo fort implicitus erat, signum mittendis quadrigis dare functusque eo haud sane memorandi imperii minist rio, se dictatura abdicaret: nec facile est, aut re rei, aut auctorem auctori praeferre. Vitiatam me moriam funebribus laudibus reor, falsisque imag num titulis, dum familia ad se quaeque famam reru gestarum honorumque fallente mendacio trahunt. In de certe et singulorum gesta et publica monument *rerum confusa.* Nec quisquam aequalis temporibu *illis scriptor* exstat, quo satis certo auctore stetur.

accumulatae satis sint; quorum saevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient; placari qui nequeant, nisi hauriendum sanguinem laniandaque viscera nostra praebuerimus. Iustum est bellum, Samnites, quibus necessarium; et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis, pro certo habete, priora bella adversus deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.

II. Haec, non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest occultissime, locat: inde ad Calatiam, ubi iam consules Romanos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere iubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Iam is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos; sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret: ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duae ad Luceriam ferebant viae; altera praeter oram superi maris patens apertaque, sed, quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior. Sed ita natus locus est. Saltus duo alti angusti silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti: iacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque, per quem medium iter est. Sed ante, quam venias ad eum, intrandae primae angustiae sunt: et aut eadem, qua te insinuaveris, ret

via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum artiorem impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem, Romani, demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem invenere. Quum fraus hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. Eam quoque clausam sua obice armisque inveniunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, quum alterum quisque compotem magis mentis ac consilii ducerent, diu immobiles silent. Deinde ubi praetoria consulum erigi videre, et expedire quosdam utilia operi, quanquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni adempta, cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant; sua ipsi opera laboremque irritum, praeterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. Ad consules maestos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio, nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni con-

imminebunt iuga, qua tu ad hostem venies? Ar- inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti at- icti sumus. Ne ferrum quidem ad bene morien- oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His em sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor, raducta est. Ne Samnitibus quidem consilium n laetis suppetebat rebus. Itaque universi He- um Pontium, patrem imperatoris, per literas lendum censent. Iam is gravis annis non mili- ıs solum, sed civilibus quoque, abscesserat mu- us: in corpore tamen affecto vigebat vis animi liique. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas duos saltus clausos esse exercitus Romanos, ltus ab nuntio filii, censuit, omnes inde quam ım inviolatos dimittendos. Quae ubi spreta ntia est, iterumque, eodem remeante nuntio, lebatur, censuit, ad unum omnes interficiendos. ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti llo, responsa data sunt; quanquam filius ipse in s iam animum quoque patris consenuisse in af- corpore rebatur; tamen consensu omnium vi- est, ut ipsum in consilium acciret. Nec grava- nex plaustro in castra dicitur advectus, voca- e in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil ntiae suae mutaret; causas tantum adiiceret: *re se consilio, quod optimum duceret, cum poten- 10 populo per ingens beneficium perpetuam fir- pacem amicitiamque: altero consilio in multas es, quibus, amissis duobus exercitibus, haud fa- eceptura vires Romana res esset, bellum differ- ertium nullum consilium esse.* Quum filius alii- rincipes percunctando exsequerentur, *Quid si a via consilii caperetur; ut et dimitterentur in- ies, et leges iis iure belli victis imponerentur? uidem sententia,* inquit, *ea est, quae neque ami- rat, neque inimicos tollit.* *Servate* modo, quos

ignominia irritaveritis. Ea est Romana gens,
victa quiescere nesciat. Vivet semper in pecto
illorum, quicquid istuc praesens necessitas inuss
neque eos ante multiplices poenas expetitas a
quiescere sinet.

IV. Neutra sententia accepta: Herennius do
e castris est avectus. Et in castris Romanis q
frustra multi conatus ad erumpendum capti es
et iam omnium rerum inopia esset; victi necess
legatos mittunt, qui primum pacem aequam pete
si pacem non impetrarent, uti provocarent ad
gnam. Tum Pontius, *debellatum esse*, respondit
quoniam ne victi quidem ac capti fortunam f
scirent, inermes cum singulis vestimentis sub i
missurum: alias conditiones pacis aequas victis
ctoribus fore; si agro Samnitium decederetur,
niae abducerentur, suis deinde legibus Romanu
Samnitem aequo foedere victurum. His condit
bus paratum se esse foedus cum consulibus ferir
quid eorum displiceat, legatos redire ad se v
Haec quum legatio renuntiaretur, tantus ge
omnium subito exortus est, tantaque maestitia i
sit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunt
tur, omnibus eo loco mortem oppetendam

haec imminebunt iuga, qua tu ad hostem venies? A
nati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti a
ue victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene morien-
m oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His
vicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor,
traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium
m laetis suppetebat rebus. Itaque universi He-
ium Pontium, patrem imperatoris, per literas
lendum censent. Iam is gravis annis non mili-
s solum, sed civilibus quoque, abscesserat mu-
s: in corpore tamen affecto vigebat vis animi
que. Is, ubi accepit, ad Furculas Caudinas
uos saltus clausos esse exercitus Romanos,
s ab nuntio filii, censuit, omnes inde quam
inviolatos dimittendos. Quae ubi spreta
est, iterumque, eodem remeante nuntio,
tur, censuit, ad unum omnes interficiendos.
tam discordia inter se, velut ex ancipiti
sponsa data sunt; quanquam filius ipse in
animum quoque patris consenuisse in af-
re rebatur; tamen consensu omnium vi-
ipsum in consilium acciret. Nec grava-
ustro in castra dicitur advectus
nsilium ita ferme locutus esse
ae mutaret; causas tantum
ilio, quod optimum duceret
per ingens beneficium
niciliamque altera
amissis duobus exercitibus
Romana res esset
onsilium esse. Quum
ando experiretur

rum fetialium, non exstarent. Et propter necessa-
riam foederis dilationem obsides etiam sexcenti
equites imperati, qui capite luerent, si pacto non sta-
retur. Tempus inde statutum tradendis obsidibus
exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctu
in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstin
rent manus, quorum temeritate in eum locum ded
cti essent; quorum ignavia foedius inde, quam v
nissent, abituri. *Illis non ducem locorum, non exp
ratorem fuisse: belluarum modo caecos in fove*
missos. Alii alios intueri, contemplari arma
tradenda, et inermes futuras dextras, obnoxi
corpora hosti: proponere sibimet ipsi ante ocul
gum hostile, et ludibria victoris, et vultus supe
et per armatos inermium iter: inde foedi agmin
serabilem viam, per sociorum urbes reditum
triam ad parentes, quo saepe ipsi maioresque
triumphantes venissent. *Se solos sine vulner
ferro, sine acie victos: sibi non stringere licui
dios, non manum cum hoste conferre: sibi neq
...quicquam vires,* ... fatalis ignominiae ... quam q

tesque: gladii etiam plerisque intentati: et vulti quidam necatique, si vultus eorum indignitaerum acrior victorem offendisset. Ita traducti iugum, et, quod paene gravius erat, per hostium os. Quum e saltu evasissent, etsi, velut ab infextracti, tum primum lucem aspicere visi sunt, en ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni te tristior fuit. Itaque, quum ante noctem Can pervenire possent, incerti de fide sociorum, et l pudor praepediebat, circa viam haud procul Caomnium egeni corpora humi prostraverunt. d ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio t sociorum superbiam ingenitam Campanis. Conm insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, s, vestimenta, commeatus militibus benigne unt; et venientibus Capuam cunctus senatus posque, obviam egressi, iustis omnibus hospitaliprivatisque et publicis funguntur officiis. Neillis sociorum comitas, vultusque benigni, et alia non modo sermonem elicere, sed ne, ut ocuuidem attollerent, aut consolantes amicos contuerentur, efficere poterant. Adeo super maem pudor quidam fugere colloquia et coetus hoim cogebat. Postero die quum iuvenes nobiles, a Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum equerentur, revertissent; vocatique in curiam nctantibus maioribus natu, *multo sibi maestio- abiectioris animi visos*, referrent; *adeo silens rope mutum agmen incessisse: iacere indolem il-Romanam, ablatosque cum armis animos. Non ere salutem, non salutantibus dare responsum, iscere quemquam prae metu potuisse, tanquam tibus adhuc cervicibus iugum, sub quo emissi es- ,Habere Samnites victoriam, non* praeclaram *, sed etiam perpetuam. Cepisse* enim eos non

[redacted]

Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo belli fuerit, Romanam virtutem ferociamque;

VII. Quum haec dicerentur audirenturque, ploratum paene Romanum nomen in concilio s rum fidelium esset; dicitur Ofilius Calavius, filius, clarus genere factisque, tum etiam aeta rendus, longe aliter se habere rem dixisse: *tium illud obstinatum, fixosque in terram ocul surdas ad omnia solatia aures, et pudorem intu lucis, ingentem molem irarum ex alto animo c indicia esse: aut Romana se ignorare ingenia, a lentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores tusque excitaturum; Caudinaeque pacis aliq Samnitibus, quam Romanis tristiorem memoria re. Quippe suos quemque eorum animos habit ubicunque congressuri sint: saltus Caudinos no que Samnitibus fore.* Iam Romae etiam sua in clades erat. Obsessos primum audierunt: tr deinde ignominiosae pacis magis, quam pe

[redacted]

ato abditi, nihil pro magistratu
xpressum senatusconsulto est, ut
it comitiorum causa. Q. Fabium
it, et P. Aelium Paetum magistrum
itio creatis, suffecti M. Aemilius
Valerius Flaccus magister equi-
comitia habita: et, quia taedebat
nagistratuum eius anni, res ad in-
Interreges Q. Fabius Maximus, M.
Is consules creavit Q. Publilium
pirium Cursorem iterum, haud du-
itis, quod nulli ea tempestate du-

ti sunt die, eo (sic enim placuerat
tum inierunt, sollennibusque se-
ectis, de pace Caudina retulerunt.
quem fasces erant, *Dic Sp. Postu-*
ni surrexit, eodem illo vultu, quo
erat, *Haud sum ignarus*, inquit,
se, non honoris causa me primum
te dicere, non tanquam senatorem,
qua infelicis belli, qua ignominio-
nem, quando neque de noxa nostra
listis, omissa defensione, quae non
ud haud ignaros fortunarum hu-
umque, sententiam de eo, de quo
ragam: quae sententia testis erit,
us vestris pepercerim, quum me seu
s sponsione obstrinxi. Qua tamen,
uli facta est, non tenetur populus
quam ex ea, praeterquam corpora
mnitibus. Dedamur per fetiales
olvamus religione populum, si qua
id divini humanive obstet, quo mi-
de integro ineatur bellum. Inter-
s scribere, armare, educere pla-

cet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor quaesoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis habeatis, vidisse nos sub iugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. Novos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit omnes, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam praecipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremptae pacis. Quum omnes, laudibus modo prosequentes virum, in sententiam

na colitur: sed iniussu populi nego ri posse, quod populum teneat. An, si , qua sponsionem istam expresserunt coegissent nos verba legitima deden- cupare, deditum populum Romanum etis, et hanc urbem, templa, delubra, unitium esse? Omitto deditionem, quo- ne agitur. Quid tandem, si spopon- hanc relicturum populum Romanum? si magistratus, si senatum, si leges si sub regibus futurum? Dii meliora! ion indignitas rerum sponsionis vincu- uid est, in quod obligari populus pos- est: et ne illud quidem, quod quosdam , refert, consul, an dictator, an prae- Et hoc ipsi etiam Samnites iudica- non fuit satis consules spondere, sed res, tribunos militum spondere coege- nunc quisquam quaesiverit, quid ita uum id nec consulis ius esset; nec il- m, quae mei non erat arbitrii, nec pro andaveratis, possem. Nihil ad Cau- scripti, humanis consiliis gestum est. et vestris et hostium imperatoribus unt. Nec nos in bello satis cavimus; m victoriam male perdiderunt, dum vicerant, credunt, dum quacunque viris in arma natis auferre festinant. fuisset, difficile illis fuit, dum senes ultandum arcessunt, mittere Romam natu, cum populo, de pace ac foedere iter expeditis erat. Interea in indu- donec ab Roma legati aut victoriam pacem afferrent. Ea demum sponsio uli iussu spopondissemus. Sed neque c nos spopondissemus: nec fas fuit

alium rerum exitum esse, quam ut illi, velut se laetiore, quam quod mentes eorum capere possent quicquam eluderentur: et nostrum exercitum ea quae impedierat, fortuna expediret: vanam riam vanior irritam faceret pax: sponsio inter retur, quae neminem, praeter sponsorem, oblig Quid enim vobiscum, Patres conscripti, quid cu pulo Romano actum est? quis vos appellare po quis se a vobis dicere deceptum? Hostis? an Hosti nihil spopondistis: civem neminem sponder vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum est bus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum q nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus satis locupletes in id, quod nostrum est; in id, praestare possumus, corpora nostra et animos haec saeviant, in haec ferrum, in haec iras ac Quod ad tribunos attinet, consulite, utrum pra

e legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prae-essi fetiales, ubi ad portam venere, vestem detrahi cis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri. um apparitor verecundia maiestatis Postumium te vinciret, *Quin tu,* inquit, *adducis lorum, ut iusta t deditio?* Tum, ubi in coetum Samnitium et ad bunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fetia-ita verba fecit: *Quandoque hice homines iniussu uli Romani Quiritium foedus ictum iri spoponde-it, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam , quo populus Romanus scelere impio sit solutus, ce homines vobis dedo.* Haec dicenti fetiali Postu-is genu femur, quanta maxime poterat vi, percu-et clara voce ait, *Se Samnitem civem esse, illum atum; fetialem a se contra ius gentium violatum; iustius bellum gesturos.*

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem acci-m,* inquit, *nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, . Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita fa-, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in estate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid te appello, qui te captum victori, cum qua potes e, restituis? Populum Romanum appello; quem si nsionis ad Furculas Caudinas factae poenitet, re-tuat legiones intra saltum, quo saeptae fuerunt. mo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: ipiant arma, quae per pactionem tradiderunt: re-ant in castra sua. Quicquid pridie habuerunt, am in colloquium est ventum, habeant. Tum bel-n et fortia consilia placeant; tunc sponsio et pax udietur. Ea fortuna, iis locis, quae ante pacis ntionem habuimus, geramus bellum: nec populus manus consulum sponsionem, nec nos fidem populi mani accusemus. Nunquamne causa defiet, cur ti pacto non stetis? Obsides Porsenae dedistis; fur-eos subduxistis: auro civitatem a Gallis redemi-*

stis; inter accipiendum aurum caesi sunt: pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, et semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc foederibus, hoc fetialibus caerimoniis dignum erat. Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes; ego pacem, quam hos tibi remittendo pactus sum, non habeam: hoc tu, A. Corneli, hoc vos, fetiales, iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror; nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit. Ita dii credent, Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse,

[redacted]

tium incruenta victoria inter Samnites, faceret: eri posse bellum Romani pro victoria certa ha- nt; Samnites simul rebellasse et vicisse crede- Romanum. Inter haec Satricani ad Samnites cerunt, et Fregellae colonia necopinato adventu nitium (fuisse et Satricanos cum iis satis con-) nocte occupata est. Timor inde mutuus utros- usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae ini- fuit; quam aliquamdiu aequam, et quia pro aris ocis dimicabatur, et quia ex tectis adiuvabat im- s multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. is deinde rem inclinavit, quod vocem audiri prae- s passi sunt: *Incolumem abiturum, qui arma po- et.* Ea spes remisit a certamine animos, et pas- arma iactari coepta. Pertinacior pars armata aversam portam erupit; tutiorque iis audacia quam incautus ad credendum ceteris pavor: circumdatos igni, nequicquam deos fidemque cantes, Samnites concremaverunt. Consules, in- e partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Lu- m pergit, ubi equites Romani obsides ad Cau- dati custodiebantur: Publilius in Samnio sub- t adversus Caudinas legiones. Distendit ea res nitium animos; quod nec ad Luceriam ire, ne ab o instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim eretur, satis audebant. Optimum visum est mittere rem fortunae, et transigere cum Publi- rtamen. Itaque in aciem copias educunt.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimi- rus esset, prius alloquendos milites ratus, con- m advocari iussit. Ceterum sicut ingenti alacri- ad praetorium concursum est, ita prae clamore ntium pugnam nulla adhortatio imperatoris est. Suus cuique animus memor ignominiae *tator aderat.* Vadunt igitur in proelium ur- *signiferos: et, ne mora in* concursu pilis emit-

[redacted]

tendis stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abiiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. Romanos ira eadem, quae per mediam aciem hostium tulerat, et in castra pertulit. Ibi plus, quam in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque pars maior ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis et odio, quam beneficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. Quae regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitu

[redacted]

ucceriam castra habebant, undique contractis signa cum Papirio conferre.

. Per id tempus, parantibus utrisque se ad n, legati Tarentini interveniunt, denuntiannitibus Romanisque, ut bellum omitterent: s stetisset, quo minus discederetur ab armis, s eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione audita, perinde ac motus dictis eorum, cum se communicaturum respondit: accitoque eo, mpus omne in apparatu consumpsisset, colde re haud dubia, signum pugnae proposuit. us divina humanaque, quae assolent, quum nicandum est, consulibus, Tarentini legati re, responsum exspectantes; quibus Papirius *spicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntatum praeterea est egregie. Auctoribus diis, is, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde sit, et copias eduxit, vanissimam increpans quae, suarum impotens rerum prae domeditionibus discordiisque, aliis modum pacis facere aequum censeret. Samnites ex parte quum omnem curam belli remisissent, quia em vere cupiebant, aut expediebat simulare, ntinos sibi conciliarent, quum instructos red pugnam Romanos conspexissent, vocifera- *oritate Tarentinorum manere, nec descen-*

tendis stringendisque inde gladiis esset, pila, dato ad id signo, abiiciunt, strictisque gladiis in hostem feruntur. Nihil illic imperatoriae ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ir litaris prope vesano impetu egit. Itaque non modo hostes sunt; sed, ne castris quidem suis fi impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luce tamen, coacto rursus in unum agmine, est pe tum. Romanos ira eadem, quae per mediam a hostium tulerat, et in castra pertulit. Ibi plus, in acie, sanguinis ac caedis factum, praedaeque maior ira corrupta. Exercitus alter cum Pa consule locis maritimis pervenerat Arpos per o pacata, Samnitium magis iniuriis et odio, qua neficio ullo populi Romani. Nam Samnites, ea pestate in montibus vicatim habitantes, campe et maritima loca, contempto cultorum mollior que, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi mo atque agrestes depopulabantur. Quae regio a Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exe Romanus nequisset, aut interiecta inter Rom Arpos, penuria rerum omnium, exclusos a com tibus absumpsisset. Tum quoque profectos in Luceriam, iuxta obsidentes obsessosque, inopi xavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditaba ceterum adeo exigue, ut militi, occupato statio vigiliisque et opere, eques folliculis in castra a pis frumentum veheret; interdum occursu ho cogeretur, abiecto ex equo frumento, pugnare. obsessis prius, quam alter consul victore exercit venit, et commeatus ex montibus Samnitium in erant, et auxilia intromissa. Artiora omnia a tus Publilii fecit; qui, obsidione delegata in c collegae, vacuus per agros cuncta infesta comm *bus hostium* fecerat. Itaque quum spes nulla *diutius obsessos* inopiam laturos, coacti Sam

*tui, quam in se ipsi ferre, maluerint, una-am iussit, arma, sarcinas, iumenta, mul-tnem imbellem intra moenia relinquerent: um singulis vestimentis sub iugum missu-utem illatam, non novam inferentem igno-*ihil recusatum. Septem millia militum tissa, praedaque ingens Luceriae capta, ibus signis armisque, quae ad Caudium et, quod omnia superabat gaudia, equiti-atis, quos pignora pacis custodiendos Lu-nites dederant. Haud ferme alia muta-. rerum clarior victoria populi Romani m etiam (quod quibusdam in annalibus itius, Herennii filius, Samnitium impera-iaret consulum ignominiam, sub iugum est missus. Ceterum id minus miror, ob-; de hostium duce dedito missoque sub .agis mirabile est, ambigi, Luciusne Cor-tor cum L. Papirio Cursore, magistro is res ad Caudium, atque inde Luceriam orque unicus Romanae ignominiae, haud .tissimo triumpho ad eam aetatem secun-i Camillum, triumphaverit; an consulum praecipuum id decus sit. Sequitur hunc is error, Cursorne Papirius proximis co-L. Aulio Cerretano iterum, ob rem bene eriae continuato magistratu, consul ter-s sit; an L. Papirius Mugillanus, et in rratum sit.

nvenit, iam inde per consules reliqua a. Aulius cum Forentanis uno secundo elluvit; urbemque ipsam, quo se fusa con-s, obsidibus imperatis, in deditionem ac-i *fortuna consulum* alter cum Satricanis, *mani post Caudinam* cladem ad Samni-t, *praesidiumque* eorum in urbem acce-

perant, rem gessit. Nam quum ad moenia Satrici admotus esset exercitus, legatisque, missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi praesidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent;* plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis iniectum. Itaque subinde exsequentes quaerendo a consule legati, quonam se pacto paucos et infirmos crederet praesidio tam valido et armato vim allaturos, ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus praesidium in urbem accepissent, discedunt: aegreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. Duae factiones senatum distinebant; una, cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores; altera fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen est, ut ad re-

aude, non animi solum vigore, sed viribus excellens. Praecipua pedum at, quae cognomen etiam dedit: victo omnium aetatis suae fuisse ferunt: et, seu exercitatione multa, cibi vinique issimum: nec cum ullo asperiorem, cti ad laborem corporis esset, fuisse pariter equitique. Equites etiam ali-b eo petere, ut sibi pro re bene gesta l laboris: quibus ille, *Ne nihil remis-mitto,* inquit, *ne utique dorsum demul-x equis descendetis.* Et vis erat in eo gens pariter in socios civesque. Prae-or per timorem segnius ex subsidiis a primam aciem. Quem quum inam-ernaculum vocari iussisset, lictorem im iussit. Ad quam vocem exanimi tino, *Agedum, lictor, excide radicem commodam ambulantibus:* perfusum-dicii metu, multa dicta, dimisit. Haud ite, qua nulla virtutum feracior fuit, t vir, quo magis innisa res Romana eum parem destinant animis Magno um, si arma, Asia perdomita, in Euro-

l minus quaesitum a principio huius etest, quam ut plus iusto ab rerum or-n; varietatibusque distinguendo ope-e velut deverticula amoena, et requiem ererem: tamen tanti regis ac ducis saepe tacitis cogitationibus volutavit vocat in medium; ut quaerere libeat, a Romanis rebus, si cum Alexandro , *futurus fuerit.* Plurimum in bello *e militum copia* et virtus, ingenia im-nea *per omnia* humana, maxime in

res bellicas, potens. Ea, et singula intuen versa, sicut ab aliis regibus gentibusque, it quoque, facile praestant invictum Romanu rium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus c dis, haud equidem abnuo, egregium duce Alexandrum; sed clariorem tamen eum fac unus fuit, quod adolescens in incremento rei dum alteram fortunam expertus, decessit. reges claros ducesque omittam, magna exe suum humanorum; Cyrum, quem maxim laudibus celebrant, quid, nisi longa vita, gnum modo Pompeium, vertenti praebuit f Recenseam duces Romanos, nec omnes omni tium, sed ipsos eos, cum quibus consulibus toribus Alexandro fuit bellandum; M. Valer vum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Deci lumnium, M'. Curium. Deinceps ingentes s viri, si Punicum Romano praevertisset bel niorque in Italiam traiecisset. Horum in tum indoles eadem, quae in Alexandro erat, geniique; tum disciplina militaris, iam inde urbis tradita per manus, in artis perpetuis p ordinatae modum venerat. Ita reges gesser ita deinde exactores regum Iunii Valerii

[redacted]

senatus ille, quem qui *ex regibus constare* dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat periculum, ne sollertius, quam quilibet unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis praecaveret, tempus pugnae deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dario rem esse dixisset: quem, mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunae apparatibus suae, praedam verius, quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiae, quam Indiae, per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliae ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticae cladis, ubi avunculus eius nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui, si ex habitu novae fortunae novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, et exercitum Macedoniae oblitum degenerantemque in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, et desiderata humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus; et foeda supplicia, et inter vinum et epulas caedes amicorum, et vanitatem mentiendae stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid, si trux ac praefervida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane haec damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Graecis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriae favent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri, quem *ne fama quidem* illis notum arbitror fuisse, *sustinere non potuerit* populus Romanus, et,

[redacted]

adversus quem Athenis, in civitate fracta Mace
armis, cernente tum maxime prope fumantes
rum ruinas, concionari libere ausi sint homir
quod ex monumentis orationum patet) advers
nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberi
surus fuerit. Quantalibet magnitudo homini
piatur animo, unius tamen ea magnitudo l
erit, collecta paullo plus decem annorum fel
quam qui eo extollunt, quod populus Romani
nullo bello, multis tamen proeliis victus sit,
dro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit;
telligunt, se unius hominis res gestas, et eius
cum populi iam octingentesimum bellantis
rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac pa
cula plura numerentur, quam ex illa anni,
tam longo spatio, quam in aetate tredecim an
fortuna variaverit? Quin tu hominis cum hon
ducis cum duce, fortunam cum fortuna confer
Romanos duces nominem, quibus nunquam
fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus m

[redacted]

sae pignora in discrimen detulisset. Imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romanis multi fuissent, Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine, pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret moreretur que.

XIX. Restat, ut copiae copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius aetatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque, in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones: quaterni quinique exercitus saepe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, et Volscis, et Aequis, et omni Campania, et parte Umbriae Etruriaeque, et Picentibus, et Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiunctaque omni ora Graecorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas, et inde Antio atque Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum et quattuor millibus equitum, maxime Thessalorum. Hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius, quam auxilium, traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro, (quod postea Hannibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clipeus sarissaeque illis; Romano scutum, maius corpori tegumentum, et pilum, haud paullo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, et unius generis. Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans; facilis pa

ticuti, quacunque opus esset, facilis iung
in opere quis par Romano miles? quis ad t
laborem melior? Uno proelio victus Alexa
victus esset. Romanum, quem Caudium,
nae non fregerunt, quae fregisset acies? N
pe, etiamsi prima prospere evenissent, P
dos et imbellem Asiam quaesisset, et c
sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri reg
drum, mortifero vulnere ictum, dixisse f
tem bellorum in Asia gestorum ab hoc i
cum sua conferentem. Equidem, quum
quattuor et viginti primo Punico bello cla
tatum cum Poenis recordor, vix aetatem
suffecturam fuisse reor ad unum bellum. I
quum et foederibus vetustis iuncta Punica
nae esset, et timor par adversus commun
duas potentissimas armis virisque urbe
simul Punico Romanoque obrutus bello e
quidem Alexandro duce, nec integris Mace
bus, sed experti tamen sunt Romani Mace

foedere negato, indutiae biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratae. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum praefecti Capuae creari coepti, legibus ab L. Furio praetore datis: quum utrumque ipsi pro remedio aegris rebus discordia intestina petissent. Et duae Romae additae tribus, Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam praestandae populo Romano auctores. Id audacter spondendo impetravere, ut foedus daretur: neque ut aequo tamen foedere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita, (nam Forento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum: inde repentino adventu Aemilii consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniae patroni: nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant.

XXI. C. Iunius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula consules exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio legiones tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. Hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium *incurrerunt. Inde* pars utraque, spe alieni *magis auxilii, quam viribus* freta suis, iusto mox

proelio inito Romanos urgent. Et, quanquam anceps dimicatio erat, tamen utrimque tutam aciem dictator habuit; quia et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra moenia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: et, spe abiecta Saticulae tuendae, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romae manserunt: Fabius, ad accipiendum ab Aemilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. Neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt: lacessentesque proelio Romanos avertere [redacted]

: negato, indutiae biennii, quum per aliquot
tigassent singulos precibus, impetratae. Et
lia Teanenses Canusinique populationibus fes-
idibus L. Plautio consuli datis, in deditionem
nt. Eodem anno primum praefecti Capuae
coepti, legibus ab L. Furio praetore datis:
utrumque ipsi pro remedio aegris rebus dis-
intestina petissent. Et duae Romae additae
Ufentina ac Falerina. Inclinatis semel in
rebus, Teates quoque Apuli ad novos consu-
. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam,
petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam
ındae populo Romano auctores. Id audacter
ndo impetravere, ut foedus daretur: neque ut
tamen foedere, sed ut in ditione populi Roma-
nt. Apulia perdomita, (nam Forento quoque
oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perre-
inde repentino adventu Aemilii consulis Ne-
vi captum. Et postquam res Capuae stabilitas
ıa disciplina fama per socios vulgavit; Antia-
uoque, qui se sine legibus certis, sine magi-
us agere querebantur, dati ab senatu ad iura
nda ipsius coloniae patroni: nec arma modo,
'a etiam Romana late pollebant.

J. C. Iunius Bubulcus et Q. Aemilius Barbula
es exitu anni non consulibus ab se creatis, Sp.
ı et M. Popillio, ceterum dictatori L. Aemilio
es tradiderunt. Is, cum L. Fulvio magistro
m Saticulam oppugnare adortus, rebellandi
a Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus
ıis. Hinc Samnis, magno exercitu coacto ad
ıdos obsidione socios, haud procul castris Ro-
um castra posuit: hinc Saticulani magno cum
u, patefactis repente portis, in stationes ho-
incurrerunt. Inde pars utraque, spe alieni
auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox

tempore, et qua ex parte hostem aggrederetur stitit occultus, ad omnia satis exploratis coı Dictator, quum per aliquot dies post pugnam nuisset suos intra vallum, obsessi magis quan dentis modo, signum repente pugnae proposui efficacius ratus ad accendendos virorum fortiu mos, nullam alibi, quam in semet ipso, cuiquar etam spem, de magistro equitum novoque ex militem celavit. Et, tanquam nulla, nisi in erup spes esset, *Locis*, inquit, *angustis, milites, dep si, nisi quam victoria patefecerimus, viam nulla bemus. Stativa nostra munimento satis tuta sed inopia eadem infesta. Nam et circa omnia cerunt, unde subvehi commeatus poterant; et, mines iuvare velint, iniqua loca sunt. Itaqı frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiati mis munimenta, non munimentis arma tuta e bent. Castra habeant repetantque, quibus opeı trahere bellum: nos omnium rerum respectum, terquam victoriae, nobis abscidamus. Ferte si hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, (quibus imperatum est, incendant: damna vestra tes, omnium circa, qui defecerunt, populorum ı sarcientur.* Et oratione dictatoris, quae neces ultimae index erat, milites accensi vadunt in h(et respectus ipse ardentium castrorum, quaı proximis tantum (ita enim iusserat dictator) igı subditus, haud parvum fuit irritamentum. I velut vecordes illati, signa primo impetu h(turbant; et in tempore, postquam ardentia pro(dit castra magister equitum, (id convenerat si; hostium terga invadit. Ita circumventi San qua potest quisque, fugam per diversa petunt *gens* multitudo, in unum metu conglobata, ac *ipsam* turba impediens, in medio caesa. Ca

ım castra direptaque; quorum praeda onustum item in Romana castra dictator reducit, haudquaım tam victoria laetum, quam quod, praeter exiım deformatam incendio partem, cetera contra :m salva invenit.

XXIV. Ad Soram inde reditum; novique consules Poetelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fa- accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, risque cohortibus in supplementum adductis. Ceum, quum propter difficilem urbis situm nec opgnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore ıginqua, aut praeceps periculo victoria esset; Soıus transfuga, clam ex oppido profectus, quum ad ;iles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad ısules iubet, deductusque traditurum urbem pro ttit. Visus inde, quum, quonam modo id praestaus esset, percunctantes doceret, haud vana afferperpulit, prope adiuncta moenibus Romana castra sex millia ab oppido removerentur: fore, ut mis intentae in custodiam urbis diurnae stationes ac cturnae vigiliae essent. Ipse insequenti nocte, sub pido silvestribus locis cohortibus insidere iussis, :em milites delectos secum per ardua ac prope in- in arcem ducit; pluribus, quam pro numero viron, missilibus telis eo collatis. Ad haec saxa erant, temere iacentia, ut fit, in aspretis, et de industria am, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta i quum constituisset Romanos, semitamque angum et arduam, erectam ex oppido in arcem, ostenset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati ımlibet multitudinem arcuerint: vos et decem nuro, et, quod plus est, Romani, Romanorumque fortimi viri estis. Et locus pro vobis, et nox erit, quae nia ex incerto maiora territis ostentat.* Ego iam *rore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* Derit inde, quanto maxime poterat cum tumultu, ad

arma, et pro vestram fidem, cives! clamitans, *hostibus capta est; ite, defendite.* Haec in principum foribus, haec obviis, haec excurre in publicum pavidis increpat. Acceptum ab u vorem plures per urbem ferunt. Trepidi ma tus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela matos tenere arcem multiplicato numero au avertunt animos a spe recuperandae arcis. cuncta complentur, portaeque ab semisomnis xima parte inermibus refringuntur: quaru unam praesidium Romanum clamore excitat rumpit, et concursantes per vias pavidos caedi Sora capta erat, quum consules prima luce a re; et, quos reliquos fortuna ex nocturna ca fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex centos viginti quinque, qui omnium consensu nabantur et infandae colonorum caedis et de nis auctores, vinctos Romam deducunt: ce multitudinem incolumem, praesidio imposito, relinquunt. Omnes, qui Romam deducti eran

tis Romanos habuisse, iuventute, armis isse. Fugatis inde Samnitibus, incerta nec claudentes portas Romanis, ne arcer- et obstinatos claudere, si exercitus admo- a fluctuatione animorum opprimi incau- is auctoribus mota propius castra: mis- tempore circa tria oppida milites, par- qui occulti propinqua moenibus inside- rtim togati, tectis veste gladiis, qui sub s portis urbes ingrederentur. Ab his es trucidari coepti, simul datum signum x insidiis concurrerent. Ita portae oc- ique oppida eadem hora eodemque con- Sed, quia absentibus ducibus impetus ullus modus caedibus fuit; deletaque s, vix certo defectionis crimine, perinde ivo bello certasset.

odem anno, prodito hostibus Romano ceria Samnitium facta. Nec diu prodi- ita res fuit. Haud procul inde exerci- erat: cuius primo impetu urbs, sita in r. Luceria ac Samnites ad internecio- que ira processit, ut Romae quoque, is mittendis Luceriam consuleretur ti delendam urbem censerent. Praeter exsecrabile in bis captos erat, longin- abhorrere a relegandis tam procul ab inter tam infestas gentes cogebat. Vi- [illegible], ut mitterentur coloni. Duo mil- [illegible]ssi. Eodem anno, quum omnia in- [illegible]t, Capuae quoque occultae princi- [illegible] factae. De quibus quum ad se- m esset, haudquaquam neglecta res est. decretae, dictatoremque quaestionibus [illegible] *placuit.* C. Maenius dictus. Is M. *strum equitum* dixit. Ingens erat ma-

[redacted]

gistratus eius terror. Itaque sive timore ei conscientia, Calavios, Ovium Noviumque, (e coniurationis fuerant) priusquam nominarent dictatorem, mors haud dubie ab ipsis consc cio subtraxit. Deinde, ut quaestioni Campa teria decessit, versa Romam interpretando r nominatim, qui Capuae, sed in universum, quam coissent coniurassentve adversus rempu quaeri senatum iussisse: et coitiones, hono piscendorum causa factas, adversus remp esse: latiorque et re et personis quaestio fie abnuente dictatore, sine fine ulla quaestionis esse. Postulabantur ergo nobiles homines: a tibusque tribunos nemo erat auxilio, quin no cipcrentur. Inde nobilitas, nec hi modo, in men intendebatur, sed universi simul, nega lium id crimen esse, quibus, si nulla obstetu pateat via ad honorem, sed hominum novoru adeo dictatorem magistrumque equitum reo

[redacted]

no repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et privatis dictatorem poscere reum verecundiae non fuit: ut omnes dii hominesque sciant, ab illis, etiam quae non possint, tentari, ne rationem vitae reddant; me obviam ire crimini, et offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quaeso, consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quaestiones exerceatis; ut appareat, innocentia nostra nos, non maiestate honoris, tutos a criminationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, et post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quaestio per clara nomina reorum viguit: inde labi coepit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spes Campanae defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites, in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus proeliis, equitum saepius, quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum *Romanum,* aut morae, qua trahebant bellum, poenitebat. Samnitium contra ducibus, et car

parvis quotidie damnis, et senescere dilatione
vires suae videbantur. Itaque in aciem proce
equitibus in cornua divisis: quibus praeceptum
intentiores ad respectum castrorum, ne qua e
fieret, quam ad proelium, starent: aciem pedi
tam fore. Consulum Sulpicius in dextro, Poet
in laevo cornu consistunt. Dextra pars, qua e
mnites raris ordinibus, aut ad circumeundos h
aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius
facta stetit. Sinistris, praeterquam quod conf
res steterant, repentino consilio Poetelii consuli
ditae vires: qui subsidiarias cohortes, quae int
ad longioris pugnae casus reservabantur, in pri
aciem extemplo emisit; universisque hostem p
impetu viribus impulit. Commota pedestri aci
mnitium, eques in pugnam succedit. In hunc, t
verso agmine inter duas acies se inferentem, R
nus equitatus concitat equos; signaque et or
peditum atque equitum confundit, donec unive
ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Poe

XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protius inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco erum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Foso magistro equitum exercitum accepit. Is, quum udisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, misso Boviano ad Fregellas pergit: unde, nocturna amnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, raesidioque valido imposito, in Campaniam rediım maxime ad Nolam armis repetendam. Eo se inra moenia, sub adventum dictatoris, et Samnitium mnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior adius ad moenia esset, omnia aedificia (et frequenter bi habitabatur) circumiecta muris incendit nec ita aulto post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Iuio consule (nam utrumque traditur) Nola est capta. lui captae decus Nolae ad consulem trahunt, adiiiunt, Atinam et Calatiam ab eodem captas; Poeteium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa ditatorem dictum. Suessa et Pontiae eodem anno cooniae deductae sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris ui, incoluerant. Et, Interamna et Casinum ut deiucerentur coloniae, senatusconsultum factum est: ed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules M. Valerius, P. Deius.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci elli fama exorta est. Nec erat ea tempestate gens lia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terriiliora essent, quum propinquitate agri, tum multiudine hominum. Itaque, altero consulum in Samnio eliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter

[redacted]

aeger Romae restiterat, auctore senatu dicta
C. Iunium Bubulcum dixit. Is, pront rei mag
postulabat, omnes iuniores sacramento adigi
ma, quaeque alia res poscit, summa industria
nec tantis apparatibus elatus de inferendo bell
tat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma E
inferrent. Eadem in comparando cohibendoqu
lo consilia et apud Etruscos fuere. Neutri
egressi. Et censura clara eo anno Ap. Claudi
Plautii fuit; memoriae tamen felicioris ad pc
nomen Appii, quod viam munivit, et aquam in
duxit, eaque unus perfecit; quia, ob infamem
invidiosam senatus lectionem verecundia victu
lega magistratu se abdicaverat. Appius, iar
antiquitus insitam pertinaciam familiae geren
lus censuram obtinuit. Eodem Appio auctor
titii, gens, cuius ad aram Maximam Herculi
liare sacerdotium fuerat, servos publicos, mir
delegandi causa, sollennia eius sacri docuerat
ditur inde dictu mirabile, et quod dimovendi

[redacted]

pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quattuor legiones a populo crearentur; quae antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia. Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius. Alterum, ut duumviros navales classis ornandae reficiendaeque causa idem populus iuberet. Lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni rem dictu parvam praeterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in aede Iovis vesci, quod traditum antiquitus erat, aegre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis praecineret. Eius rei religio tenuit senatum; legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini, benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum invitant, et vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno vinctos coniiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam, plaustris in foro reiictis, plenos crapulae eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu atque hac, quae nunc sollennis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in aede vescendi ius iis, qui sacris praecinerent. Haec inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

XXXI. Consules inter se provincias partiti: Iunio Samnites, Aemilio novum bellum Etruria sorte evenit. In *Samnio Cluviam*, praesidium Romanum, quia *nequiverat vi capi*, obsessum fame in deditio-

[redacted]

nem acceperant Samnites, verberibusque foe modum laceratos occiderant deditos. Huic ii crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatio viana ratus, quo die aggressus est moenia, v atque omnes puberes interfecit. Inde victor tus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pen Samnitium, longe ditissimum atque opulentii armis virisque. Ibi quia haud tantum iraru spe praedae milites accensi, oppido potiuntu nus itaque saevitum in hostes est: praedae pl ne, quam ex omni Samnio unquam, egestum gneque omnis militi concessa. Et postquam tentem armis Romanum nec acies subsistere nec castra, nec urbes poterant; omnium princi Samnio eo curae sunt intentae, ut insidiis qu tur locus, si qua licentia populando effusus ex excipi ac circumveniri posset. Transfugae a et captivi quidam, pars forte, pars consilio congruentia ad consulem afferentes, quae erant, pecoris vim ingentem in saltum avium

[redacted]

rem aliam, quam virtutem militum, vindicaturi conniterentur modo uno animo omnes invadere host victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, u mam spem furto insidiarum tentantem, et loco, n armis, fretum. Sed quem esse iam virtuti Roman inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaqu et ubicunque iniquo successum erat loco, memora bantur. His accensus miles, omnium immemor di ficultatium, vadit adversus imminentem hostiun aciem. Ibi paullum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: ceterum, postquam prima signa planitiem summam ceperunt, sensitque acies aequo se iam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paullo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia, hosti quaesita, ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: caesa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste praedam pecorum discurrit.

XXXII. Dum haec geruntur in Samnio, iam omnes Etruriae populi praeter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quae urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriae erat, ingens orsi bellum. Eo alter consulum Aemilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora, consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnae propositum est, armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari iubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. Dicto paretur. Consul, ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum pro-

ferri iussit, et haud procul hoste instruxit acie Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectan ut ab adversariis clamor et pugna inciperet: et pr sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut ill emissum est. Inde, ne infecta re abiretur, clamor Etruscis oritur, concinuntque tubae, et signa in runtur. Nec segnius ab Romanis pugna initur. C currunt infensis animis: numero hostis, virtute I manus superat. Anceps proelium multos utrimq et fortissimum quemque, absumit: nec prius incli ta res est, quam secunda acies Romana ad prima gna, integri fessis, successerunt. Etrusci, quia n lis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, a signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unqu proelio fugae minus, nec plus caedis fuisset, ni stinatos mori Tuscos nox texisset; ita ut victo prius, quam victi, pugnandi finem facerent. Post casum solis signum receptui datum est: nocte utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam anno rei memoria dignae apud Sutrium gestum e quia et ex hostium exercitu prima tota acies del uno proelio fuerat, subsidiariis modo relictis, quod satis esset ad castrorum praesidium: et ap Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post pr lium saucii decesserint quam ceciderant in acie.

[redacted]

recitaret, auctoremque eius Mam. Aemi-itorem laudibus ferret; qui quinquennalem iuram, et longinquitate potestatem domi-intra sex mensium et anni coegisset spa-c, *agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam fa-eris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Ge-nsores fuerunt, censor fuisses?* Negare Ap-rrogationem tribuni magno opere ad causam suam. *Nam, etsi tenuerit lex Aemilia eos quorum in magistratu lata esset, quia post ores creatos eam legem populus iussisset, postremum iussisset, id ius ratumque esset; i aut se, aut eorum quemquam, qui post eam im creati censores essent, teneri ea lege po-*

V. Haec sine ullius assensu cavillante Ap-inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui, in annum creatus, altero anno se ipse crea-, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fa-perium obtinuit; nec ante continuando absti-*

centesimus iam annus sit ab Mam. A
tot censores fuerint, nobilissimi forti
uno eorum duodecim tabulas legit?
quod postremo populus iussisset, s
omnes sciverunt; et ideo Aemiliae p
runt, quam illi antiquae, qua primu
erant, quia hanc postremam iusserat
ubi duae contrariae leges sunt, semp
gat nova. An hoc dicis, Appi, non te
populum? an populum teneri, te un
Tenuit Aemilia lex violentos illos ce
et M. Geganium, qui, quid iste ma
blica mali facere posset, indicarun
tae potestatis, Mam. Aemilium, p
suae belli domique, aerarium fecer
ceps omnes censores intra centum a
tenet C. Plautium collegam tuum,
eodem iure creatum. An hunc non,
censor creatus esset, populus creavit
es, in quo hoc praecipuum ac singul
tu regem sacrificiorum crees, ampl
ut qui optimo iure rex Romae creat
dicet? Quem semestri dictatura,
quinque dierum contentum fore p
figendi, aut ludorum causa dictator
Quam isti stolidos ac socordes vider
intra vicesimum diem, ingentibus re

[redacted]

Potitiae enim, quod antiquissimum sol-lemnium ab ipso, cui fit, institutum deo, ab no-is antistitibus eius sacri ad servorum ministe-ligiosus censor deduxisti; gens antiquior ori- urbis huius, hospitio deorum immortalium , propter te ac tuam censuram intra annum ab exstincta est: nisi universam rempublicam eo obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat . Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo col- Iulio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret ratu, M. Cornelium Maluginensem collegam vit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege s L. Papirius censuram gessit; tamen neminem , qui se postea auctorem sequeretur: omnes s censores post mortem collegae se magistratu runt. Te, nec quod dies exit censurae, nec collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor : virtutem in superbia, in audacia, in contem-orum hominumque ponis. Ego te, Ap. Claudi.

dixisset, prendi censorem, et in vincula d
Approbantibus sex tribunis actionem coll
appellanti Appio auxilio fuerunt; summaq
omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romae geruntur, iar
ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio,
tibus ducenti ad ferendam opem sociis ten
munitiones, si qua posset, acies hostium
occurrit; quorum ingentem multitudin
ostenderet subiecta late planities; consul
paucitatem suorum adiuvaret, flectit pau
clivos agmen; (aspreta erant strata saxis) i
in hostem obvertit. Etrusci, omnium, pra
multitudinis suae, qua sola freti erant, im
proelium ineunt adeo raptim et avide, u
missilibus, quo celerius manus consereren
rent gladios, vadentes in hostem. Romar
nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim
armabat, ingerere. Igitur scuta galeae
quum etiam, quos non vulneraverant, turb
que subire erat facile ad propiorem pugna
missilia habebant, quibus eminus rem gere
tes et expositos ad ictus quum iam satis
ret, quosdam etiam pedem referentes flu
que et instabilem aciem, redintegrato clar
ctis gladiis hastati et principes invadunt.

VI. Silva erat Ciminia magis tum invia at-
enda, quam nuper fuere Germanici saltus,
eam diem ne mercatorum quidem adita.
rare haud fere quisquam, praeter ducem
udebat: aliis omnibus cladis Caudinae non
noria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant.
i fratrem M. Fabium, Kaesonem alii, C. Clau
idam matre eadem, qua consulem, genitum,
speculatum se iturum professus, breviqu
erta allaturum. Caere educatus apud hospi-
uscis inde literis eruditus erat, linguamque
m probe noverat. Habeo auctores, vulgo
manos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etru-
eris erudiri solitos. Sed propius est vere
uum aliquid fuisse in eo, qui se tam auda
ione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur
inus fuisse, nutritus una, eoque haud ignarus
eiusdem: nec quicquam aliud proficiscentes
ummatim regionis, quae intranda erat, nati.
nomina principum in populis accepere, ne
ter colloquia insigni nota haesitantes depre-
ossent. Iere pastorali habitu, agrestibus te-
cibus gaesisque binis armati. Sed neque com-
m linguae, nec vestis armorumve habitus sic
it, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam
im Ciminios saltus intraturum. Usque ad Ca

postero die obequitavit stationibus
tra saltum dispositae erant: et, qu
isset hostem, in castra sese recepit
egressus, ante noctem agmen ass
die, luce prima, iuga Ciminii mont
contemplatus opulenta Etruriae a
tit. Ingenti iam abacta praeda, t
stium Etruscorum cohortes, repe
regionis eius concitatae, Romanis
incompositae, ut vindices praedaru
dae fuerint. Caesis fugatisque iis
agro, victor Romanus, opulentusq
copia, in castra rediit. Eo forte q
duobus tribunis plebis venerant, d
senatus verbis, ne saltum Ciminiun
tati serius se, quam ut impedire b
nisse, nuntii victoriae Romam reve

XXXVII. Hac expeditione cons
erat, quam profligatum, bellum.
que sub Ciminii montis radicibus ia
conciveratque indignatione non E
pulos, sed Umbriae finitima. Ita
unquam antea, exercitus ad Sutriu
siivis tantummodo promota castra
tate dimicandi quam primum in ca
deinde instructa primo suo stare l

noctisve hora signum dederit. Paucis mili-
ıitur, Samnitium bella extollit, elevat Etru-
: *hostem hosti, nec multitudinem multitudini*
ndam ait *esse. Praeterea telum aliud occul-*
uros in tempore: interea taceri opus esse. His
us prodi simulabat hostes, quo animus mili-
titudine territus restitueretur: et, quod sine
ıto consederant, verisimilius erat, quod si-
ır. Curati cibo corpora quieti dant, et quar-
rigilia sine tumultu excitati arma capiunt.
e calonibus dividuntur ad vallum proruen-
ısque implendas: intra munimenta instrui-
: delectae cohortes ad portarum exitus col
. Dato deinde signo paullo ante lucem,
ıtivis noctibus sopitae maxime quietis tem-
proruto vallo erupit acies: stratos passim
ıostes: alios immobiles, alios semisomnos in
ı suis, maximam partem ad arma trepidan-
les oppressit: paucis armandi se datum spa-
. Eos ipses, non signum certum, non ducem
's, fundit Romanus, fugatos eques persequi-
l castra, ad silvas diversi tendebant. Silvae
edere refugium: nam castra in campis sita
ie capiuntur. Aurum argentumque iussum
d consulem: cetera praeda militis fuit. Cae-
ıpta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam

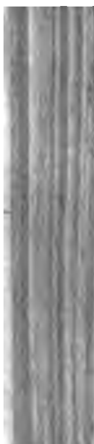
XXXVIII. Dum haec in Etruria geruntur, alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus v Multa alia castella vicique, aut deleta hostilit integra in potestatem venere. Per idem ten classis Romana a P. Cornelio, quem senatus mae orae praefecerat, in Campaniam acta, qu pulsa Pompeios esset; socii inde navales ad d landum agrum Nucerinum profecti, proximis vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, d ne, ut fit, praedae longius progressi, excivere Palatis per agros nemo obvius fuit, quum oc occidi possent: redeuntes agmine incauto hau cul navibus assecuti agrestes exuerunt praed tem etiam occiderunt: quae superfuit caedi, t multitudo ad naves compulsa est. Profectio bii trans Ciminiam silvam quantum Romae te fecerat, tam laetam famam in Samnium ad tulerat: *interclusum Romanum exercitum o cladisque imaginem Furculas Caudinas* memo *Eadem temeritate avidam ulteriorum semper in saltus invios deductam, saeptam non hostiun armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Ia dium invidia quadam miscebatur, quod belli l decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos ave [redacted]

tum summa rei bellicae ponebatur, dubium
n erat: sed nec in Samnium nuntium perferri,
s infestis, tuto posse; nec vivere Marcium
m satis fidebant. Alter consul Fabius infe-
vatim Papirio erat: quae ne ira obstaret bo-
ico, legatos ex consularium numero mitten-
eum senatus censuit: qui sua quoque eum,
blica solum, auctoritate moverent, ut memo-
multatium patriae remitteret. Profecti legati
ium quum senatusconsultum tradidissent, ad-
atque orationem convenientem mandatis, con-
emissis in terram oculis, tacitus ab incertis,
m acturus esset, legatis recessit. Nocte dein-
ntio, ut mos est, L. Papirium dictatorem di-
ii quum ob animum egregie victum legati gra-
erent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine
so ac mentione facti sui legatos dimisit, ut
ret, insignem dolorem ingenti comprimi ani-
Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equi-
xit: atque ei, legem curiatam de imperio fe-
triste omen diem diffidit, quod Faucia curia
incipium, duabus insignis cladibus, captae ur-
Caudinae pacis: quod utroque anno eadem
uerat principium. Macer Licinius tertia etiam
quae ad Cremeram accepta est, abominandam
riam facit.
XIX. Dictator postero die, auspiciis repetitis,
..; et, profectus cum legionibus, ad ter-

Nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatun
est; (fusi tamen magis, quam caesi, hostes, quia coe
ptam acriter non tolerarunt pugnam) et ad Vadimo
nis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, quur
vir virum legisset, quantis nunquam alias antea si
mul copiis, simul animis, dimicarunt: tantoque ira
rum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emi
sa sint tela. Gladiis pugna coepit, et, acerrime com
missa, ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fui
accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, se
cum aliqua nova gente, videretur dimicatio esse. N
hil ab ulla parte movetur fugae: cadunt antesignani
et, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secund
prima acies. Ab ultimis deinde subsidiis cietur mi
les: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventu
est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos o
dines peditum per arma, per corpora evaserint. E
velut nova inter fessos exorta acies turbavit sign
Etruscorum. Secuta deinde impetum eorum, utcun
que affecta erat, cetera multitudo tandem perrumpi
ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, e
averti manipuli quidam: et, ut semel dedere terga
etiam certiorem capessere fugam. Ille primum die
fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit ope

[redacted]

tum: quippe illa praedam verius, quam ar-
nitentia ante rem, deformia inter sangui-
nera. Virtutem esse militis decus, et omnia
iam sequi; et ditem hostem quamvis paupe-
s praemium esse. His Cursor vocibus in-
ilites in proelium ducit. Dextro ipse cor-
it; sinistro praefecit magistrum equitum.
concursum, ingens fuit cum hoste certa-
a segnius inter dictatorem et magistrum
ab utra parte victoria inciperet. Prior for-
commovit hostem, laevo dextrum cornu,
sore Samnitium milites, eoque candida ve-
bus candore armis insignes. *Eos se Orco*
mnius dictitans, quum intulisset signa, tur-
nes, et haud dubie impulit aciem. Quod
dictator, *Ab laevone cornu victoria inci-*
it, et dextrum cornu, dictatoris acies, alie-
nam sequetur, non partem maximam victo-
t? Concitat milites: nec peditum virtuti
at legatorum studia ducibus cedunt. M. Va-

mis hostium usi sunt: Campani, ab superbia Samnitium, gladiatores (quod spectaculum in las erat) eo ornatu armarunt, Samnitiumque compellarunt. Eodem anno cum reliquis E rum ad Perusiam, quae et ipsa indutiarum fi perat, Fabius consul nec dubia nec difficili dimicat. Ipsum oppidum (nam ad moenia vi cessit) cepisset, ni legati dedentes urbem e Praesidio Perusiae imposito, legationibus E amicitiam petentibus prae se Romam ad s missis, consul, praestantiore etiam, quam d victoria triumphans, urbem est invectus. Qui devictorum Samnitium decus magna ex parte gatos, P. Decium et M. Valerium, est versum populus proximis comitiis ingenti consensu lem alterum, alterum praetorem declaravit.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam E continuatur consulatus; Decius collega datur rius praetor quartum creatus. Consules par vincias: Etruria Decio, Samnium Fabio eve

it frumentum exercitui praebere, atque in quadraginta annos petere. Volsiniensium aliquot vi cepit: quaedam ex iis diruit, ne ulo hostibus essent: circumferendoque paso, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne m foedus ab consule peteret. Ac de eo quil impetratum: indutiae annuae datae. Sti exercitui Romano ab hoste in eum annum et binae tunicae in militem exactae. Ea indutiarum fuit. Tranquillas res iam Etrubavit repentina defectio Umbrorum, gentis a cladibus belli, nisi quod transitum exercisenserat. Ii, concitata omni iuventute sua, a parte Etruscorum ad rebellionem compulm exercitum fecerant, ut, relicto post se in Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, ce de se, ac contemptim de Romanis loquenarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium n perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis is pergit, et in agro Pupiniensi ad famam inostium consedit. Nec Romae spernebatur um bellum: et ipsae minae metum fecerant Gallica clade, quam intutam urbem incoletaque legati ad Fabium consulem missi sunt, id laxamenti a bello Samnitium esset, in Umropere exercitum duceret. Dicto paruit congnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum cobrorum erant, perrexit. Repens adventus s, quem procul Umbria in Samnio bello alto um crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii dum ad urbes munitas, quidam omittendum censerent. Plaga una (Materinam ipsi appeln continuit modo ceteros in armis, sed confel certamen egit. Castra vallantem Fabium unt. *Quos ubi* effusos ruere in munimenta *idit, revocatos* milites ab opere, prout loci

natura tempusque patiebatur, ita instruxit: cohu
tusque praedicatione vera qua in Tuscis, qua in
mnio partorum decorum, exiguam appendicem E
sci belli conficere iubet: et vocis impiae poenas
petere, qua se urbem Romanam oppugnaturos mi
sunt. Haec tanta sunt alacritate militum audita
clamor, sua sponte ortus, loquentem interpellav
ducem. Ante imperium deinde concentu tuba
ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur.
tanquam in viros aut armatos incurrunt: (mira
dictu!) signa primo eripi coepta signiferis; de
ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique mi
ex acie in aciem transferri: et, sicubi est certa
scutis magis, quam gladiis, geritur res. Umbon
incussaque ala sternuntur hostes. Plus capitur
minum, quam caeditur: atque una vox ponere a
iubentium per totam fertur aciem. Itaque i
ipsum certamen facta deditio est a primis auctor
belli. Postero insequentibusque diebus et ceteri
brorum populi deduntur. Ocriculani sponsion
amicitiam accepti.

XLII. Fabius, alienae sortis victor belli, in s
provinciam exercitum reduxit. Itaque ei, ob res
feliciter gestas, sicut priore anno populus conti
verat consulatum, ita senatus in insequentem

tatem per se gratam comitate adiuvabat: militemque iis artibus fecerat et periculi et laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. Minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi. Nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei. ante noctem tamen sunt circumsessa, et nocte custodita, ne quis elabi posset. Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri coepta: et pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. Hi omnes sub iugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum: ad septem millia sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: et, quum quaesitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur: iussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus, (ii enim iam creati erant) ad senatum referre. Id aegre passi Hernici: concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, praeter Alatrinatem, Ferentinatemque, et Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia et Sora, praesidiaque, quae in iis Romana erant, expugnata: et in captivorum corpora militum foede saevitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio novi hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo ut omnes iuniores sac

mento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro praesenti terrore ac vetusta gentis gloria fuit. Nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium reiecti, cui senatusconsulto permissum de Hernicis erat: isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsaepserant hostes, saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi commeatus possent: neque eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen praesens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis, maturavit collegae venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. Nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi utique passi duos consulares exercitus nihil crederent superesse spei, advenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatae sarcinae in medium; et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor primum in stativa

n fuga coepta Samnitium fieri. Sed omnia
des, nec in ullam partem tutum perfugium
triginta millibus hostium caesis, signum
nsules dederant, colligebantque in unum
icem inter se gratantes: quum repente vi-
hostium novae cohortes, quae in supple-
riptae fuerant, integravere caedem. In
iussu consulum, nec signo accepto, victo-
; *malo tirocinio imbuendum Samnitem*, cla-
Indulgent consules legionum ardori, ut
cirent, novum militem hostium inter per
veteranos ne tentando quidem satis cer-
. Nec eos opinio fefellit. Omnes Samni-
e, veteres novaeque, montes proximos fu-
. Eo et Romana erigitur acies; nec quic-
tuti loci victis est. Et de iugis, quae ce-
nduntur; iamque una voce omnes pacem
Tum, trium mensium frumento imperato,
tipendio, ac singulis in militem tunicis, ad
acis oratores missi. Cornelius in Samnio
Marcius de Hernicis triumphans in urbem
tuaque equestris in foro decreta est, quae
um Castoris posita est. Hernicorum tri-
Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia
quam civitatem, suae leges redditae: con-
e inter ipsos, quod aliquamdiu soli Herni-
berunt, permissum. Anagninis, quique ar-
is intulerant, civitas sine suffragii latione
lia connubiaque adempta: et magistrati-
terquam sacrorum curatione, interdictum
no aedes Salutis a C. Iunio Bubulco censo-
est, quam consul bello Samnitium voverat.
collegaque eius M. Valerio Maximo viae
publica impensa factae. Et cum Cartha-
s eodem anno foedus tertio renovatum.

legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter
ra missa.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P.
lium Scipionem, cum magistro equitum P. Dec
re. Ab iis, propter quae creati erant, comitia
laria habita, quia neuter consulum potuera
abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Mi
Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio suggeri
nio exempto, quo Claudium Volumniumque,
nelium cum Marcio consules factos tradidimu
moriane fugerit in annalibus digerendis, an c
binos consules, falsos ratus, transcenderit, in
est. Eodem anno in campum Stellatem agri
ni Samnitium incursiones factae. Itaque aml
sules, in Samnium missi, quum diversas re
Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, pet
Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatun
haud dubie Samnites victos, ac viginti millia
num capta tradunt: alii Marte aequo discess
Postumium, metum simulantem nocturno
clam in montes copias abduxisse: hostes secu
millia inde locis munitis et ipsos consedisse
sul, ut stativa tuta copiosaque (et ita erant)
videretur, postquam et munimentis castra fi
et omni apparatu rerum utilium instruxit;
firmo praesidio, de vigilia tertia, qua duci p
potest expeditas legiones ad collegam, et in

: [illegible] militaria sex et viginti capta, et im- [illegible] Samnitium Statius Gellius, multique alii s, et castra utraque capta. Et Bovianum, tero die coeptum oppugnari, brevi capitur: ue gloria rerum gestarum consules trium- . Minucium consulem, cum vulnere gravi in castra, mortuum, quidam auctores sunt, ilvium in locum eius consulem suffectum: et um ad exercitum Minucii missus esset, Bo- captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Cen- recepta ab Samnitibus. Herculis magnum rum in Capitolio positum dedicatumque.

. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio So- sulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem aerentes, legatos de pace Romam misere. supplíciter agentibus responsum est, *nisi llum parantes pacem petissent Samnites, ura- ro citroque habita, de pace transigi potuisse: ando verba vana ad id locorum fuerint, rebus esse. P. Sempronium consulem cum exercitu Samnio fore: eum, ad bellum pacemne incli- mi, falli non posse: comperta omnia senatui m: decedentem ex Samnio consulem legati se- r.* Eo anno quum pacatum Samnium exer- manus, benigne praebito commeatu, pera- foedus antiquum Samnitibus redditum. Ad inde veteres hostes, ceterum per multos an- specie infidae pacis quietos, versa arma Ro- quod, incolumi Hernico nomine, missitave- ul cum iis Samniti auxilia; et, post Hernicos s, universa prope gens, sine dissimulatione publici, ad hostes desciverat: et postquam, nae cum Samnitibus foedere, fetiales vene- repetitum, *tentationem* aiebant esse, ut, ter- *sso belli, Romanos se fieri* paterentur: quod *e optandum foret, Hernicos* docuisse: quum,

quibus licuerit, suas leges Romanae civitat verint: quibus legendi, quid mallent, copia pro poena necessariam civitatem fore. Ob in conciliis iactata, populus Romanus I Aequis iussit: consulesque ambo, ad nov bellum, quattuor millia a castris hostiu runt. Aequorum exercitus, (ut qui suo r multos annos imbelles egissent) tumultua sine ducibus certis, sine imperio, trepidar eundum in aciem, alii castra tuenda cens plerosque vastatio futura agrorum, ac de levibus praesidiis urbium relictarum ex que, postquam inter multas sententias omissa cura communium, ad respectum su que rerum vertisset, audita; ut prima vig e castris ad deportanda omnia tuendaqu in urbes abirent; cuncti eam sententiam sensu accepere. Palatis hostibus per ag luce Romani, signis prolatis, in acie con ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad cas tendunt. Ceterum, postquam ibi neque st portis, nec quemquam in vallo, nec fremit tum castrorum animadverterunt; insoli moti, metu insidiarum subsistunt. Trans de vallum, quum deserta omnia invenisse hostem vestigiis sequi: sed vestigia, in o

[redacted]

tendae amicitiaeque. Iis populis foedus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; tabulam posuisse, et iurasse, se scriptum non facturum. Quem aliquanto ante desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit: civile ius, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur: aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatus pontifex maximus verba praeire, quum more maiorum negaret, nisi consulem aut imperatorem, posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, referam. Ad collegam aegrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, curulem afferri sellam eo iussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat. Et *postquam* eam lectionem nemo ratam *habuit, nec in curia* adeptus erat, quas petierat, *opes urbanas; humilibus* per omnes tribus divisis,

morum in manu comitia essent, omnem
turbam excretam in quattuor tribus coniec
nasque eas appellavit. Adeoque eam rem a
gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen,
victoriis non pepererat, hac ordinum temp
pareret. Ab eodem institutum dicitur, u
Idibus Quintilibus transveherentur.

EPITOME LIBRI X.

*Coloniae deductae sunt Sora, et Alba, et
Marsi in deditionem accepti sunt. Collegi
rum ampliatum est, ut essent novem, quum a
terni fuissent. Lex de provocatione ad p
Valerio consule tunc tertium lata est. Du
adiectae sunt, Aniensis et Terentina. Samni
lum indictum, et adversus eos saepe prosper
tum est. Quum adversus Etruscos, Umbros,*

T. LIVII PATAVINI
LIBER X.

'enucio, Ser. Cornelio consulibus, ab externis e bellis otium fuit. Soram atque Albam colo· deductae. Albam in Aequos sex millia colono· scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possede· Samnites. Eo quattuor millia hominum missa. m anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. inates tertia parte agri damnati, quod Hernicos sollicitatos compertum: capitaque coniuratio· ius, quaestione ab consulibus ex senatusconsul· bita, virgis caesi ac securi percussi. Tamen, ne us imbellem agerent annum, parva expeditio in ria facta est; quod nuntiabatur, ex spelunca am excursiones armatorum in agros fieri. In speluncam penetratum cum signis est: et ex eo obscuro multa vulnera accepta, maximeque la- n ictu; donec, altero specus eius ore (nam per- erat) invento, utraeque fauces congestis lignis isae: ita intus fumo ac vapore ad duo millia ar- rum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum ere tendunt, absumpta. Marcis Livio Dentre et ilio consulibus, redintegratum Aequicum bel- Coloniam, aegre patientes velut arcem suis us impositam, summa vi expugnare adorti, ab colonis pelluntur. Ceterum tantum Romae ter- n fecere, quia vix credibile erat, tam affectis re- olos per se Aequos ad bellum coortos, ut tumul- ius causa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus. um M. *Titinio magistro* equitum profectus, pri- *ongressu Aequos* subegit, ac, die octavo trium

phans in urbem quum redisset, aedem Salutis, q
consul voverat, censor locaverat, dictator dedic

II. Eodem anno classis Graecorum, Cleon
duce Lacedaemonio, ad Italiae litora appulsa, '
rias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hun
stem consul Aemilius missus proelio uno fug
compulit in naves. Thuriae redditae veteri cul
Sallentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcu
ctatorem missum in Sallentinos, in quibusdam a
libus invenio: et Cleonymum prius, quam confli
dum esset cum Romanis, Italia excessisse. Cir
vectus inde Brundisii promontorium, medioque
Hadriatico ventis latus, quum laeva importuosa
liae litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, ge
ferae, et magna ex parte latrociniis maritimis i
mes, terrerent, penitus ad litora Venetorum p
nit. Ibi expositis paucis, qui loca explorarent, q
audisset, tenue praetentum litus esse; quod t
gressis stagna ab tergo, irrigua aestibus marit
agros haud procul proximos campestres cerni;
riora colles; inde esse ostium fluminis praealt
circumagi naves in stationem tutam vidisse:
duacus amnis erat) eo invectam classem subi
mine adverso iussit. Gravissimas navium n
[redacted] in leviora navigia trans
[redacted] agros,
[redacted]

emque Cleonymum tria millia abesse. Inde, proximo vico in custodiam datis, pars fluviaes, ad superanda vada stagnorum apte plais fabricatas, pars captiva navigia armatis it: profectique ad classem, immobiles naves gnota plus, quam hostem, timentes, circumfugientesque in altum acrius, quam repu-, usque ad ostium amnis persecuti, captis am incensisque navibus hostium, quas trepivada intulerat, victores revertuntur. Cleovix quinta parte navium incolumi, nulla reiaris Hadriatici prospere adita, discessit. iavium spoliaque Laconum, in aede Iunonis ixa, multi supersunt, qui viderunt Patavii. entum navalis pugnae eo die, quo pugnatum otannis sollenni certamine navium in flumine nedio exercetur.

Eodem anno Romae cum Vestinis, petentibus m, ictum est foedus. Multiplex deinde exoror. Etruriam rebellare, ab Arretinorum se-

sis foedus res...
lum: et, quum dictato...
causa profectus Romam esset, mag...
bulatum egressus, ex insidiis circumvenitur;
que aliquot amissis, foeda militum caede ac f
castra est compulsus. Qui terror non eo tar
Fabio abhorret, quod si qua alia arte cog
suum aequavit, tum maxime bellicis laudibu
etiam, quod, memor Papirianae saevitiae, nun
ut dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuiss

IV. Nuntiata ea clades Romam maiorem,
res erat, terrorem excivit. Nam, ut exercitu
ita iustitium indictum; custodiae in portis,
vicatim exactae; arma, tela in muros cc
Omnibus iunioribus sacramento adactis, dict
exercitum missus, omnia spe tranquilliora e
sita magistri equitum cura, castra in tutiore
redacta, cohortes, quae signa amiserant,
lum sine tentoriis destitutas invenit; exer
dum pugnae, quo maturius ignominia a
... confestim castra inde in agrum F
... hostes secuti: et quanqu

ites, *quid cessarent, quum per media castra Roma-* *tuto agere possent?* Haec quum legato Caerites idam interpretarentur, et per omnes manipulos litum indignatio ingens esset, nec tamen iniussu ›vere auderent; iubet peritos linguae attendere imum, pastorum sermo agresti, an urbano, propior iet. Quum referrent, sonum linguae, et corporum bitum, et nitorem, cultiora, quam pastoralia, esse; *igitur, dicite,* inquit, *detegant nequicquam condi-* *insidias: omnia scire Romanum; nec magis iam* *'o capi, quam armis vinci, posse.* Haec ubi audita it, et ad eos, qui consederant in insidiis, perlata, isurrectum repente ex latebris est, et in patentem conspectum undique campum prolata signa. Visa ;ato maior acies, quam quae ab suo praesidio sus- eri posset. Itaque propere ad dictatorem auxilia citum mittit; interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi matos iubet: sed celeriora prope omnia imperio int. Rapta extemplo signa armaque; et vix ab petu et cursu tenebantur: quum ira ab accepta nu- r clade stimulabat, tum concitatior accidens cla- or ab increscente certamine. Urgent itaque alii ios, hortanturque signiferos, ut ocius eant. Quo agis festinantes videt dictator, eo impensius reten- t agmen, ac sensim incedere iubet. Etrusci contra, incipio exciti pugnae, omnibus copiis aderant. Et per alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones truscorum capessisse pugnam; nec iam ab suis re- sti posse: et ipse cernit ex superiore loco, in quan- discrimine praesidium esset. Ceterum, satis fre- .s, esse etiam nunc tolerando certamini legatum, ec se procul abesse periculi vindicem, quam maxi- e vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viri- is fessos. Quanquam lente procedunt, iam tamen l *impetum capiendum*, equiti utique, modicum erat

spatium. Prima incedebant signa legionum,
occultum aut repentinum hostis timeret: s
querat intervalla inter ordines peditum, qua sa
spatio equi permitti possent. Pariter susti
morem acies; et emissus eques libero cursu
stem invehitur, incompositisque adversus eq
procellam subitum pavorem offundit. Itaque,
pe serum auxilium iam paene circumventis,
versa requies data est. Integri accepere p
nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. Fusi ho
stra repetunt, inferentibusque iam signa R
cedunt, et in ultimam castrorum partem con
tur. Haerent fugientes in angustiis portaru
magna aggerem vallumque conscendunt, si
superiore loco tueri se, aut superare aliqua
dere possent. Forte quodam loco male dens
ger pondere superstantium in fossam procub
que ea quum deos pandere viam fugae con
sent, plures inermes, quam armati, evadunt
proelio fractae iterum Etruscorum vires: et
annuo stipendio, et duum mensium frument
missum ab dictatore, ut de pace legatos m
Romam. Pax negata: indutiae biennii datae
tor triumphans in urbem rediit. Habeo a
[redacted]

is erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi po- . Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, anlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In annum quum Q. Fabium consulem non petentem es dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Ma .icinius ac Tubero tradunt differendi sibi con- us in bellicosiorem annum: eo anno maiori s- reipublicae fore, urbano gesto magistratu: ita issimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, em curulem cum L. Papirio Cursore factum. In o certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso t; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C itium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. mum. Id credo cognomen errorem in aedilibus se; secutamque fabulam mixtam ex aediliciis - ularibus comitiis, convenientem errori. Et h. n eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P icio Saverrione censoribus: tribusque additae , Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta.

. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni dione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quo erant aedificia iuncta muro, specu facto ad st- es Romanas itinere occulto, perveniunt: inde ad ulem deducti, praesidium armatum se intra moe- et muros accepturos confirmant. Nec aspernan- s visa, neque incaute credenda. Cum altero eo (nam alter obses retentus) duo exploratores per ulum missi: per quos satis comperta re, trecen- iati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte m, quae proxima erat, cepere. Qua refracta, exercitusque Romanus sine certamine urbem e. Ita Nequinum in ditionem populi Romani Colonia eo adversus Umbros missa, a flumine appellata: exercitus cum magna praeda Ro- ductus. Eodem anno ab Etruscis adversus

indutias paratum bellum: sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus, fines ingressus, paullisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. Qua pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus iuberet, infitias eunt, *mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriae habita: nec perfici quicquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adiungere tam efferatae gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romae terrorem praebuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adiecti: eo minus cunctanter foedus ictum cum Picenti populo est.

XI. T. Manlio consuli Etruria provincia sorte evenit; qui, vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circuma-

[redacted]

ut pontificatum adieceritis, non sustinebunt n oculi? Equidem (pace dixerim deum) eos populi Romani beneficio esse spero, qui sacer- n minus reddamus dignatione nostra honoris, ceperimus; et deorum magis, quam nostra petamus, ut, quos privatim colimus, publice

Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam in- causa patriciorum de sacerdotiis, et non iam tione unius amplissimi simus sacerdotii? De- sacris faciundis, carminum Sibyllae ac fato- lli huius interpretes, antistites eosdem Apol- teri caerimoniarumque aliarum, plebeios vi- Nec tum patriciis ulla iniuria facta est, quum is sacris faciundis adiectus est propter plebe- rus: et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, augurum loca, quattuor pontificum adiecit, plebeii nominentur; non ut vos, Appi, vestro int, sed ut adiuvent vos homines plebeii divi- te rebus procurandis, sicut in ceteris humanis virili adiuvant. Noli erubescere, Appi, col- sacerdotio habere, quem in censura, quem in s collegam habere potuisti: cuius tam dicta- gister equitum, quam magistri equitum dicta- totes. Sabinum advenam, principem nobili- rae, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium , illi antiqui patricii in suum numerum acce- Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum Multa nobiscum decora afferimus; imo idem, quae vos superbos fecerunt. L. Sextius le plebe consul est factus. C. Licinius Stolo magister equitum, C. Marcius Rutilus primus or et censor, Q. Publilius Philo primus prae- mper ista audita sunt eadem, penes vos auspi- vos solos gentem habere, vos solos iustum im- auspicium domi militiaeque. Aeque adhuc

[illegible] cibus censent. Benigne r[illegible]
[illegible] Fetiales missi, [illegible]
[illegible] ac deducere
[illegible] Quibus obvia[illegible]
[illegible] *Si quod adi*[illegible]
[illegible] *abituros.*
[illegible] bellum Samnit[illegible]
[illegible] Consu[illegible]
[illegible] Etruria.
[illegible] ad suum [illegible]
[illegible] belle[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Locus erat arduus, atque in parte una praeceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. Itaque eam infectam rem M. Fulvius Paetinus, T. Manlius Torquatus, novi consules, acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriae, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se usui reipublicae fore, urbano gesto magistratu: ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, aedilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno aediles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Calvinum et Sp. Carvilium Q. F. Maximum. Id credo cognomen errorem in aedilibus fecisse; secutamque fabulam mixtam ex aediliciis et consularibus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverrione censoribus: tribusque additae duae, Aniensis ac Terentina. Haec Romae gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant aedificia iuncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto, perveniunt: inde ad consulem deducti, praesidium armatum se intra moenia et muros accepturos confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. Cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati, transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quae proxima erat, cepere. Qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, a flumine Narnia appellata: exercitus cum magna praeda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis adversus

tendas ab Samnitibus, censent. Benign Lucanis, ictumque foedus. Fetiales miss tem decedere agro sociorum, ac deduce finibus Lucanis iuberent. Quibus obv Samnitibus, qui denuntiarent, *Si quod a mnio concilium, haud inviolatos abituros.* quam audita sunt Romae, bellum Samı tres censuerunt, et populus iussit. Con provincias partiti sunt. Scipioni Etruri mnites obvenerunt; diversique, ad suun lum, proficiscuntur. Scipioni, segne bel prioris anni militiae exspectanti, hoste ras instructo agmine occurrerunt. Pugn parte diei, magna utrimque caede. Nox data victoria esset, intervenit: lux ins rem victumque ostendit. Nam Etrusc ctis castra reliquerunt. Romanus, egres ubi profectione hostium concessam vic progressus ad castra, vacuis cum plu (nam et stativa, et trepide deserta fuei Inde in Faliscum agrum copiis reductis, dimenta Faleriis cum modico praesidi expedito agmine ad depopulandos hostiı dit. Omnia ferro ignique vastantur; p

[redacted]

compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset. Neque illos novus consul vastandis agris urendisque tectis, quum passim non villae solum, sed frequentes quoque vici, incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: *Samnites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse.* Picentibus gratiae actae, et magna pars curae Patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonae sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiae ultimum foret, ut scripsere, quibus aedilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonae dispensatione, praeparando ac convehendo frumento, fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit: creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare Patres, ut et Lucanos in fidem accipiant, et vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant. Se, quanquam, bello cum Samnitibus suscepto, necessaria iam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit. Ad unum *omnes iungendum foedus* cum Lucanis, resque repe-

consules dixere. Eo anno pleri dilibus, quia plus, quam quod possiderent. Nec quisquam fe culumque ingens immodicae cu

XIV. Consules novi, Q. Fab et P. Decius Mus tertium, qu uti alter Samnites hostes, alt quantaeque in hanc aut in illam tis, et uter ad utrum bellum du ab Sutrio et Nepete et Faleriis cilia Etruriae populorum de pe tam belli molem in Samnium consules, quo expeditiores cor certior hostis, qua venturum per Soranum, Decius per Sidi mnium legiones ducunt. Ubi tum est, uterque populabundu dit. Explorant tamen latius, tur non fefellere ad Tifernum instructi, quam ingressos Roma adoriri parabant. Fabius, impe tum remotis, praesidioque mod nitis militibus adesse certamen praedictas hostium latebras su [redacted]

Etruscorum, quod non Gallos quacunque con-
ıe traxerint ad bellum: increpari magistratus
itium, quod exercitum, in Lucanum hostem
aratum, obiecerint Romanis: itaque suis socio-
ue viribus consurgere hostes ad bellum, et haud
ıam pari defungendum esse certamine. Hi.
r, quum illustres viri consulatum peterent,
s in Q. Fabium Maximum, primo non petentem,
e, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem
:rtit. *Quid se iam senem, ac perfunctum labori-*
:borumque praemiis, sollicitarent? Nec corporis,
:nimi vigorem remanere eundem: et fortunam
: vereri, ne cui deorum nimia iam in se, et con-
:or, quam velint humanae res, videatur. Et se
ıe seniorum succrevisse, et ad suam gloriam con
ntes alios laetum aspicere. Nec honores magnos
simis viris Romae, nec honoribus deesse fortes vi-
Acuebat hac moderatione tam iusta studia;
verecundia legum restinguenda ratus, legem
ıri iussit, qua intra decem annos eundem consu
efici non liceret. Vix prae strepitu audita lex
ribunique plebis, *nihil id impedimenti futurum.*
nt: *se ad populum laturos, uti legibus solveretur.*
e quidem in recusando perstabat, *quid ergo at-*
:t leges ferri, rogitans, *quibus per eosdem, qui*
ent, fraus fieret? Iam regi leges, non regere. Po-
nihilo minus suffragia inibat: et, ut quaeque
vocata erat centuria, consulem haud dubie Fa
dicebat. Tum demum consensu civitatis victus,
pprobent, inquit, *quod agitis, acturique estis,*
tes. Ceterum, quoniam in me, quod vos vultis,
ri estis, in collega sit meae apud vos gratiae lo-
P. Decium, expertum mihi concordi collegio vi-
dignum vobis, dignum parente suo, quaeso, me-
onsulem faciatis. Iusta suffragatio visa: omnes,
uperant, centuriae Q. Fabium, P. Decium

xissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra obiecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugae fuit, quam caedis. Duo millia Apulorum caesa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex et octoginta. Nec valli tantum ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulatarum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. Ibi capta armatorum duo millia quadringenti: caesi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde, comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere. Quum primo vocatae Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriae, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus, incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo, de se eadem fere, quae prior anno, dicendo, abnuere. Circumstare sellam omn nobilitas: orare, ut ex coeno plebeio consulatum e ...que pristinam tum honori, t ... silentio fa

is perfectis, veteres consules iussi
o gerere, prorogato in sex menses
insequenti quoque anno, L. Volu-
io consulibus, P. Decius, qui consul
is a collega fuerat, proconsul idem
stitit agros, donec Samnitium exer-
se proelio committentem, postremo
Etruriam pulsi petierunt: et, quod
quicquam saepe tentaverant, id se
matorum, mixtis terrore precibus,
rati, postulaverunt principum Etru-
Quo coacto, per quot annos pro li-
cum Romanis, exponunt. *Omnia*
uismet ipsorum viribus tolerare tan-
possent: tentasse etiam haud magni
rum gentium auxilia: petisse pacem
, quum bellum tolerare non possent:
ax servientibus gravior, quam liberis
Unam sibi spem reliquam in Etruscis
entem Italiae opulentissimam armis,
se: habere accolas Gallos, inter fer-
os, feroces quum suopte ingenio, tum
m populum: quem captum a se au-
n, haud vana iactantes, memorent.
sit animus Etruscis, qui Porsenae
usque eorum fuerit, quin Romanos,
iberim pulsos, dimicare pro salute
rando Italiae regno, cogant. Samni-
m paratum, instructum armis, sti-
confestim secuturos, vel si ad ipsam
oppugnandam ducant.
eos in Etruria iactantes molientes-
Romanum urebat. Nam P. Decius,
exploratores profectum Samnitium
ato consilio, Quid per agros, inquit,
circumferentes bellum? Quin urbes

et moenia aggredimur? Nullus iam exercitus Samnio praesidet. Cessere finibus, ac sibimet ipsi exilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, et caritate ducis, et spe maioris, quam ex agrestibus populationibus, praedae, ut uno die vi atque armis urbem caperent. Ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi capti-que: et alia praeda ingens capta est. Quae ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius iubet. *Haccine,* inquit, *victoria sola, aut hac praeda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes Samnitium urbes, fortunaeque in urbibus relictae, vestrae sunt; quando legiones eorum, tot proeliis fusas, postremo finibus expulistis. Vendite ista, et illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram, quae vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud maior, praeda maior manet.* Divendita praeda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis, in moenia evasere. Captum oppidum ac direptum est. Ad duo millia et trecenti occisi: et sex millia hominum capta: et mi-

ui novorum consulum hanc gloriam faciant: quiam non amborum, sed alterius, L. Volumnii; ei amnium provinciam evenisse.

XVIII. Quum ea in Samnio, cuiuscunque ductu ispicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum ellum ingens multis ex gentibus concitur; cuius au-or Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere mnes consciverant bellum: traxerat contagio pro-imos Umbriae populos: et Gallica auxilia mercede ollicitabantur. Omnis ea multitudo ad castra Sa-nitium conveniebat. Qui tumultus repens post-uam Romam perlatus est, quum iam L. Volumnius onsul cum legionibus secunda ac tertia, sociorum-ue millibus quindecim profectus in Samnium esset, p. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire lacuit. Duae Romanae legiones secutae, prima et uarta, et sociorum duodecim millia. Castra haud rocul ab hoste posita. Ceterum magis eo profe-um est, quod mature ventum erat, ut quosdam spe-antes iam arma Etruriae populos metus Romani ominis comprimeret, quam quod ductu consulis iicquam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Iulta proelia locis et temporibus iniquis commissa: esque in dies graviorem hostem faciebat: et iam ope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux sa s fideret. Literas ad collegam arcessendum ex Sa-nio missas, in trinis annalibus invenio. Piget ta-en incertum ponere, quum ea ipsa inter consules opuli Romani, iam iterum eodem honore fungentes, screpatio fuerit: Appio abnuente missas; Volumnio firmante, Appii se literis accitum. Iam Volumnius Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria mil-a hostium caesa erant, dimidium fere eius captum: Lucanorum seditiones, a plebeiis et egentibus du-bus *ortas, summa optimatium* voluntate per Q. Fa-*um proconsulem*, missum eo cum veteri exercitu,

compresserat. Decio depopulandos hostium relinquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad gam pergit; quem advenientem laeti omnes ac re. Appium ex conscientia sua credo animum h se haud immerito iratum, si nihil scripserat: i rali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimula Vix enim salute mutua reddita, quum obviam e sus esset, *Satin' salvae*, inquit, *L. Volumni? u in Samnio res habent? Quae te causa, ut pro tua excederes, induxit?* Volumnius *in Samni prosperas esse* ait, *literis eius accitum venisse: si falsae fuerint, nec usus sui sit in Etruria, ext conversis signis abiturum. Tu vero abeas,* inqui *que te quisquam moratur: etenim minime con neum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene cules verteret,* dicere Volumnius: *malle frustr ram insumptam, quam quicquam incidisse, cur n tis esset Etruriae unus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes iam consules legati tribu ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imp rem suum orare, *ne collegae auxilium, quod a dum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperne* plures abeunti Volumnio obsistere atque obte *ne pravo cum collega certamine rempublicam p*

ausa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegae visus esset; cavillansue Appius, *sibi acceptum referre*, diceret, *debere, uod ex muto atque elingui facundum etiam consum haberent; priore consulatu, primis utique mensius, hiscere cum nequisse, nunc iam populares oraties serere: Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me trenue facere, quam ego abs te scite loqui didicisem. Postremo conditionem ferre, quae decretura sit, on orator, (neque enim id desiderare rempublicam) ed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium rovincias esse: utram mallet, eligeret. Suo exercitu vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum ilitum clamor ortus, *ut simul ambo bellum Etruum susciperent.* Quo animadverso consensu, Vomnius, *Quoniam in collegae voluntate interpretana*, inquit, *erravi; non committam, ut, quid vos velis, obscurum sit. Manere, an abire me velitis, claore significate.* Tum vero tantus est clamor exorts, ut hostes e castris exciret: armis arreptis in ciem descendunt. Et Volumnius signa canere, ac exilla efferri e castris iussit. Appium addubitasse runt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore ollegae victoriam: deinde veritum, ne suae quoque giones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitanbus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis ommode instructi fuerunt. Nam et Samnitium dux ellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis rat; suoque impetu magis milites, quam cuiusiam ductu aut imperio, pugnam capessebant: et omani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis mporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Vomnius, quam Appius ad hostem perveniret. Itaque onte inaequali concursum est: et, velut forte quam *mutante* assuetos inter se hostes, Etrusci Vo*mnio, Samnites*, parumper cunctati, quia dux ab-

erat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad coelum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* Haec precatus, velut instigante dea, et ipse collegae et exercitus virtutem aequavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; et milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fundunt fugantque hostes, maiorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conserere assueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. Ibi, interventu Gellii cohortiumque Sabellarum, paullisper recruduit pugna. Iis quoque mox fusis, iam a victoribus castra oppugnabantur: et, quum Volumnius ipse portae signa inferret; Appius, Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra capta direptaque: praeda ingens parta et militi concessa est. Septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia et centum viginti capti.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus, exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque praedas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat), fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant, tantum iam praedae hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque iam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi praeda, in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen di-

micationi committant. Ea, quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos praedatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem; inde tertia vigilia moturum: iter in Samnium esse. His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egredientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit; gnarosque Oscae linguae, exploratum quid agatur, mittit. Intermixti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa, praedam praedaeque custodes exire; ignobile agmen, et sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: et iam lux appetebat. Itaque signa canere iussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites, praeda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac prae se agere praedam, pars stare; incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. Et Romani iam transcenderant vallum, caedesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, praeterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque, proelio ipso terribiliorem, intermixti agmini praebebant. Memorandum deinde edidere facinus: nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: proeliumque iam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit. Caesa ad s

millia hominum: duo millia et quingenti capti: in iis tribuni militum quattuor: signa militaria triginta; et, quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti; praeda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque. Praestituta die, quarum rerum non exstitit dominus, militi concessae: coactique vendere praedam, ne alibi, quam in armis, animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romae praebuerat: et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocare, et Gallos pretio ingenti sollicitare. His nuntiis senatus conterritus iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit: nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factae, libertinique centuriati. Et defendendae urbis consilia agitabantur; summaeque rerum praetor P. Sempronius praeerat. Ceterum parte curae exonerarunt senatum L. Volumnii consulis literae, quibus caesos fusosque populatores Campaniae cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt: iustitium remittitur, quod fuerat dies decem et octo, supplicatioque perlaeta fuit. Tum de praesidio regionis depopulatae ab Samnitibus agitari coeptum. Itaque placuit, ut duae coloniae circa Vescinum et Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii, quae Minturnae appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Graeca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito iuberetur P. Sempronius praetor triumviros in ea loca colonis dedu-

cendis creare: nec, qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestae regionis, non in agros, mitti rebantur. Avertit ab iis curis senatum Etruriae ingravescens bellum, et crebrae literae Appii, monentis, ne regionis eius motum negligerent: *quattuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. Iam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* Ob haec, et (iam appetebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *Iam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quattuor populos duces consules illo die deligi meminissent. Se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur; eumque et praerogativa, et primo vocatae omnes centuriae consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *Id senectuti suae adminiculum fore: censura duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad rempublicam tuendam esse. Novo imperii socio vix iam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi eius consul, quum meritis P. *Decii laudibus, tum, quae ex* concordia con*sulum bona, quaeque ex discordia* mala in admi

stratione rerum militarium evenirent, memorando, *quam prope ultimum discrimen suis et collegae certaminibus nuper ventum foret:* admonendo Decium Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. Esse praeterea viros natos militiae, factis magnos, ad verborum linguaeque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. Callidos sollertesque, iuris atque eloquentiae consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro praesides habendos, praetoresque ad reddenda iura creandos esse.* His agendis dies est consumptus. Postridie ad praescriptum consulis et consularia et praetoria comitia habita. Consules creati Q. Fabius et P. Decius: Ap. Claudius praetor; omnes absentes. Et L. Volumnio ex senatusconsulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum senatus decrevit. Publice vinum ac tus praebitum. Supplicatum iere frequentes viri feminaeque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiae patriciae, quae in foro boario est ad aedem rotundam Herculis inter matronas ortum. Virginiam, Auli filiam, patriciam plebeio nuptam L. Volumnio consuli, matronae, quod e Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia mu-

rtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiae matronas sit: detisque operam, ut haec ara, illa, si quid potest, sanctius et a castioribus coli r. Eodem ferme ritu et haec ara, quo illa anr, culta est; ut nulla, nisi spectatae pudicitiae na, et quae uni viro nupta fuisset, ius sacrifihaberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec nis solum, sed omnis ordinis feminis, postreoblivionem venit. Eodem anno Cn. et Q. Ogulliles curules aliquot feneratoribus diem dixequorum bonis multatis, ex eo, quod in publi·edactum est, aenea in Capitolio limina, et mensarum argentea vasa in cella Iovis, Iovemculmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminamulacra infantium conditorum urbis sub uberipae posuerunt; semitamque saxo quadrato a a porta ad Martis straverunt. Et ab aedili-ebeiis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo, ex icia item pecunia, quam exegerunt pecuariis tis, ludi facti; pateraeque aureae ad Cereris e.

IV. Q. inde Fabius quintum et P. Decius quarnsulatum ineunt, tribus consulatibus censurallegae; nec gloria magis rerum, quae ingens quam concordia, inter se clari. Quae ne peresset, ordinum magis, quam ipsorum, inter se en intervenisse reor: patriciis tendentibus, ut Etruriam extra ordinem provinciam haberet; s auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. rte contentio in senatu; et, postquam ibi Falus poterat, revocata res ad populum est. In ne, ut inter militares viros, et factis potius, dictis, fretos, pauca verba habita: Fabius, *rborem conseruisset, sub ea legere alium fruindignum esse,* dicere; *se aperuisse Ciminiam viamque per devios saltus Romano bello feci-*

se. Quid se id aetatis sollicitassent, si alio lum gesturi essent? Nimirum adversarium se cium imperii, legisse, sensim exprobrat: *et Decium concordibus collegiis tribus.* Postr *tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum p ducerent, in eam mitterent: in senatus ar fuisse, et in potestate populi futurum.* P. D natus iniuriam querebatur: *quoad potuerint annisos, ne plebeiis aditus ad magnos hono postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo g minum inhonorata esset, quaeri, quemadmodu sint non suffragia modo populi, sed arbitr fortunae, et in paucorum potestatem vertantu ante se consules sortitos provincias esse; nu sortem Fabio senatum provinciam dare. Si eius causa: ita eum de se, deque republica esse, ut faveat Q. Fabii gloriae, quae modo contumelia splendeat. Cui autem dubium e unum bellum sit asperum ac difficile, quum extra sortem mandetur, quin alter consul pro caneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabii in Etruria gestis. Velle et P. Decium glo forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit toties novum ex improviso incendium daret,* [redacted]

ıce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius, ni-
l aliud precatus populum, quam ut prius, quam in-
o vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii
raetoris allatas ex Etruria literas audirent, comitio
ıit: nec minore populi consensu, quam senatus,
ovincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium
rme iuniorum: et pro se quisque nomina dabant.
anta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi.
ua circumfusus turba, *Quattuor millia,* inquit, *pe-
tum et sexcentos equites duntaxat scribere in animo
t: hodierno et crastino die qui nomina dederitis, me-
m ducam. Maiori mihi curae est, ut omnes locu-
etes reducam, quam ut multis rem geram militibus.*
ofectus apto exercitu, et eo plus fiduciae ac spei
rente, quod non desiderata multitudo erat, ad op-
dum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad
stra Appii praetoris pergit. Paucis citra millibus
matores ei cum praesidio occurrunt: qui, ut licto-
s praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem
cepere, laeti atque alacres diis populoque Romano
ates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent.
rcumfusi deinde quum consulem salutarent, quae-
t Fabius, quo pergerent; respondentibusque, ligna-
m se ire, *ain' tandem,* inquit, *num castra vallata
ın habetis?* Ad hoc quum succlamatum esset, *dupli-
quidem vallo, et fossa, et tamen in ingenti metu es-
: Habetis igitur,* inquit, *affatim lignorum: redite,
vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque
ii, vellentes vallum, et iis, qui in castris remanse-
ınt, militibus, et ipsi Appio fecerunt. Tum pro se
iisque alii aliis dicere, *consulis se Q. Fabii facere
ıssu.* Postero inde die castra mota, et Appius prae-
ır Romam dimissus. Inde nusquam stativa Roma-
is fuere. Negabat utile esse, uno loco sedere exer-
ıtum: itineribus ac mutatione locorum mobiliorem

ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere i mo, relicta secunda legione ad Clusium, q mars olim appellabant, praepositoque castris pione propraetore, Romam ipse ad consultan bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellun ius in conspectu erat, quam quantum esse fan diderat; sive senatusconsulto accitus: nam in que auctores sunt. Ab Ap. Claudio praetor ctum quidam videri volunt; quum in senatu populum (id quod per literas assidue fecerat rem belli Etrusci augeret: *non suffecturum unum, nec exercitum unum, adversus quattu los. Periculosum esse, sive iuncti unum prem id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul ob non possit. Duas se ibi legiones Romanas rel et minus quinque millia peditum equitumque c bio venisse. Sibi placere, P. Decium consule quoque tempore in Etruriam ad collegam pr L. Volumnio Samnium provinciam dari. S malit in suam provinciam ire , Volumnium i riam ad consulem cum exercitu iusto consular cisci.* Quum magnam partem moveret orati toris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse commodum reipublicae posset, Romam veniss

collegia experti posse? Neminem omnium secum iungi malle: et copiarum satis sibi cum P. Decio, nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid id malit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem. .nium rerum arbitrium et a populo, et a senatu, et ipso collega, Fabio permissum est. Et quum P. cius se in Samnium vel in Etruriam proficisci paum esse ostendisset, tanta laetitia ac gratulatio t, ut praeciperetur victoria animis, triumphusque, ı bellum decretum consulibus videretur. Invenio ıd quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione tis provinciarum certaminumque inter collegas, ıe exposui. Sunt, quibus ne haec quidem certaıa exponere satis fuerit. Adiecerunt et Appii criıationes de Fabio absente ad populum, et pertiiam adversus praesentem consulem praetoris, .tentionemque aliam inter collegas, tendente De-, ut suae quisque provinciae sortem tueretur. Conre res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo .sules ad bellum sunt. Ceterum, antequam cones in Etruriam pervenirent, Senones Galli multiine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romaa castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris eerat, loco adiuvandam paucitatem suorum miliı ratus, in collem, qui inter urbem et castra erat, em erexit. Sed, ut in re subita, parum explorato cre ad iugum perrexit, quod hostes ceperant, parılia egressi. Ita caesa ab tergo legio, atque in lio, quum hostis undique urgeret, circumventa. .etam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non suesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consu-, qui iam haud procul a Clusio aberant, famam s cladis *perlatam, quam* in conspectu fuere Galım *equites, pectoribus* equorum suspensa gestancapita, *et lanceis* infixa, ovantesque moris sui

carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallo dant; nec tantum cladis acceptum: et circum pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legat pionem propraetorem subsidium e castris tu victoresque Umbros, redintegrato proelio, vict se, captivosque iis ac praedam ademptam. Sin vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cl acceptam; quod, quum saepe alias, tum eo Gallici tumultus praecipuus terror civitatem t Itaque praeterquam quod ambo consules profe bellum erant cum quattuor legionibus, et m equitatu Romano, Campanisque mille equitib lectis, ad id bellum missis, et sociorum nomin Latini maiore exercitu, quam Romani; alii exercitus haud procul urbe Etruriae oppositi, in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvi L. Postumius Megellus, propraetores ambo, st in iis locis habere iussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Ap no, in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi qua millium ferme intervallo castra posita. Inter h deinde consultationes habitae: atque ita con ne unis castris miscerentur omnes, neve in acie scenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis U adiecti. Dies indicta pugnae: Samniti Gallisq legata pugna: inter ipsum certamen Etrusci U

[redacted]

r. Per biduum lacessivere proelio hostem: il dignum dictu actum. Pauci utrimque magisque irritati sunt ad iustum certamen am ad discrimen summa rerum adducta: descensum in campum omnibus copiis est. ructae acies starent, cerva fugiens lupum s exacta per campos inter duas acies de- le diversae ferae, cerva ad Gallos, lupus os cursum deflexit. Lupo data inter ordi- ervam Galli confixere. Tum ex antesigna- us miles, *Illac fuga*, inquit, *et caedes ver- ram Dianae feram iacentem videtis. Hinc tius lupus, integer et intactus, gentis nos conditoris nostri admonuit.* Dextro cor- sinistro Samnites constiterunt. Adversus . Fabius primam ac tertiam legiones pro nu; adversus Gallos pro sinistro Decius sextam instruxit. Secunda et quarta cum io proconsule in Samnio gerebant bellum. cursu adeo aequis viribus gesta res est, sent Etrusci et Umbri, aut in acie, aut in ocunque se inclinassent, accipienda clades

L. Ceterum, quanquam communis adhuc erat, necdum discrimen fortuna fecerat, vires esset, haudquaquam similis pugna laevoque cornu erat. Romani apud Fa- bant magis, quam inferebant, pugnam; urque in quam maxime serum diei certa- ita persuasum erat duci, et Samnites et mo impetu feroces esse, quos sustineri sa- giore certamine sensim residere Samni- os: Gallorum quidem etiam corpora into- ta laboris *atque* aestus fluere; primaque *elia plus quam* virorum, postrema minus *arum esse.* In id tempus igitur, quo

vinci solebat hostis, quam integerrima servabat. Ferocior Decius et aetate et v quantumcunque virium habuit, certami fudit. Et, quia lentior videbatur pede equitatum in pugnam concitat: et ipse, iuvenum turmae immixtus, orat procer in hostem ut secum impetum faciant: d rum gloriam fore, si ab laevo cornu et ctoria incipiat. Bis avertere Gallicur Iterum longius evectos, et iam inter m agmina proelium cientes, novum pugn genus: essedis carrisque superstans ar ingenti sonitu equorum rotarumque adv litos eius tumultus Romanorum conte Ita victorem equitatum velut lymphatic sipat: sternit inde ruentes equos virosq fuga. Turbata hinc etiam signa legionu impetu equorum ac vehiculorum raptor obtriti antesignani: et insecuta, simul stes vidit, Gallica acies nullum spatiu recipiendique se dedit. Vociferari Dec *gerent? quamve in fuga spem haberent?* dentibus, ac revocare fusos. Deinde, ut culsos sustinere poterat, patrem P. De [redacted]

caelestium, inferorum irae: contacturum liris signa, tela, arma hostium; locumque e pestis et Gallorum ac Samnitium fore: atus in se hostesque, qua confertissimam allorum aciem, concitat equum: inferens infestis telis est interfectus.

Vix humanae inde opis videri pugna pomi, duce amisso, quae res terrori alias sistere fugam, ac novam de integro velle pugnam. Galli, et maxime globus cirbusulis corpus, velut alienata mente, vaa iactare tela: torpere quidam, et nec puisse, nec fugae. At ex parte altera pon-, cui lictores Decius tradiderat, iusseratetore esse, vociferari, *Vicisse Romanos, nsulis fato. Gallos Samnitesque Telluris eorum Manium esse. Rapere ad se ac vo-s devotam secum aciem; furiarumque ac plena omnia ad hostes esse.* Superveniunt estituentibus pugnam L. Cornelius Scipio as, cum subsidiis ex novissima acie iussu nsulis ad praesidium collegae missi. Ibi Decii eventus, ingens hortamen ad omnia ca audenda. Itaque quum Galli structis tis conferti starent, nec facilis pede col-tur pugna; iussu legatorum collecta humi strata inter duas acies iacebant, atque in hostium coniecta: quibus plerisque in is in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus; a pars integris corporibus attoniti conci-iee in sinistro cornu Romanorum fortuna

Fabius in dextro primo (ut ante dictum ndo extraxerat diem: deinde, postquam hostium, nec impetus, nec tela missa, habere visa; praefectis equitum iussis itum circumducere alas, ut signo dato

in transversos, quanto maximo pos
currerent; sensim suos signa inferr
movere hostem. Postquam non resi
dubiam lassitudinem esse; tum, c
subsidiis, quae ad id tempus reserv
nes concitavit, et signum ad invadei
tibus dedit. Nec sustinuerunt Sa
praeterque aciem ipsam Gallorum,
catione sociis, ad castra effuso c
Galli, testudine facta, conferti stab
audita morte collegae, Campanorun
tos fere equites, excedere acie iubet
ab tergo Gallicam invadere aciem:
gionis subsequi principes, et, qua
hostium viderent impetu equitum, i
caedere. Ipse aedem Iovi Victori s
quum vovisset, ad castra Samniti
multitudo omnis consternata age
vallo, quia tantam multitudinem p
re, tentata ab exclusis turba suorur
Gellius Egnatius imperator Samniti
pulsi deinde intra vallum Samnites
mine capta castra, et Galli ab te
Caesa eo die hostium viginti quin
[redacted]

m illatam populationibus agrorum hosti claıgnatum etiam egregie est: Perusinorumque ıiorum caesa amplius millia tria, et signa miad viginti capta. Samnitium agmen, quum gnum agrum fugeret, circumventum a Peli- : ex millibus quinque ad mille caesi. Magna i, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, ero stanti. Sed superiecere quidam augendo qui in hostium exercitu peditum quadraginta recentos triginta, equitum sex millia, mille orum scripsere fuisse: scilicet cum Umbris ue, quos et ipsos pugnae affuisse. Et, ut Rom quoque augerent copias, L. Volumnium ısule ducem consulibus, exercitumque eius ıus consulum adiiciunt. In pluribus annalirum ea consulum propria victoria est. Vo- ı in Samnio interim res gerit, Samnitiumque ım, in Tifernum montem compulsum, non deiniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius, ı exercitu relicto in Etruria, suis legionibus s ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samniiumphavit: milites triumphantem secuti sunt. ta inconditis carminibus militaribus non maıria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii :itataque memoria parentis, aequata eventu privatoque filii laudibus. Data ex praeda .s aeris octogeni bini, sagaque et tunicae; ı illa tempestate militiae haudquaquam sper-

XI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus ad- : in Etruria pax erat. Nam et, Perusinis au- , post deductum ab consule exercitum rebelıerat: et Samnites praedatum in agrum Ve- Formianumque, et parte alia in Aeserninum, Vulturno adiacent flumini, descendere. Ados Ap. Claudius praetor cum exercitu Decia-

no missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quattuor millia et quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem. Praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatem convenerunt. Ibi et Samnitium omnes considunt, et Appius Volumniusque castra coniungunt. Pugnatum infestissimis animis; hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti: ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus. Nam, et terram multifariam pluisse, et in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit: ex quo multaticio aere Veneris aedem, quae prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum iam volumen annumque sextum et quadragesimum, a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: et

[redacted]

; et vinci, quam non tentare victoriam, ma- Quinam sit ille, quem pigeat longinquitatis scribendo legendoque, quae gerentes non mit . . .

L. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius et M. Atilius Regulus consules secuti sunt ambobus decreta provincia est; quia tres ostium exercitus, uno Etruriam, altero po- s Campaniae repeti, tertium tuendis parari ma erat. Postumium valetudo adversa Ro- it: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio a enim placuerat Patribus) nondum egres- meret. Velut ex composito ibi obvium ha- stem; ubi et intrare, nedum vastare, ipsi m agrum prohiberentur: et egredi inde in giorumque populi Romani fines Samnitem nt. Quum castra castris collata essent, Romanus toties victor auderet, ausi Samni- tantum desperatio ultima temeritatis facit) mana oppugnare. Et quanquam non venit tam audax inceptum, tamen haud omnino it. Nebula erat ad multum diei densa adeo, num eriperet, non prospectu modo extra dempto, sed propinquo etiam congredien- r se conspectu. Hac velut latebra insidia- Samnites, vixdum satis certa luce, et eam mente caligine, ad stationem Romanam in piter agentem vigilias perveniunt. Impro- quis nec animi satis ad resistendum, nec it. Ab tergo castrorum decumana porta actus. Itaque captum quaestorium: quae- bi L. Opimius Pansa occisus. Conclama- ad arma.

II. Consul, tumultu excitus, cohortes duas , *Lucanam Suessanamque*, quae proximae t, *tueri praetorium* iubet: manipulos le-

gionum principali via inducit. Vixdum satis armis, in ordines eunt: et clamore magis oculis, hostem noscunt: nec, quantus num aestimari potest. Cedunt primo incerti fortun et hostem introrsum in media castra accipiu de quum consul vociferaretur, *expulsine ex lum, castra deinde sua oppugnaturi essent*, r clamore sublato connisi primo resistunt: de ferunt pedem urgentque, et impulsos semel eodem agunt, quo coeperunt. Expellunt ex tam vallumque. Inde pergere ac persequi, q bida lux metum circa insidiarum faciebat, n liberatis castris contenti, receperunt se intra trecentis ferme hostium occisis. Romanorum nis primae vigilumque et eorum, qui circa q rium oppressi, periere ad septingentos trigint mos inde Samnitibus non infelix audacia a non modo proferre inde castra Romanum, se bulari quidem per agros suos, patiebantur: pacatum Soranum agrum pabulatores ibant rum rerum fama, tumultuosior etiam, quam r perlata Romam, coegit L. Postumium consul dum validum, proficisci ex urbe. Prius tame exiret, militibus edicto Soram iussis conveni aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex mu pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita citum profectus, ab Sora in Samnium ad ca

eventu pugnatum est. Postremo potitur oppi- omanus. Samnitium caesi tria millia ducenti: i quattuor millia septingenti, praeter praedam n. Inde Ferentinum ductae legiones: unde op- ni cum omnibus rebus suis, quae ferri agique po- ünt, nocte per aversam portam silentio excesse- . Igitur, simul advenit consul, primo ita com- tus instructusque moenibus successit, tanquam , quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: le, ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec in turribus ac muris vidit, avidum invadendi rta moenia militem detinet, ne quam occultam audem incautus rueret. Duas turmas sociorum ni nominis circumequitare moenia, atque explo- omnia iubet. Equites portam unam alteramque m regione in propinquo patentes conspiciunt, ribusque iis vestigia nocturnae hostium fugae. uitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto s itineribus perviam conspiciunt: ad consulem unt, excessum urbe; solitudine haud dubia id icuum esse, et recentibus vestigiis fugae, ac e rerum in trepidatione nocturna passim reli- um. His auditis, consul ad eam partem urbis, adierant equites, circumducit agmen: constitu- is haud procul porta signis, quinque equites in- trare urbem, et, modicum spatium progressos, anere eodem loco, si tuta videantur: duos ex- ad se referre. Qui ubi redierunt, retulerunt- se progressos, unde in omnes partes circum- us esset, longe lateque silentium ac solitudi- vidisse: extemplo consul cohortes expeditas em induxit; ceteros interim castra communire . Ingressi milites, refractis foribus, paucos gra- tate aut invalidos inveniunt, relictaque, quae *difficilia essent.* Ea direpta; et cognitum *ris est,* communi consilio aliquot circa urbe

giones, quam oppugnari ab Samnitibus au
finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. Il
aequavit. Proelium varium et anceps fui
tamen eventu Romanis; et quia insueti e
et quia digredientes magis, quam in ipso
senserunt, quantum in sua parte plus vu
caedis fuisset. Itaque is terror in castris
si pugnantes cepisset, insignis accepta cl
Tum quoque sollicita nox fuit iam invasu
Samnitem credentibus, aut prima luce cu
bus conserendas manus. Minus cladis, ce
plus animorum, ad hostes erat. Ubi prim
abire sine certamine cupiunt. Sed via una,
praeter hostes, erat: qua ingressi, praebue
recta tendentium ad castra oppugnanda.
ma capere milites iubet, et sequi se extra
gatis, tribunis, praefectis sociorum impe
apud quemque facto opus est. Omnes affi
quidem omnia facturos, sed militum iace
Tota nocte inter vulnera et gemitus morien

it, si aut mortem, aut servitutem pa-
rganti increpantique suspenderant:
no hesternis esse) nec virium quic-
luis superesse. Maiorem multitudi-
urrere, quam pridie fuerit. Inter
bat agmen; et, iam breviore inter
uentes, vallum secum portare Sa-
, nec dubium esse, quin castra cir-
. Tunc, enimvero, consul, indignum
ferari, tantam contumeliam ignomi-
rissimo accipi hoste. Etiamne cir-
quit, in castris, ut fame potius per
n ferro, si necesse est, per virtutem,
me verterent; facerentque, quod se
ucerent. Consulem M. Atilium vel
is sequatur, iturum adversus hostes:
signa Samnitium potius, quam cir-
Romana videat. Dicta consulis le-
t omnes turmae equitum, et centu-
ordinum, approbavere. Tum pu-
segniter arma capit, segniter e ca-
ngo agmine, nec continenti, maesti
ocedunt adversus hostem, nec spe,
em. Itaque simul conspecta sunt
templo a primo Samnitium agmine
emitus perfertur, Exire, id quod ti-
edientum iter Romanos. Nullam
idem patere viam. Illo loco aut ca-
strati hostibus, per corpora eorum

sarcinas coniiciunt; armati
instruunt aciem. Iam exiguum
rat spatium, et stabant exspectan-
bus prius impetus, prius clamor in-
animus est ad pugnandum: diver-
intacti abissent, ni cedenti insta

turum alterum timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, coepit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, et alii turbati; et ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paullulum irritata pugna est; sed aliquanto et impigre magis, et plures procurrerant Samnites: et turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. Hinc fuga coepta totam avertit aciem Romanam. Iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul, equo praevectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita edictoque, *ut, quicunque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent;* haec ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. *Quo pergis,* inquit, *miles? et hic arma et viros invenies: nec, vivo consule tuo, nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste, pugnare malis.* Haec dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam [redacted]

[redacted]

ı Romanum visum: adeo facile inclinata res,
ıe a castris hostes; mox etiam redacti ad
ım, in quo commissa pugna erat. Ibi, obia-
ːcinarum cumulo, quas coniecerant in me-
esere impediti: deinde, ne diriperentur res,
rmatorum sarcinis circumdant. Tum vero
onte urgere pedites, ab tergo circumvecti
Ita in medio caesi captique. Captivorum
fuit septem millium ac ducentorum, qui
udi sub iugum missi: caesos retulere ad
millia octingentos. Ne Romanis quidem
ːtoria fuit: recensente consule biduo acce-
ːdem, amissorum militum numerus relatus
nillium ac ducentorum. Dum haec in Apu-
ıantur, altero exercitu Samnites Interamnam,
ı Romanam, quae via Latina est, occupare
rbem non tenuerunt: agros depopulati quum
aliam inde mixtam hominum atque pecu-
lonosque captos agerent, in victorem inci-
sulem, ab Luceria redeuntem: nec praedam
nittunt, sed ipsi longo atque impedito agmi-
positi caeduntur. Consul, Interamnam edi-
inis ad res suas noscendas recipiendasque
ı, et exercitu ibi relicto, comitiorum causa
est profectus. Cui de triumpho agenti ne-

millia circa muros caesa. Pax tamen clarior que, quam bellum in Etruria eo anno fuerat est. Tres validissimae urbes, Etruriae capi sinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; et mentis militum frumentoque pacti cum cons mitti Romam oratores liceret, indutias in ginta annos impetraverunt. Multa praesen gentum millium aeris in singulas civitates in Ob hasce res gestas consul quum triumphun natu, moris magis causa, quam spe impetrand set, videretque alios, quod tardius ab urbe alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Et transisset, partim suos inimicos, partim c amicos, ad solatium aequatae repulsae sibi negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres pti, vestrae maiestatis meminero, ut me consul obliviscar. Eodem iure imperii, quo bella gess feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis ria et pace parta, triumphabo.* Ita senatum r Inde inter tribunos plebis contentio orta: par cessuros, ne novo exemplo triumpharet, a pars auxilio se adversus collegas triumphan ros. Iactata res ad populum est: vocatusque sul, quum M. Horatium, L. Valerium consu Marcium Rutilum nuper, patrem eius, qui tu sor esset, non ex auctoritate senatus, sed iu

... cum paucis Luceriam compulsum.
... Etruria res gestas, eumque triumphasse.
... ibo consules in Samnio et ad Luceriam res
... eribit; traductumque in Etruriam exerci-
... utro consule, non adiecit) et ad Luce-
... que multos occisos: in quo ea pugna Iovis
... edem votam, ut Romulus ante voverat:
... tantum, id est locus, templo effatus, sa-
... it. Ceterum, hoc demum anno ut aedem
... senatus iuberet, bis eiusdem voti damna-
... in religionem venit.

III. Sequitur hunc annum et consul insignis
... Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et
... ens victoriaque, quantam de Samnitibus
... m diem, praeter L. Papirium patrem con-
... erat. Et forte eodem conatu apparatuque
... ntia insignium armorum bellum adorna-
... eorum etiam adhibuerant opes, ritu quo-
... enti vetusto velut initiatis militibus, de-
... mne Samnium habito nova lege: ut, qui
... on convenisset ad imperatorium edictum,
... abisset, caput Iovi sacratum esset.
... itus omnis Aquiloniam est indictus. Ad
... a millia militum, quod roboris in Samnio
... enerunt. Ibi mediis fere castris locus est
... cratibus pluteisque, et linteis contectus,
... maxime pedes in omnes pariter par-
... ro vetere linteo lecto sacrificatum, sa-
... Ovio Pactio quodam, homine magno natu,
... rum petere affirmabat ex vetusta Samni-
... one; qua quondam usi maiores eorum
... um adimendae Etruscis Capuae clande-
... issent consilium. Sacrificio perfecto, per
... imperator acciri iubebat nobilissimum
... nere factisque. Singuli introducebantur.
... Alius apparatus sacri, qui perfundere re-

ligione animum posset; tum in loco circa tecto arae in medio, victimaeque circa cae cumstantes centuriones strictis gladiis. A tur altaribus miles, magis ut victima, qua particeps: adigebaturque iureiurando, qu ditaque in eo loco essent, non enuntiatur iurare cogebatur diro quodam carmine, i tionem capitis familiaeque et stirpis comp isset in proelium, quo imperatores duxis aut ipse ex acie fugisset, aut, si quem fu disset, non extemplo occidisset. Id pri abnuentes iuraturos se, obtruncati circa al iacentes deinde inter stragem victimarum ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus ea detestatione obstrictis, decem nomin peratore edictum, ut vir virum legerent, decim millium numerum confecissent. E teata ab integumento consaepti, quo sac tas erat, appellata est. His arma insign cristatae galeae, ut inter ceteros eminere plus viginti millium alius exercitus fuit, rum specie, nec gloria belli, nec apparat legioni dispar. Hic hominum numerus, ris erat, ad Aquiloniam consedit.

XXXIX. Consules profecti ab urbe: Carvilius, cui veteres legiones, quas M. A perioris anni consul, in agro Interamnati decretae erant. Cum iis in Samnium prof hostes, operati superstitionibus, conci agunt, Amiternum oppidum de Samnitib Caesa ibi millia hominum duo ferme atqu ti: capta quattuor millia ducenti septua pirius, novo exercitu (ita decretum erat) s roniam urbem expugnavit. Minus, quam c pit hominum, plus aliquanto occidit. P lenta utrobique est parta. Inde pervagat

maxime depopulato Atinate agro, Carvilius
m, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa
um erat, pervenit. Ibi aliquamdiu nec
armis est, neque naviter pugnatum: la-
lectos, resistentibus cedendo, comminan-
is, quam inferendo pugnam, dies absume-
ed quum inciperetur, remitteretur que,
rum etiam parvarum eventus proferreba-
Altera Romana castra viginti millium
u: et absentis collegae consilia omnibus
erant rebus: intentiorque Carvilius,
discrimine res vertebatur, in Aquilonium,
minium, quod obsidebat, erat. L. Papi-
er omnia ad dimicandum satis paratus,
collegam mittit; *sibi in animo esse, po-*
per auspicia liceret, confligere cum hoste.
t illum, quanta maxima vi posset, Comi-
nare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad
iloniam mittenda. Diem ad proficiscen-
s habuit: nocte rediit, approbare colle-
a referens. Papirius, nuntio misso, ex-
ionem habuit; multa de universo genere
a de praesenti hostium apparatu, vana
e, quam efficaci ad eventum, disseruit.
istas vulnera facere; et per picta atque
a transire Romanum pilum: et candore
fulgentem aciem, ubi res ferro geratur,
auream olim atque argenteam Samnitium
ente suo occidione occisam: spoliaque ea
ctori hosti, quam ipsis arma, fuisse. Da-
sitan nomini familiaeque suae, ut adver-
conatus Samnitium opponerentur duces;
referrent, quae insignia publicis etiam
ndis essent. Deos immortales adesse pro-
atita foedera, toties rupta: tum, si qua
entia divinae sit, nulli unquam exercitui

fuisse infestiores, quam qui, nefando sacro mi
minum pecudumque caede respersus, ancipit
irae devotus, hinc foederum cum Romanis ictoi
stes deos, hinc iurisiurandi adversus foedera s
exsecrationes horrens, invitus iuraverit, oderit
mentum, uno tempore deos, cives, hostes metuat

XL. Haec, comperta perfugarum indiciis,
apud infensos iam sua sponte milites disseruis
mul divinae humanaeque spei pleni, clamore c
tienti pugnam poscunt; poenitet in posterum
dilatum certamen: moram diei noctisque oc
Tertia vigilia noctis, iam relatis literis a c
Papirius silentio surgit, et pullarium in aus
mittit. Nullum erat genus hominum in castri
ctum cupiditate pugnae: summi infimique ae
tenti erant: dux militum, miles ducis ardore
ctabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui a
intererant, pervenit: nam, quum pulli non pas
tur, pullarius, auspicium mentiri ausus, trip
solistimum consuli nuntiavit. Consul laetus,
cium egregium esse, et deis auctoribus rem
ros, pronuntiat; signumque pugnae proponit
eunti iam forte in aciem nuntiat perfuga, vigi
hortes Samnitium (quadringenariae ferme era

[redacted]

spernendum rati, Sp. Papirio fratris
, ambigi de auspicio, renuntiaverunt
doctrinam deos spernentem natus, rem
, ne quid incompertum deferret ad consul-
t. Cui ille, *Tu quidem macte virtute dili-*
tio: ceterum qui auspicio adest, si quid
t, in semet ipsum religionem recipit. Mihi
pudium nuntiatum, populo Romano exer-
gium auspicium est. Centurionibus dein-
t pullarios inter prima signa consti-
ovent et Samnites signa; insequitur
a armataque, ut hostium quoque magnifi-
culum esset. Priusquam clamor tollere-
rreturque, emisso temere pilo ictus pulla-
gna cecidit. Quod ubi consuli nuntiatum
proelio sunt, inquit; *habet poenam noxium*
te consulem haec dicentem corvus voce
uit: quo laetus augurio consul, affirmans
manis rebus magis praesentes interfuisse
nere, et clamorem tolli iussit.

roelium commissum atrox, ceterum longe
animis. Romanos ira, spes, ardor certa-
dos hostium sanguinis in proelium rapit:
magnam partem necessitas ac religio in-
resistere, quam inferre pugnam, cogit.
sissent primum clamorem atque impetum
m, per aliquot iam annos vinci assueti, ni
lius metus insidens pectoribus a fuga re-
quippe in oculis erat omnis ille occulti pa-
et armati sacerdotes, et promiscua homi-
umque strages, et respersae fando nefan-
uine arae, et dira exsecratio, ac furiale
testandae familiae stirpique compositum.
Iis *fugae obstricti* stabant, civem magis,
m, *timentes.* Instare Romanus a cornu
edia acie, et caedere deorum hominum-

que attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab iis,
quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa
caedes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut
ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nau-
tius, (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux
alaribus cohortibus, erat. Pulverem maiorem, quam
pro numero, excitabant: insidentes mulis calones
frondosos ramos per terram trahebant: arma signa-
que per turbidam lucem in primo apparebant: post
altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium
agmen dabat. Fefellitque non Samnites modo, sed
etiam Romanos: et consul affirmavit errorem, clam
tans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes a
cideret, *captum Cominium, victorem collegam adess*
anniterentur vincere prius, quam gloria alterius ex
citus fieret. Haec insidens equo. Inde tribunis c
turionibusque imperat, ut viam equitibus patefaci
Ipse Trebonio Caedicioque praedixerat, ut, ub
cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta
xima vi possent, concitarent equites in hostem.
nutum omnia, ut ex ante praeparato, fiunt. Pan
tur inter ordines viae: provolat eques, atque in
cuspidibus in medium agmen hostium ruit; pe
ordines, quacunque impetum dedit. I
perculsos sternunt.

[redacted]

nt hostem. Scipio, nisi in primo pavore, prius colligerentur animi, transacta res esset, leun fore munitae urbis oppugnationem ratus, ingat milites, *Satin' aequo animo paterentur, ab cornu castra capta esse: se victores pelli a porbis?* Reclamantibus universis, primus ipse, scuer caput elato, pergit ad portam: secuti alii, line facta, in urbem perrumpunt: deturbatis amnitibus, qui circa portam erant, muros occue. Penetrare in interiora urbis, quia pauci adm erant, non audent.

ʟII. Haec primo ignorare consul, et intentus endo exercitui esse: iam enim praeceps in oci sol erat, et appetens nox periculosa et suspennia etiam victoribus faciebat. Progressus lonıb dextra castra capta videt: ab laeva clamon urbe mixtum pugnantium ac paventium freesse: et tum forte certamen ad portam erat. :tus deinde equo propius, ut suos in muris viec iam integri quicquam esse, quoniam temeriaucorum magnae rei parta occasio esset, acquas receperat, copias, signaque in urbem iniussit. Ingressi proxima ex parte, quia nox apnquabat, quievere. Nocte oppidum ab hostibus tum est. Caesa illo die ad Aquiloniam Sammimillia triginta trecenti quadraginta: capta tria ı octingenti et septuaginta: signa militaria nota septem. Ceterum illud memoriae traditur, ırmo alium ducem laetiorem in acie visum, seu e ingenio, seu fiducia bene gerundae rei. Ab eoobore animi neque controverso auspicio revoproelio potuit; et in ipso discrimine, quo temis immortalibus voveri mos erat, voverat Iovi ri, si legiones *hostium* fudisset, pocillum mulsi *quam temetum* biberet, sese facturum. Id vo*tis cordi fuit:* et auspicia in bonum verterunt

XLIII. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce, ad moenia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem; subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est, et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scaevam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eae copiae admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit, ac testudine ad portas successit. Simul et refringebantur portae, et vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; ita, postquam iam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res; et, qui aegre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex aequo pugnabant; relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paullisper inde tentaverunt extremam pugnae fortunam. Deinde, abiectis armis, ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt: caesa ad quattuor millia octingenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri proelio occurrerunt. Primis ferme tenebris, quum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: deinde e regione castrorum, quae incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris

cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem, egere. Prima luce, incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur, conspecti ab equitibus: qui, egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniae ea multitudo erat: iamque etiam legionariae cohortes sequebantur. Ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti. Arma multa pavidi ac signa militaria duodeviginti reliquere: alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

XLIV. Laetitiam utriusque exercitus Romani auxit et ab altera parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; exhaustis deinde tectis ignem iniecit: eodemque die Aquilonia et Cominium deflagravere. Et consules, cum gratulatione mutua legionum suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituum et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque; et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quattuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in proelio operam, et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones militesque, quia primi portam murumque Aquiloniae ceperant. Equites omnes, ob insignem multis locis operam, corniculis armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum iam temp

esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utri aut certe alterius. Optimum visum, quo mag ctae res Samnitium essent, eo pertinacius et inf agere cetera et persequi: ut perdomitum San insequentibus consulibus tradi posset. Quand nullus esset hostium exercitus, qui signis colla micaturus videretur, unum superesse belli gen bium oppugnationes; quarum per excidia m locupletare praeda, et hostem pro aris ac focis cantem conficere possent. Itaque literis mis senatum populumque Romanum de rebus ab stis, diversi, Papirius ad Saepinum, Carvilius a lanam oppugnandam legiones ducunt.

XLV. Literae consulum ingenti laetitia et ria et in concione auditae; et quatridui suppli ne publicum gaudium privatis studiis celeb est. Nec populo Romano magna solum, sed p portuna etiam, ea victoria fuit; quia per iden tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subib gitatio animum, quonam modo tolerabilis f Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi ven quae, coniuratione Samnitium erecta, quoniam consules omnisque Romana vis aversa in San esset, occupationem populi Romani pro occ rebellandi habuisset. Legationes sociorum, Atilio praetore in senatum introductae, quereb

acuit curam Patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent. Quibus non redditis, ex auctoritate Patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam Carvilius Volanam, et Palumbinum, et Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem, quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti proelio, et cum maiore sua, quam hostium, iactura dimicavit. Castris deinde positis, moenibus hostem inclusit. Oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus capta aut caesa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Saepinum maior vis hostium restitit. Saepe in acie, saepe in agmine, saepe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex aequo erat. Non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris moenia, tutabantur. Tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira plus caedis editum, capta urbe: septem millia quadringenti caesi: capta minus tria millia hominum: praeda, quae plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est.

XLVI. Nives iam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multae civicae coronae, vallaresque, ac murales conspectae. Inspectata spolia Samnitium et decore ac pulchritudine paternis spoliis, quae ne

frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. Nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti. Aeris gravis transvecta vicies centena et ad triginta tria millia. Id aes redactum ex captivis dicebatur. Argenti, quod captum ex urbibus erat, pondo mille trecenta triginta. Omne aes argentumque in aerarium conditum. Militibus nihil datum ex praeda est: auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivae pecuniae in aerarium illatae, et militi tum dari ex praeda, et stipendium militare praestari potuisset. Aedem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio, (neque, hercule, tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam, filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis: quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter haec Carvilius consul, in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. Caesa ibi hostium duo millia quadringenti; minus duo millia capti. Et Faliscis pacem petentibus annuas indutias dedit, pactus centum millia gravis aeris, et stipendium eius anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegae triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli aequatum. Aeris gravis tulit in aerarium trecenta octoginta millia: de reliquo aere aedem Fortis Fortunae de manubiis faciendam

, prope aedem eius deae ab rege Ser. Tullio :am: et militibus ex praeda centenos binos ?t alterum tantum centurionibus atque equiti- ıalignitate collegae gratius accipientibus mu- visit. Favor consulis tutatus ad populum est tumium legatum eius: qui, dicta die a M. tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fa- :bat) populi iudicium: iactarique magis, quam accusatio eius poterat.

VII. Exacto iam anno, novi tribuni plebis ma- um inierant: iisque ipsis, quia vitio creati quinque post dies alii suffecti. Lustrum con- eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio censoribus: censa capitum millia ducenta se- ı duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi . primis censoribus; lustrum undevicesimum Eodem anno coronati primum, ob res bello :stas, ludos Romanos spectaverunt: palmae- n primum, translato e Graecia more, victori- tae. Eodem anno ab aedilibus curulibus, qui .os fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a silice ad Bovillas perstrata est. Comitia ıria L. Papirius habuit. Creavit consules Q. ı Maximi filium Gurgitem et D. Iunium Bru- aevam: ipse Papirius praetor factus. Multis laetus annus vix ad solatium unius mali, pe- .ae urentis simul urbem atque agros suffecit; toque iam similis clades erat. Et libri aditi, ı finis, aut quod remedium eius mali ab diis r. Inventum in libris, Aesculapium ab Epidau- ıam arcessendum. Neque eo anno, quia bello ti consules erant, quicquam de ea re actum: ·quam quod unum diem Aesculapio supplica- ita est.

EPITOME LIBRI XI.

Quum Fabius Gurges consul male adversus Sa tes pugnasset, et senatus de removendo eo ab exe ageret, Fabius Maximus pater, deprecatus hanc ignominiam, eo maxime senatum movit, quod itu se filio legatum pollicitus est, idque praestitit. consiliis et opera filius consul adiutus, caesis Sa tibus, triumphavit. C. Pontium, imperatorem Sa tium, ductum in triumpho securi percussit. Q civitas pestilentia laboraret, missi legati, ut Aes pii signum Romam ab Epidauro transferrent, guem, qui se in navem eorum contulerat, in quo i numen esse constabat, deportavere: eoque in ins Tiberis egresso, eodem loco aedes Aesculapio c crata est. L. Postumius consularis, quoniam, q exercitui praeesset, opera militum in agro suo erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem pe bus foedus quarto renovatum est. Curius Den consul, Samnitibus caesis, et Sabinis, qui rebel rant, victis, et in deditionem acceptis, bis in e magistratu triumphavit. Coloniae deductae Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales primum creati sunt. Censu acto, lustrum cond est. Censa sunt civium capita ducenta septuag duo millia. Plebs propter aes alienum, post g et longas seditiones, ad ultimum secessit in Ia lum: unde a Q. Hortensio dictatore deducta est que in ipso magistratu decessit. Res praeterea tra Volsinienses gestas continet: item adversus canos, contra quos auxilium Thurinis ferre plac

EPITOME LIBRI XII.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Caecilius praetor cum legionibus ab iis caesus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui praeerat classi, occiso, legati, ad eos a senatu, ut de iis iniuriis quererentur, missi, pulsati sunt. Ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos, et Lucanos, et Bruttios, et Etruscos aliquot proeliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Quum in praesidium Rheginorum legio Campana cum praefecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occuparit

---

EPITOME LIBRI XIII.

Valerius Laevinus consul parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id proelium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit. populabundusque ad urbem Romam processit. C. Fabricius, missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas, legatus a Pyrrho ad senatum missus, petiit, ut componendae pacis causa rex in urbem reciperetur. De qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. *Domitius censor primus ex plebe* lustrum condidit. *Censa sunt civium capita ducenta* septuaginta oct

millia, ducenta viginti duo. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quartum foedus renovatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur, se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res praeterea contra Etruscos, Lucanos, Bruttios, et Samnites prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum, caput eius per haruspices inventum est. Curius Dentatus, quum delectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reversum vicit, et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is decem pondo argenti facti haberet. Lustro a censoribus condito, censa sunt capita civium ducenta septuaginta unum millia, ducenta viginti quattuor. Cum Ptolemaeo Aegypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis, damnata incesti, viva defossa est. Coloniae deductae sunt Posidonia et Cosa. Carthaginiensium classis auxilio Tarentinis venit: quo facto ab iis foedus vio-

tast. Coloniae deductae, Ariminum in Pice-
neventum in Samnio. Tunc primum populus
s argento uti coepit. Umbri et Sallentini vi-
ditionem accepti sunt. Quaestorum numerus
auctus est, ut essent octo.

EPITOME LIBRI XVI.

ro Carthaginiensium et primordia urbis eorum tur; contra quos et Hieronem regem Syracus auxilium Mamertinis ferendum censuit senatum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissesque contentio fuisset. Transgressis tum primare equitibus Romanis, adversus Hieronem bene pugnatum. Petenti pax data est. Lu censoribus conditum est. Censa sunt civium ducenta octoginta duo millia, ducenta triginta r. D. Iunius Brutus munus gladiatorium in s defuncti patris edidit primus. Colonia Aeleducta est. Res praeterea contra Poenos et os prospere gestas continet.

EPITOME LIBRI XVII.

Cornelius consul, a classe Punica circumventur fraudem velut in colloquium evocatus, ca- C. Duilius consul adversus classem Poenore pugnavit, primusque omnium Romanonavalis victoriae duxit triumphum. Ob eam ei perpetuus honos habitus est, ut rever ena, tibicine canente, funale praeferretur. lius consul in Sardinia et Corsica contra Sar-Corsos, et Hannonem Poenorum ducem feliciavit. Atilius Calatinus consul, quum in locum, a Poenis circumsessum, temere duxisset

exercitum, M. Calpurnii tribuni militum viri opera evasit: qui, cum trecentis militibus eri facta, hostes in se converterat. Hannibal du. norum, victa classe, cui praefuerat, a militib in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul navali proelio Poenis, in Africam traiecit.

EPITOME LIBRI XVIII.

Atilius Regulus in Africa serpentem porte magnitudinis cum magna militum clade occid quum aliquot proeliis bene adversus Carthagi pugnasset, successorque ei a senatu prospere gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ai tum missas questus est: in quibus inter causas p successoris erat, quod agellus eius a mercenar sertus esset. Quaerente deinde fortuna, ut mi utriusque casus exemplum in Regulo proderetu cessito a Carthaginiensibus Xanthippo Lacei niorum duce, victus proelio et captus est. Res a ducibus Romanis omnibus terra marique pr gestas deformaverunt naufragia classium. T runcanius primus ex plebe pontifex maximus c est. P. Sempronius Sophus, M'. Valerius Ma [redacted]

EPITOME LIBRI XIX.

Caecilius Metellus, rebus adversus Poenos prospere gestis, speciosum egit triumphum, tredecim ducibus hostium et centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher consul, contra auspicia profectus, iussis mergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit; et, revocatus a senatu, iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimae hominem: qui, coactus abdicare se magistratu, postea ludos praetextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Poenis captivorum commutatio facta est. Coloniae deductae sunt Fregenae, in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, male pugnaverat, a ludis revertens, quum turba premeretur, dixit: Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret! *Ob eam causam multa ei dicta est. Duo praetores tum primum creati sunt. Caecilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Poenos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriae C. Lutatius consul, victa ad Aegates insulas classe Poenorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestae arderet, Caecilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duae tribus adiectae sunt, Velina et Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.*

EPITOME LIBRI XX.

*Spoletium colonia deducta est. Adversus Lig
tunc primum exercitus promotus est. Sardi et C
quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo
stalis incesti damnata est. Bellum Illyriis, pr
unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum
dictum est: subactique in deditionem venerunt. I
torum numerus ampliatus est, ut essent quat
Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant,
sunt. Eo bello populus Romanus sui Latinique
nis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. I
citibus Romanis tum primum trans Padum d
Galli Insubres, aliquot proeliis fusi, in deditione
nerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso
brium Gallorum duce Virdomare, opima spolia
lit. Istri subacti sunt. Item Illyrii, quum reb
sent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum
soribus conditum est, quo censa sunt civium capi
centa septuaginta millia, ducenta tredecim. Lib
in quattuor tribus redacti sunt, quum antea di
per omnes fuissent; Esquilinam, Palatinam, Su
nam, Collinam. C. Flaminius censor viam F
niam munivit, et circum Flaminium exstruxit.*

[redacted]

[redacted]

ictum est. Hannibal, superato Pyrenaeo saltu, per 'allias, fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad lpes venit; et laborioso per eas transitu, quum montnos quoque Gallos obvios aliquot proeliis repulisset, escendit in Italiam, et ad Ticinum amnem Romanos juestri proelio fudit: in quo vulneratum P. Cornenum Scipionem protexit filius, qui Africani postea omen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flu-en Trebiam fuso, Hannibal Apenninum quoque, per agnam militum vexationem propter vim tempesta-tm, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania con-'a Poenos prospere pugnavit, duce hostium Magone ipto.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXI.

n parte operis mei licet mihi praefari, quod in prin-ipio summae totius professi plerique sunt rerum criptores, bellum maxime omnium memorabile, quae nquam gesta sint, me scripturum; quod, Hannibale uce, Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullae inter se civitates entesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum nquam virium aut roboris fuit: et haud ignotas elli artes inter se, sed expertas primo Punico con erebant bello: et adeo varia belli fortuna anceps-ue Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vi-erunt. Odiis etiam prope maioribus certarunt, quam iribus: Romanis indignantibus, quod victoribus vi-ti ultro inferrent arma; Poenis, quod superbe ava-eque *crederent* imperitatum victis esse. Fama etiam st, *Hannibalem* annorum ferme novem, puerilite

blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in His niam, quum, perfecto Africo bello, exercitum eo iecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sa iureiurando adactum, se, quum primum posset, stem fore populo Romano. Angebant ingentis ritus virum Sicilia Sardiniaque amissae: nam et ciliam nimis celeri desperatione rerum concess et Sardiniam inter motum Africae fraude Roma rum, stipendio etiam insuper imposito, intercept

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod sub recentem Romanam pacem, per quinque ann ita deinde novem annis in Hispania augendo Pun imperio gessit, ut appareret, maius eum, quam q gereret, agitare in animo bellum: et, si diutius vi set, Hamilcare duce Poenos arma Italiae illatu fuisse, quae Hannibalis ductu intulerunt. Mors milcaris peropportuna et pueritia Hannibalis di lerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patren filium octo ferme annos imperium obtinuit; flore tatis, uti ferunt, primo Hamilcari conciliatus: ge inde ob altam indolem provecto annis ascitus, quia gener erat, factionis Barcinae opibus, quae a milites plebemque plus quam modicae erant, h sane voluntate principum, imperio potitus. Is, pl consilio, quam vi, gerens, hospitiis regulorum ma conciliandisque per amicitiam principum novis g tibus, quam bello aut armis, rem Carthaginien auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. Barba eum quidam palam, ob iram interfecti ab eo dom obtruncavit; comprehensusque ab circumstanti haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis q que quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, su rante laetitia dolores, ridentis etiam speciem pr buerit. Cum hoc Hasdrubale, quia mirae arti sollicitandis gentibus, imperioque iungendis suo rat, foedus renovaverat populus Romanus, ut

utriusque imperii esset amnis Iberus, Saguntinisque mediis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

III. In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis Hannibal in praetorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, favor etiam plebis sequeretur. Hunc vixdum puberem Hasdrubal literis ad se arcessierat: actaque res etiam in senatu fuerat, Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiae Hannibal, atque in paternas succederet opes. Hanno, alterius factionis princeps, *Et aequum postulare videtur*, inquit, *Hasdrubal; et ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiae in se omnes convertisset, *Florem aetatis*, inquit, *Hasdrubal, quem ipse patri Hannibalis fruendum praebuit, iusto iure cum a filio repeti censet: nos tamen minime decet, iuventutem nostram pro militari rudimento assuefacere libidini praetorum. An hoc timemus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et regni paterni speciem videat; et, cuius regis genero hereditarii sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature serviamus? Ego, istum iuvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere aequo iure cum ceteris, censeo: ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem vicit. Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Hamilcarem iuvenem redditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. Dein brevi effecit, *ut pater in se minimum* momentum ad favorem *conciliandum esset.* Nunquam ingenium idem ad

versissimas, parendum atque imperandum, habi-
is fuit. Itaque haud facile decerneres, utrum im-
eratori, an exercitui, carior esset: neque Hasdru-
al alium quemquam praeficere malle, ubi quid for-
iter ac strenue agendum esset: neque milites alio
luce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciae ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat: nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate, modus finitus: vigiliarum somnique nec die, nec nocte discriminata tempora. Id, quod gerendis rebus superesset, quieti datum: ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi saepe militari sagulo opertum, humi iacentem inter custodias stationesque militum, conspexerunt. Vestitus nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longe primus erat. Princeps in proelium ibat: ultimus conserto proelio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia aequabant; inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum metus, nullum iusiurandum, nulla religio. Cum hac indol [redacted] vitiorum triennio sub Hasdrubal [redacted] quae agenda videnda [redacted]

[redacted]

tis gentibus, iungendoque, tractus ad id bellum i posset. Carteiam, urbem opulentam, caput s eius, expugnat diripitque. Quo metu percul-ninores civitates, stipendio imposito, imperium pere. Victor exercitus, opulentusque praeda, naginem novam in hiberna est deductus. Ibi partiendo praedam, stipendio praeterito cum exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis firmatis, vere primo in Vaccaeos promotum bel-Hermandica et Arbocala urbes vi captae. Ar-la et virtute et multitudine oppidanorum diu de-t. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, e aestate domitae gentis, quum se iunxissent, itant Carpetanos: adortique Hannibalem, re-um ex Vaccaeis, haud procul Tago flumine m grave praeda turbavere. Hannibal proelio auit; castrisque super ripam positis, quum pri-uies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado cit: valloque ita producto, ut locum ad trans-endum hostes haberent, invadere eos transeun-atuit. Equitibus praecepit, ut, quum ingressos m viderent, adorirentur. Peditum agmen in ri-elephantos ante quadraginta disposuit. Carpe-rum cum appendicibus Olcadum Vaccaeorum-entum millia fuere; invicta acies, si aequo di-retur campo. Itaque et ingenio feroces, et mul-ine freti, et, quod metu cessisse credebant ho-, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, ore sublato, passim sine ullius imperio, qua cui-proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte al-ripae vis ingens equitum in flumen immissa, me-io alveo haudquaquam pari certamine concur-quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, b inermi equite, equo temere acto, perverti pos-eques, *corpore armisque* liber, equo vel per me-*gurgites stabili*, cominus eminusque rem gere-

ret. Pars magna flumine absumpta: quidam ticoso amni delati in hostes, ab elephantis sunt: postremi, quibus regressus in suam rip tior fuit, ex varia trepidatione quum in unun gerentur, priusquam ex tanto pavore recipere mos, Hannibal, agmine quadrato amnem ing fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra dies Carpetanos quoque in deditionem accepi iam omnia trans Iberum, praeter Saguntinos thaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat: rum iam belli causa certamina cum finitimi bantur, maxime Turdetanis. Quibus quum a idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, s quaeri appareret; legati a Saguntinis Romam auxilium ad bellum iam haud dubie imminen tes. Consules tunc Romae erant P. Cornelius et Ti. Sempronius Longus. Qui quum, legatis natum introductis, de republica retulissent, p setque mitti legatos in Hispaniam, ad res so inspiciendas; quibus si videretur digna cau Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, soc puli Romani, abstineret, et Carthaginem in A traiicerent, ac sociorum populi Romani querir deferrent: hac legatione decreta, necdum [redacted]

bello, ad ducem ipsum in poenam foederis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum summa vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra Iberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. Ceterum in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinae, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Hannibal, infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremque, quam cetera circa, vallem vergens. Adversus eum vineas agere instituit, per quas aries moenibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis aequus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, coeptis succedebat. Et turris ingens imminebat: et murus, ut in suspecto loco, supra ceterae modum altitudinis emunitus erat: et iuventus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi maiore obsistebant. Ac primo missilibus summovere hostem, nec quicquam satis tutum munientibus pati. Deinde iam non pro moenibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Poeni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineae desererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis, quam oppugnatio, fuit, dum vulnus ducis curaretur: per *quod tempus ut quies* certaminum erat, ita ab ap

ratu operum ac munitionum nihil ...rator vester
acrius de integro obortum est ...itulit. Hi tam
partibus, vix accipientibus ... arcentur, pulsi
vineae coeptae agi, admo- ...petunt. Publica fr
multitudine hominum P ... reum criminis dep
quaginta millia habu- ...ius incipiunt; eo, quum
pidani ad omnia t- ...perantius saeviant. Aeg
distineri coepti ... ante oculos proponite; qua
feriebantur arie- ...uor et viginti annos passi sit
tes erant. Ur- ...rat, sed pater ipse Hamilcar
bem: tres de- ...lunt. Sed tunc Tarento, id est
ri erat, cum ...ramus ex foedere: sicut nunc S
oppidum ...mus. Vicerunt ergo dii homines
pariter ... verbis ambigebatur, uter populus
gnam ... eventus belli, velut aequus iudex, i
simil- ...ei victoriam dedit. Carthagini nunc
occa- ...neas turresque admovet: Carthaginis
aci ...ri ariete. Sagunti ruinae (falsus utina
qu- ...nostris capitibus incident, susceptumque
P- ...ginis bellum habendum cum Romanis est.
... ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio
...venem esse in eo auctoritatem propter paterna
...citias. Sed et Hamilcarem eo perisse laetat
quod, si ille viveret, bellum iam cum Romanis
...mus: et hunc iuvenem, tanquam furiam facen

[redacted]

ratione cum eo necesse fuit: adeo prope omnis Hannibalis erat; infestiusque locutum ar- Hannonem, quam Flaccum Valerium, lega- tum. Responsum inde legatis Romanis *rtum ab Saguntinis, non ab Hannibale ..um Romanum iniuste facere, si Sagunti- .issimae Carthaginiensium societati praepo-* ..um Romani tempus terunt legationibus mit- s, Hannibal, quia fessum militem proeliis ope- que habebat, paucorum iis dierum quietem de- stationibus ad custodiam vinearum aliorumque um. dispositis. Interim animos eorum nunc ira stes stimulando, nunc spe praemiorum accendit. ero pro concione praedam captae urbis edixit um fore, adeo accensi omnes sunt, ut, si extem- signum datum esset, nulla vi resisti videretur). Saguntini ut a proeliis quietem habuerant, acessentes, nec lacessiti per aliquot dies; ita nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut m murum ab ea parte, qua patefactum oppidum s erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto ior, quam ante, adorta est: nec, qua primum otissimum parte ferrent opem, quum omnia va- lamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse nibal, qua turris mobilis, omnia munimenta ur- sperans altitudine, agebatur, hortator aderat. quum admota, catapultis ballistisque per omnia ata dispositis, muros defensoribus nudasset; Hannibal, occasionem ratus, quingentos ferme cum dolabris ad subruendum ab imo murum t: nec erat difficile opus, quod caementa non durata erant, sed interlita luto, structurae ne genere. Itaque latius, quam caederetur, t: perque patentia ruinis agmina armatorum *sem vadebant.* Locum quoque editum capiunt. *sque eo catapultis* ballistisque, ut castellum

in ipsa urbe velut arcem imminentem haberen circumdant: et Saguntini murum interiorem a dum capta urbis parte ducunt. Utrimque sui et muniunt, et pugnant: sed, interiora tuen norem in dies urbem Saguntini faciunt. Sin scit inopia omnium longa obsidione, et minui spectatio externae opis; quum tam procul R unica spes, circa omnia hostium essent. Pau tamen affectos animos recreavit repentina pr Hannibalis in Oretanos Carpetanosque: qui puli, delectus acerbitate consternati, retent quisitoribus, metum defectionis quum praeb oppressi celeritate Hannibalis, omiserunt mot

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior era harbale, Himilconis filio, (eum praefecerat bal) ita impigre rem agente, ut ducem abe cives, nec hostes sentirent. Is et proelia ali cunda fecit, et tribus arietibus aliquantum m cussit; strataque omnia recentibus ruinis adv Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem plo ductus exercitus, atroxque proelium cum rum utrimque caede initum, et pars arcis ca Tentata deinde per duos est exigua pacis sp conem Saguntinum, et Alorcum Hispanum. insciis Saguntinis, precibus aliquid moturu quum ad Hannibalem noctu transisset, postq [redacted]

tem tum miles Hannibalis; ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad praetorem Saguntinum (et ipse ita iubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est: cuius talis oratio fuit.

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Hannibalem venit, ita pacis conditiones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum ille, aut vestra, aut sua culpa, manserit apud hostem, (si metum simularit, sua; vestra, si periculum est apud vos vera referentibus) ego, ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quae loquor apud vos, vel ea fides sit, quod, neque dum vestris viribus restitistis, neque dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra iam aut arma vos, aut moenia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam, quam aequam: cuius ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audiatis: si non id, quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed, quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna iam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum aedificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se iubet deferri: coniugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Haec victor hosti imperat. Haec, quanquam sint gravia atque acerb*

fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud d
quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex
bus remissurum. Sed vel haec patienda censeo ;
quam trucidari corpora vestra, rapi trahiqu
ora vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis.

XIV. Ad haec audienda quum, circumfuso
latim multitudine, permixtum senatui esset
concilium; repente primores, secessione facta,
quam responsum daretur, argentum aurumque
ex publico privatoque in forum collatum, in
ad id raptim factum coniicientes, eodem pleri
met ipsi praecipitaverunt. Quum ex eo pavor
pidatio totam urbem pervasisset, alius insup
multus ex arce auditur. Turris diu quassata
derat: perque ruinam eius cohors Poenorum i
facto quum signum imperatori dedisset, nu
stationibus custodiisque solitis hostium esse u
non cunctandum in tali occasione ratus Ha
totis viribus aggressus urbem, momento cepit,
dato, ut omnes puberes interficerentur. Qu
perium crudele, ceterum prope necessarium
tum ipso eventu est. Cui enim parci potuit
qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos
se ipsos concremaverunt, aut armati nullun
finem pugnae, quam morientes, fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti p

[redacted]

Quae si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos oppugnationis legati Saguntini missi in suo magistratu cum Hannibale, alter annum, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto Saguntum principio anni, quo P. Cornelius, consules fuerunt, non coeptum oppugnari, sed captum. Nam excessisse pugna ad annum Cn. Servilii et C. Flaminii non potest. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a L. Sempronio consule; qui, post pugnam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis, ad exercitum in hiberna

Sub idem fere tempus et legati, qui redierant a Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia; et Saguntum excidium nuntiatum est: tantus maeror Patres, misericordiaque sociorum indigne, et pudor non lati auxilii, et Carthaginienses, metusque de summa rerum, ut si iam ad portas hostis esset; ut, tot motibus animi turbati, trepidarent magis quam consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremque secum congressum; nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos Corsosque, et Istros, atque Illyrios, lacessisse magis, quam exercuisse, Romana arma: et cum Gallis tumultuatum verius, quam belligeratum. Poenum veteranum, trium et viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Hamilcare, deinde Hasdrubale, nunc Hannibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimae urbis, Iberum transire: trahere excitos Hispanorum populos: conciturum per armorum Gallicas gentes. Cum orbe

terrarum bellum gerendum in Italia ac pro moenibus Romanis esse.

XVII. Nominatae iam antea consulibus provinciae erant; tum sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretae legiones, et sociûm quantum ipsis videretur, et classis quanta parari posset. Quattuor et viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, et mille octingenti equites: sociorum quadraginta millia peditum, quattuor millia et quadringenti equites: naves ducentae viginti quinqueremes, celoces viginti deductae. Latum inde ad populum, *vellent, iuberent, populo Carthaginiensi bellum indici.* Eiusque belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati dii, ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus iussisset. Inter consules ita copiae divisae. Sempronio datae legiones duae, (ea quaterna millia erant peditum, et treceni equites) et sociorum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti: naves longae centum sexaginta, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius missus in Siciliam; ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum, quia L. Manlius praetor et ipse cum haud in-

bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Aemilium, C. Licinium, Q. Baebium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Hannibal Saguntum oppugnasset? et si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, et Q. Fabius nihil ultra, quam unum, quod mandatum erat, percunctatus esset; tum ex Carthaginiensibus unus: *Praeceps vestra, Romani, et prior legatio fuit, quum Hannibalem, tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum haec legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur, et deposcebatur: nunc ab nobis et confessio culpae exprimitur; et, ut a confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quaerendum censeam: sed utrum iure, an iniuria. Nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est; nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio est, licueritne per foedus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum foedus est a Lutatio consule ictum: in quo quum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis (necdum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo foedere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiuntur. Adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod a vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo nobiscum foedus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi iussu ictum erat, negastis vos eo teneri. Itaque aliud de integro* foedus public[o] *consilio ictum est. Si vos non tenent vestra* foeder[a] *nisi ex auctoritate aut iussu vestro* icta; ne nos q[uidem Hasdrubalis] *foedus, quod nobis insciis icit,* o

quum is iterum sinu effuso *bellum dare* di
cipere se omnes responderunt, *et*, *quibus*
animis, *iisdem se gesturos*.

XIX. Haec directa percunctatio ac d
belli magis ex dignitate populi Romani
quam de foederum iure verbis disceptare,
te, tum maxime Sagunto excisa. Nam, si
disceptationis res esset: quid foedus H
cum Lutatii priore foedere, quod mutatur
parandum erat? quum in Lutatii foedere
ditum esset, *ita id ratum fore*, *si populus*
in Hasdrubalis foedere nec exceptum tale
fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo
tum sit foedus, ut ne mortuo quidem au
quam mutaretur. Quanquam, etsi prio
staretur, satis cautum erat Saguntinis, s
rumque exceptis: nam neque additum era
tunc essent: nec, *ne qui postea assumer*
quum assumere novos liceret socios, qu
censeret, aut ob nulla quemquam merit

est ventum: quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natu ex iis in concilio respondit: *Quae verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginiensium amicitiae praeponamus, quum, qui id fecerunt, Saguntinos crudelius, quam Poenus hostis perdidit, vos socii prodideritis? Ibi quaeratis socios, censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis, sicut lugubre, ita insigne documentum Saguntiruinae erunt, ne quis fidei Romanae aut societati confidat.* Inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniae benigniora verba tulere. Itaque nequicquam peragrata Hispania, in Gallias transeunt.

XX. In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum, verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii, petissent, ne Poeno, bellum Italiae inferenti, per agros urbesque suas transitum darent; tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus maioribusque natu iuventus sedaretur. Adeo stolida impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum, ipsos id avertere in se, agrosque suos pro alienis populandos obiicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, *Neque Romanorum in se meritum esse, neque Carthaginiensium iniuriam, ob quae aut pro Romanis, aut adversus Poenos sumant arma. Contra ea audire sese, gentis suae homines agris finibusque Italiae pelli a populo Romano stipendiumque pendere, et cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliae conciliis dicta auditaque: nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venere. Ibi omnia, a sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, praeoccupatos iam ante ab Hannibale Gallorum animos es

sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore ferocia atque indomita ingenia esse) ni subin cuius avidissima gens est, principum animi c tur. Ita peragratis Hispaniae et Galliae po gati Romam redeunt, haud ita multo post, q sules in provincias profecti erant. Civitaten in exspectationem belli erectam invenerui constante fama, iam Iberum Poenos transmi

XXI. Hannibal, Sagunto capto, Carthagi vam in hiberna concesserat: ibique, audit Romae, quaeque Carthagine acta decretaqu seque non ducem solum, sed etiam causam e partitis divenditisque reliquiis praedae, ni differendum ratus, Hispani generis milite cat: *Credo ego vos,* inquit, *socii, et ipsos cer catis omnibus Hispaniae populis, aut finiend militiam, exercitusque dimittendos esse, au terras transferendum bellum: ita enim hae g pacis solum, sed etiam victoriae, bonis floreb aliis gentibus praedam et gloriam quaerem que, quum longinqua ab domo instet militia, i que sit, quando domos vestras, et quae cuiqu sunt, visuri sitis, si quis vestrum suos invi commeatum do. Primo vere, edico, adsitis*

[redacted]

lum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido praesidio firmare eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum, levium armis, petiit; ut Afri in Hispania, in Africa Hispani, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites caetratos misit in Africam, et funditores Baliares octingentos septuaginta: equites mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini praesidio esse, partim distribui per Africam iubet. Simul conquisitoribus in civitates missis, quattuor millia conscripta delectae iuventutis, praesidium eosdem et obsides, duci Carthaginem iubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos) Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Baliaribus quingentis. Ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices (mixtum Punicum Afris genus) trecenti, et Numidae Maurique accolae Oceani ad mille octingenti, et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites: et, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephanti quattuordecim. Classis praeterea data ad tuendam maritimam oram, (quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duae, triremes quinque: sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinqueremes erant, et triremes *quinque. Ab Gadibus* Carthaginem ad hiberr *exercitus rediit: atque* inde, profectus praeter E

vissam urbem, ad Iberum maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo iuvenem divina specie, qui *se ab Iove* diceret *ducem in Italiam Hannibali missum: proinde sequeretur, neque usquam a se deflecteret oculos.* Pavidum primo, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum; deinde, cura humani ingenii, quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse, post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore coeli nimbum: tum, *quae moles ea, quidve prodigii esset*, quaerentem audisse: *Vastitatem Italiae esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, sineretque fata in occulto esse.*

XXIII. Hoc visu laetus tripartito Iberum copias traiecit, praemissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. Nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, et Ausetanos, et Lacetaniam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit: oraeque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesidium

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos solli
:arent, cum reliquis copiis Pyrenaeum transgredit,
:t ad oppidum Illiberi castra locat. Galli quanqua
Italiae bellum inferri audiebant, tamen, quia vi sub
:tos trans Pyrenaeum Hispanos fama erat, praes
diaque valida imposita, metu servitutis ad arma con
ıternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt.
Quod ubi Hannibali nuntiatum est, moram magis,
quam bellum, metuens, oratores ad regulos eorum
misit, *colloqui semet ipsum velle cum his; et vel illi
propius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem proces-
surum, ut ex propinquo congressus facilior esset: nam
et accepturum eos in castra sua se laetum, nec cun-
ctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se
Galliae, non hostem, advenisse: nec stricturum ante
gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venis-
set.* Et per nuntios quidem haec. Ut vero reguli
Gallorum, castris ad Illiberim extemplo motis, haud
gravate ad Poenum venerunt; capti donis cum bona
pace exercitum per fines suos praeter Ruscinonem
oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra, quam Ibe-
n transisse Hannibalem, a Massiliensium legatis
nam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes
transisset, Boii, sollicitatis Insubribus, defece-
:; nec tam ob veteres in populum Romanum iras,
n quod nuper circa Padum, Placentiam Cremo-
que colonias in agrum Gallicum deductas aegre
bantur. Itaque, armis repente arreptis, in eum
agrum impetu facto, tantum terroris ac tumul-
:erunt, ut non agrestis modo multitudo, sed
umviri Romani, qui ad agrum venerant assi-
m, diffisi Placentiae moenibus, Mutinam con-
t, C. *Lutatius*, C. Servilius, T. Annius. Luta-
n *haud dubium* est: pro C. Servilio et T. An-
ilium et C. Herennium habent quidam an

nales: alii P. Cornelium Asinam et C. Papiriu sonem. Id quoque dubium est, legati, ad ex landum missi ad Boios, violati sint, an in triu agrum metantes impetus sit factus. Mutinae obsiderentur, et gens, ad oppugnandarum urbi tes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, intactis assideret muris, simulari coeptum c agi: evocatique ab Gallorum principibus leg colloquium, non contra ius modo gentium, sed ta etiam, quae data in id tempus erat, fide, co henduntur; negantibus Gallis, nisi obsides si derentur, eos dimissuros. Quum haec de nuntiata essent, et Mutina praesidiumque in p esset, L. Manlius praetor, ira accensus, e agmen ad Mutinam ducit. Silvae tunc circ erant, plerisque incultis. Ibi, inexplorato pro in insidias praecipitatus, multaque cum caes rum aegre in apertos campos emersit. Ibi communita; et, quia Gallis ad tentanda ea spes, refecti sunt militum animi, quanquam sex cecidisse satis constabat. Iter deinde de integ ptum; nec, dum per patentia loca ducebatur a apparuit hostis: ubi rursus silvae intratae, t stremos adorti, cum magna trepidatione ac omnium, octingentos milites occiderunt, se

[redacted]

delectu novo a consule conscriptis, auxilium ferre Manlio iubent: qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum eius, quae missa cum praetore fuerat, transcripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis navibus, praeter oram Etruriae Ligurumque, et inde Salyum montes, pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat: vixdum satis credens, Hannibalem superasse Pyrenaeos montes. Quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia visendosque ex tuto hostes praemittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, iam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validae. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed, diffisi citeriore agro arceri Poenum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis, ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Hannibal, et eorum ipsorum, quos sedes suae tenuerant, simul pellicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul et ipsi traiici exercitum, levarique quam primum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum: novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde et ipsi milites, simul copia materiae, simul facilitate operis inducti, alveos informes, (nihil, dummodo innare aquae et capere onera possent, curantes) quibus se *suaque* transveherent, raptim faciebant.

XXVII. Iamque omnibus satis comparatis ad t

iiciendum, terrebant ex adverso hostes, pam equis virisque obtinentes. Quos u Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia pı cum parte copiarum, maxime Hispanis, mine ire iter unius diei iubet; et, ubi p sit quam occultissime traiecto amni, ci agmen, ut, quum opus facto sit, adoriatur stem. Ad id dati duces Galli edocent, quinque et viginti ferme supra, parvae cumfusum amnem, latiorem, ubi divideb minus alto alveo, transitum ostendere. caesa materia ratesque fabricatae, in qui rique et alia onera traiicerentur. Hispa mole, in utres vestimentis coniectis, ipsi positis incubantes, flumen tranavere. Et citus, ratibus iunctis traiectus, castris pı positis, nocturno itinere atque operis la quiete unius diei reficitur, intento duce a opportune exsequendum. Postero die, loco, prodito fumo significant, se transis procul abesse. Quod ubi accepit Hannil pori deesset, dat signum ad traiiciendum ratas aptatasque habebat pedes lintres: propter equos nantes navium agmen, ad e adversi impetum fluminis, parte superio

[redacted]

altera ripa traiicientes suos hortabantur. Iam satis paventes adverso tumultu terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente, et ab tergo improvisa premente acie. Galli, postquam, ultro vim facere conati, pellebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum traiiciendorum varia consilia fuisse credo: certe variata memoria actae rei. Quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt, ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat, ratibus traiectos: id ut tutius consilium ante rem foret, ita, acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam, ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus validis retinaculis parte superiore ripae religatam, pontis in modum humo iniecta constraverunt; ut belluae audacter velut per solum ingrederentur. Altera ratis, aeque lata, longa pedes centum, ad traiiciendum flumen apta, huic copulata est: et quum elephanti, per stabilem ratem, tanquam viam, praegredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt; extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac traiecti sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti *velut* ponte agerentur. Primus era[t] *pavor, quum, soluta* ab ceteris rate, in altum rap[e]*rentur: ibi, urgentes* inter se, cedentibus extre[mis]

ab aqua, trepidationis aliquantum ed quietem ipse timor circumspectantibu: set. Excidere etiam saevientes quid: sed, pondere ipso stabiles, deiectis rec rendis pedetentim vadis, in terram eva

XXIX. Dum elephanti traiiciuntur nibal Numidas equites quingentos ad (miserat speculatum, ubi, et quantae co quid pararent. Huic alae equitum mi: ctum est, ab ostio Rhodani trecenti equites occurrunt. Proelium atrocius, mero pugnantium, editur. Nam prae nera, caedes etiam prope par utrimque et pavor Numidarum Romanis, iam ad victoriam dedit. Victores ad centum omnes Romani, sed pars Gallorum: vic centi ceciderunt. Hoc principium s belli, ut summae rerum prosperum eve sane incruentam ancipitisque certami Romanis portendit. Ut, re ita gesta, ducem sui redierunt, nec Scipioni s poterat, nisi ut ex consiliis coeptisqu conatus caperet: et Hannibalem inc coeptum in Italiam intenderet iter, a [redacted]

ıortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper ıavida repens terror invaserit. Per tot annos vin- les eos stipendia facere; neque ante Hispania ex- isse, quam omnes gentesque et terrae eae, quas diversa maria amplectantur, Carthaginiensium ıt. Indignatos deinde, quod, quicunque Sagun- ı obsedissent, velut ob noxam, sibi dedi postularet ılus Romanus, Iberum traiecisse ad delendum no- ı Romanorum, liberandumque orbem terrarum. ın nemini visum id longum, quum ab occasu solis ıxortus intenderent iter. Nunc, postquam multo orem partem itineris emensam cernant, Pyrenaeum um inter ferocissimas gentes superatum, Rhoda- ı, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohiben- ıs, domita etiam ipsius fluminis vi, traiectum, in pectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiae in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid es aliud esse credentes, quam montium altitudines? gerent altiores Pyrenaei iugis: nullas profecto as coelum contingere, nec inexsuperabiles humano ri esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere at- alere animantes: pervias paucis esse, exercitibus as? Eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis ime elatos Alpes transgressos: ne maiores quidem um indigenas; sed advenas Italiae cultores, has ı Alpes ingentibus saepe agminibus cum liberis ac gibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Mi- quidem armato, nihil secum praeter instrumenta portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? ıntum ut caperetur, quid per octo menses pericu- quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terra- caput, petentibus quicquam adeo asperum atque ıum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quon- ı Gallos ea, quae adiri posse Poenus desperet?* ıinde aut cederent animo atque virtute genti, per ıes toties ab se victae: aut itineris finem spe-

rent campum interiacentem Tiberi ac moeni manis.

XXXI. His adhortationibus incitatos curare, atque ad iter se parare iubet. Post profectus adversa ripa Rhodani, mediterran liae petit: non quia rectior ad Alpes via ess quantum a mari recessisset, minus obvium f manum credens: cum quo, priusquam in Itali tum foret, non erat in animo manus conserere tis castris ad Insulam pervenit: ibi Isara Rh que amnes, diversis ex Alpibus decurrentes, a quantum amplexi, confluunt in unum. Inde campis Insulae nomen inditum. Incolunt p lobroges, gens iam inde nulla Gallica gente aut fama inferior: tum discors erat. Regn mine ambigebant fratres. Maior, et qui priu ritarat, Brancus nomine, minore ab fratre iuniorum, qui iure minus, vi plus poterat, pel Huius seditionis peropportuna disceptatio q Hannibalem reiecta esset, arbiter regni factu ea senatus principumque sententia fuerat, in maiori restituit. Ob id meritum commeatu c rerum omnium, maxime vestis, est adiutus, q fames frigoribus Alpes praeparari cogebant. [redacted]

[redacted]

ingredienti praebet; et tum, forte imbribus
, ingentem transgredientibus tumultum fecit,
super cetera trepidatione ipsi sua atque incer-
moribus turbarentur.

XXII. P. Cornelius consul, triduo fere post,
Hannibal ab ripa Rhodani movit, quadrato
ad castra hostium venerat, nullam dimicandi
facturus. Ceterum, ubi deserta munimenta,
illis se tantum praegressos assecuturum videt;
re ad naves rediit, tutius faciliusque ita de-
nti ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen
auxiliis Romanis Hispania esset, quam provin-
ortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxi-
rte copiarum adversus Hasdrubalem misit;
l tuendos tantummodo veteres socios concilian-
novos, sed etiam ad pellendum Hispania Has-
lem. Ipse cum admodum exiguis copiis Ge-
repetit, eo, qui circa Padum erat, exercitu
defensurus. Hannibal ab Druentia campe-
axime itinere ad Alpes cum bona pace incolen-
loca Gallorum pervenit. Tum, quanquam
prius, quae incerta in maius vero ferri solent,
pta res erat, tamen ex propinquo visa mon-
titudo, nivesque coelo prope immixtae, tecta
ia imposita rupibus, pecora iumentaque torri-
ore, homines intonsi et inculti, animalia ina-
ue omnia rigentia gelu, cetera visu, quam di-
ediora, terrorem renovarunt. Erigentibus in
agmen clivos apparuerunt imminentes tumu-
tes montani: qui, si valles occultiores in-
nt, coorti in pugnam repente, ingentem fugam
mque dedissent. Hannibal consistere signa
Gallisque ad visenda loca praemissis, post-
mperit, *transitum* ea non esse, castra inter
am *omnia praeruptaque*, quam extentissima
valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud

sane multum lingua moribusque abhorrentes
se immiscuissent colloquiis montanorum, edo
terdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua q
dilabi tecta; luce prima subiit tumulos, ut ex
atque interdiu vim per angustias facturus. D
de simulando aliud, quam quod parabatur, c
pto, quum eodem, quo constiterant, loco cast
munissent, ubi primum degressos tumulis m
laxatasque sensit custodias, pluribus ignibus
pro numero manentium, in speciem factis, i
mentisque cum equite relictis, et maxima pa
ditum; ipse cum expeditis, acerrimo quoq
raptim angustias evadit: iisque ipsis tumulis
hostes tenuerant, consedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mo
agmen reliquum incedere coepit. Iam mon
gno dato ex castellis ad stationem solitam co
bant; quum repente conspiciunt alios, arce
ta sua, super caput imminentes, alios via t
hostes. Utraque simul obiecta res oculis ani
immobiles parumper eos defixit. Deinde, u
dationem in angustiis, suoque ipsum tumultu
ri agmen videre, equis maxime consternatis
quid adiecissent ipsi terroris, satis ad perni

[redacted]

[redacted]

iecit; quosdam et armatos: sed ruinae maxido iumenta cum oneribus devolvebantur. tanquam foeda visu erant, stetit parumper Hannibal, ac suos continuit, ne tumultum ac ionem augeret. Deinde, postquam interrumi vidit, periculumque esse, ne exutum impe exercitum nequicquam incolumem tradudecurrit ex superiore loco; et, quum impetu lisset hostem, suis quoque tumultum auxit. umultus momento temporis, postquam libeera fuga montanorum erant, sedatur: nec m modo, sed prope silentio, mox omnes tra. astellum inde, quod caput eius regionis erat, ue circumiectos capit, et captivo cibo ac peper triduum exercitum aluit. Et quia nec s primo perculsis, nec loco magnopere impetr, aliquantum eo triduo viae confecit.

XIV. Perventum inde ad frequentem cultorim, ut inter montana, populum. Ibi non bello sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est rcumventus. Magno natu principes castelratores ad Poenum veniunt: *alienis malis, mplo, doctos*, memorantes, *amicitiam malle, n experiri Poenorum. Itaque obedienter imacturos: commeatum itinerisque duces, et ad romissorum obsides acciperet.* Hannibal nec redendo, nec aspernando, ne repudiati apers fierent, benigne quum respondisset; obsidios dabant, acceptis; et commeatu, quem in it detulerant, usus, nequaquam, ut inter paincomposito agmine duces eorum sequitur. agmen elephanti et equites erant: ipse post bore peditum, circumspectans sollicitusque incedebat. *Ubi in* angustiorem viam ex parte *biectam iugo insuper* imminenti ventum est, *x insidiis barbari* a fronte, ab tergo coorti,

cominus eminus petunt: saxa ingentia in agmen devolvunt: maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ventum est: nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in angustias; quia non, ut ipse equitibus praesidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere: noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, iam segnius intercursantibus barbaris, iunctae copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum, quam hominum, pernicie, superatus. Inde montani pauciores iam, et latrocinii magis quam belli more, concursabant; modo in primum, modo in novissimum agmen, utcunque aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut per artas praecipites vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacunque incederen quia insuetis adeundi propius metus erat, agm praebebant. Nono die in iugum Alpium perventu est, per invia pleraque et errores, quos aut duc tium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere ini valles a coniectantibus iter, faciebant. Biduum iugo stativa habita: fessisque labore ac pugna quies data militibus; iumentaque aliquot, quae lapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agmini castra pervenere. Fessis taedio tot malorum etiam casus, occidente iam sidere Vergiliarum gentem terrorem adiecit. Per omnia nive op quum, signis prima luce motis, segniter agmen deret, pigritiaque et desperatio in omnium vult ueret; praegressus signa Hannibal in prom

quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus Italiam ostentat, subiectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos: *moeniaque eos tum transcendere non Italiae modo, sed etiam urbis Romanae. Cetera plana, proclivia fore: uno, aut summum altero proelio arcem et caput Italiae in manu ac potestate habituros.* Procedere inde agmen coepit; iam nihil ne hostibus quidem, praeter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quam in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrectiora sunt) difficilius fuit. Omnis enim ferme via praeceps, angusta, lubrica erat: ut neque sustinere se a lapsu possent; nec, qui paullulum titubassent, haerere afflicti vestigio suo; aliique super alios, et iumenta et homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, ut aegre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus iam ante praeceps, recenti lapsu terrae in pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum, velut ad finem viae, equites constitissent, miranti Hannibali, quae res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse. Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. Nam quum super veterem nivem intactam nova modicae altitudinis esset, molli nec praealtae nivi facile pedes ingredientium insistebant. Ut vero tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Taetra ibi luctatio erat, ut a lubrica *glacie, non recipiente* vestigium, et in prono citius *pedes fallente: et,* seu manibus in assurgendo a

genu se adiuvissent, ipsis adminiculis prolapsi rum corruerent, nec stirpes circa radicesve, ad pede aut manu quisquam eniti posset, erant; levi tantum glacie tabidaque nive volutabantu menta secabant interdum etiam tum infimam dientia nivem, et prolapsa iactandis gravius i nitendo ungulis penitus perfringebant: ut pler velut pedica capta, haererent in durata et alt creta glacie.

XXXVII. Tandem, nequicquam iumentis hominibus fatigatis, castra in iugo posita, aege ad id ipsum loco purgato: tantum nivis fodie atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniei per quam unam via esse poterat, milites ducti, caedendum esset saxum, arboribus circa imma deiectis detruncatisque, struem ingentem lign faciunt: eamque, quum et vis venti apta fac igni coorta esset, succendunt, ardentiaque saxa so aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio r ferro pandunt, molliuntque anfractibus modic vos, ut non iumenta solum, sed elephanti etia duci possent. Quatriduum circa rupem consum iumentis prope fame absumptis: nuda enim fe cumina sunt, et, si quid est pabuli, obruunt Inferiora valles et apricos quosdam colles h [redacted]

[redacted]

unt; qui minimum, viginti millia peditum, sex um. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab ibale scribit, maxime auctor me moveret, nisi nderet numerum, Gallis Liguribusque additis: iis octoginta millia peditum, decem equitum, ta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse ibale, postquam Rhodanum transierit, triginta illlia hominum, ingentemque numerum equo- et aliorum iumentorum amisisse, Taurinis, Gallis proxima gens erat, in Italiam degres- Id quum inter omnes constet, eo magis miror ri, quanam Alpes transierit: et vulgo credere, o, atque inde nomen ei iugo Alpium inditum, gressum. Coelius per Cremonis iugum dicit sse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed alassos montanos ad Libuos Gallos deduxis- Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse a; utique, quae ad Peninum ferunt, obsaepta ous semigermanis fuissent. Neque, hercule, bus his (si quem forte id movet) ab transitu rum ullo Veragri, incolae iugi eius, norunt no- aditum; sed ab eo, quem, in summo sacratum e, Peninum montani appellant.

XXIX. Peropportune ad principia rerum Tau- proximae genti, adversus Insubres motum bel- rat. Sed armare exercitum Hannibal, ut parti auxilio esset, in reficiendo maxime sentientem acta ante mala, non poterat. Otium etenim ex s, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, ida et prope efferata corpora varie movebant. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navi- misset, exercitu a Manlio Atilioque accepto ti- et in novis ignominiis trepido, ad Padum festi- s, ut cum hoste nondum refecto manum conse- Sed quum Placentiam consul venit, iam ex

vit ex Taurinis, incertus, quae pars seque
Gallos praesentem se secuturos ratus. Ian
conspectu erant exercitus, convenerantq
sicuti inter se nondum satis noti, ita iam
uterque quadam admiratione alterius. Na
balis et apud Romanos, iam ante Sagunti
celeberrimum nomen erat: et Scipionem
eo ipso, quod adversus se dux potissimum
set, praestantem virum credebat. Et auxe
se opinionem; Scipio, quod, relictus in Gall
fuerat in Italiam transgresso Hannibali;
et conatu tam audaci traiiciendarum Alpiu
fectu. Occupavit tamen Scipio Padum tra
ad Ticinum amnem motis castris, prius, q
ceret in aciem, adhortandorum militum ca
orationem exorsus est:

XL. *Si eum exercitum, milites, educerem
quem in Gallia mecum habui, supersedis
apud vos. Quid enim adhortari referret au
tes, qui equitatum hostium ad Rhodanum flu
gie vicissent, aut eas legiones, cum quibus*

iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: a quibus stipendium per viginti annos exegistis: a quibus capta belli praemia, Siciliam ac Sardiniam, habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, quum plures paene perierint, quam supersunt, plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imo umbrae hominum, fame, frigore, illuvie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. Ad haec, praeusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quam ne, vos quum pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum foederum ruptore duce ac populo deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum. nos, qui secundum deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo iam profectus eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, et Hasdrubalem potius, quam Hannibalem hostem, et minorem haud dubie molem belli. Tamen quum praeterveherer navibus Galliae oram, ad famam huius hostis in terram egressus, praemisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri proel*
... manum fortuna d

occurrere in vestigiis eius? lacessere ac
decernendum? Experiri iuvat, utrum al
Carthaginienses per viginti annos terra ec
iidem sint, qui ad Aegates pugnaverunt
quos ab Eryce duodevicenis denariis aesti
sistis: et utrum Hannibal hic sit aemulu
Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipen
et servus populi Romani a patre relictus:
Saguntinum scelus agitaret, respiceret p
non patriam victam, domum certe, patremq
dera Hamilcaris scripta manu: qui, iussu
nostro, praesidium deduxit ab Eryce: qui
positas victis Carthaginiensibus leges fre
rensque accepit: qui decedere Sicilia, qui
populo Romano dare pactus est. Itaque v
lites, non eo solum animo, quo adversus
soletis, pugnare velim; sed cum indignatio
atque ira: velut si servos videatis vestro
pente contra vos ferentes. Licuit ad Eryc

dum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliae sunt, quas dum superant, comparari nova possint praesidia. Hic est obstandum, milites, velut si ante Romana moenia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed coniugem ac liberos parvos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum: qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII. Haec apud Romanos consul. Hannibal, rebus prius, quam verbis, adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque et equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, et deiecta in id sors esset, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi vero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincentium magis, quam bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Quum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si, quem animum in alienae sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in aestimanda fortuna vestra habueritis, vicimus, milites: neque enim spectaculum modo illud,* sed quaedam veluti *imago vestrae conditionis erat.* Ac nescio, an maiora *vincula maioresque necessitates* vobis, quam captivis *vestris, fortuna circumdederit.* Dextra laevaque du

di imposuit, praemia vobis ea victoribus
bus ampliora homines ne ab diis quidem
optare solent. Si Siciliam tantum ac S
rentibus nostris ereptas, nostra virtute
essemus, satis tamen ampla pretia esse
Romani tot triumphis partum congestum
id omne vestrum cum ipsis dominis fut
hanc tam opimam mercedem, agite, cu
vantibus arma capite. Satis adhuc in
niae Celtiberiaeque montibus, pecora co
lum emolumentum tot laborum periculo
rum vidistis: tempus est iam, opulent
stipendia facere, et magna operae pret
tum itineris per tot montes fluminaque
gentes emensos. Hic vobis terminum la
dedit: hic dignam mercedem, emeritis
bit. Nec, quam magni nominis bellum
cilem existimaritis victoriam fore. Sa
ptus hostis cruentum certamen edidit, et
regesque perlevi momento victi sunt.
hoc uno fulgore nominis Romani quid

Galliaeque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis, demptis signis, Poenos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud parvi aestimo, milites, quod nemo vestrum est, cuius non ante oculos ipse saepe militare aliquod ediderim facinus; cui non idem ego, virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies donatisque, alumnus prius omnium vestrum, quam imperator, procedam acie adversus ignotos inter se ignorantesque.

XLIV. *Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris; veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos et infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, quum ob patriam, tum ob iram iustissimam, pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto maior spes, maior est animus inferentis vim, quam arcentis. Accendit praeterea animos et stimulat dolor, iniuria, indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis: deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. Cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere aequum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas Siciliam et Sardiniam adimis: etiam Hispanias? et inde ce*[dero], *in Africam transcendes. Transcendes aut*

dico? Duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab diis immortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tutandique pontis causa castellum insuper imponunt. Poenus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime iubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumulis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum

ipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent ›re, agnum laeva manu, dextra silicem retinens, si illeret, Iovem ceterosque precatus deos, ita se ma- ›tarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, se- ›undum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum ›ro omnes, velut diis auctoribus in spem suam quis- ›ae acceptis, id morae, quod nondum pugnarent, ad ›tienda sperata rati, proelium uno animo et voce ›a poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta ala- ›itas erat, super cetera recentibus etiam territos ›odigiis. Nam et lupus intraverat castra, laniatis- ›ie obviis ipse intactus evaserat; et examen apum arbore praetorio imminente consederat. Quibus ›ocuratis, Scipio, cum equitatu iaculatoribusque ›peditis profectus ad castra hostium, exque pro- ›nquo copias, quantae, et cuius generis essent, spe- ›landas, obvius fit Hannibali, et ipsi cum equitibus l exploranda circa loca progresso. Neutri alteros ›imo cernebant: densior deinde incessu tot homi- ›im equorumque oriens pulvis signum propinquan- ›um hostium fuit. Constitit utrumque agmen, et ›roelio sese expediebant. Scipio iaculatores et Gal- ›s equites in fronte locat; Romanos, sociorumque ›od roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos ›uites in medium accipit, cornua Numidis firmat. ›ixdum clamore sublato, iaculatores fugerunt inter ›ubsidia. Ad secundam aciem inde equitum certa- ›ien erat aliquamdiu anceps: dein, quia turbabant ›uos pedites intermixti, multis labentibus ex equis, ›ut desilientibus, ubi suos premi circumventos vi- ›issent, iam magna ex parte ad pedes pugna venerat: ›onec Numidae, qui in cornibus erant, circumvecti ›aullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor per- ›ulit Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus, ›riculumque intercursu tum primum pubescentis

dico? Duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinera fugientes, accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, et, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in proelio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis: nullum momentum ad vincendum homini ab diis immortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tutandique pontis causa castellum insuper imponunt. Poenus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime iubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum a Victumulis consedit. Ibi Hannibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum praemonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa praemia pronuntiat, in quorum spem pugnarent. *Agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui accepisset, liberisque; qui pecuniam, quam agrum, maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent.* Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his man-

flumini inventum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos praemissos. Dum Hannibal, circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traiicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra communivit, et postero die, in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit.

XLVIII. Insequenti nocte caedes in castris Romanis, tumultu tamen quam re maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. Ad duo millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Hannibalem transfugiunt: quos Poenus benigne allocutus, et spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas, ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio, caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut iniecta rabie, ad arma ituros; quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minus, quam ad Ticinum, fefellit: missisque Hannibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate praedae in vacua Romana castra Numidae devertissent. Ibi dum, perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno morae pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: et quum iam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt, citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris in via iactati ultra patiens, et collegam (iam enim et revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, *locum, qui prope* flumen tutissimus stativis e *risus, delectum* communiit. Nec procul inde Han

bal quum consedisset, quantum victoria eque
tus, tantum anxius inopia, quae per hostiu
euntem, nusquam praeparatis commeatibus
in dies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo n
frumenti numerum congesserant Romani, mi
quum vim pararent, spes facta proditionis: 1
magno pretio, nummis aureis quadringentis
Brundisino praefecto praesidii corrupto,
Hannibali Clastidium. Id horreum fuit Po
dentibus ad Trebiam. In captivos ex tradit
dio, ut fama clementiae in principio rerum
retur, nihil saevitum est.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre con
bellum, interim circa Siciliam insulasque Ita
minentes, et a Sempronio consule, et ante ad
eius, terra marique res gestae. Viginti qui
mes cum mille armatis ad depopulandam o
liae a Carthaginiensibus missae, novem Lipa
insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum
aestus. Ad eas conspectas a Messana duode
ves ab Hierone rege Syracusanorum missae,
forte Messanae erat, consulem Romanum op
nullo repugnante captas naves Messanam in
deduxerunt. Cognitum ex captivis, praete
[redacted]

decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent; ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram, qui ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque, quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybaeum, praesensum tamen est, quia et luna pernox erat, et sublatis armamentis veniebant; extemplo datum e speculis signum, et in oppido ad arma conclamatum est, et in naves conscensum: pars militum in muris portarumque in stationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, ut spatium pugnae esset, exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, et militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum evecti sunt, Romanus conserere pugnam, et ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Poenus, et arte, non vi, rem gerere, naviumque, quam virorum aut armorum, malle certamen facere. Nam ut sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant: et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum, et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicae circumventae; fugam ceterae ceperunt. Mille et septingenti fuere in navibus capti, milites nautaeque; in his tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, *una tantum* perforata navi, sed ea quo-*que ipsa reduce, in portum* rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius qui Messanae erant

Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem ornatam obviam duxit: transgressusque ex regia in praetoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum; statum deinde insulae et Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum iuvenis adiuvisset, eo senem adiuturum. Frumentum vestimentaque sese legionibus consulis sociisque navalibus gratis praebiturum. Grande periculum Lilybaeo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob haec consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybaeum classe peteret: et rex regiaque classis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybaeum fusasque et captas hostium naves, accepere.

LI. A Lilybaeo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque praetore ad tuendam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. Advenienti Hamilcar Gisgonis filius praefectus praesidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a praetore, praeter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Post-

m, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio gato cum viginti quinque longis navibus Vibonenm agrum maritimamque oram Italiae tuendam atbuit: M. Aemilio praetori quinquaginta navium assem explevit: ipse, compositis Siciliae rebus, cem navibus oram Italiae legens, Ariminum perve: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flum, collegae coniungitur.

LII. Iam ambo consules, et quicquid Romanarum ium erat, Hannibali oppositum, aut illis copiis fendi posse Romanum imperium, aut spem nullam am esse, satis declarabat. Tamen consul alter, uestri proelio uno et vulnere suo minutus, trahi m malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, llam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam dumque agri est, Galli tum incolebant; in duom praepotentium populorum certamine, per ambium favorem, haud dubie gratiam victoris spectan. Id Romani, ne quid modo moverent, aequo sa, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis acum se venisse ad liberandos eos, dictitans. Ob m iram, simul ut praeda militem aleret, duo mil. peditum et mille equites, Numidas plerosque, xtos quosdam et Gallos, populari omnem deinceps rum usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, um ad id dubios servassent animos, coacti ab auribus iniuriae ad vindices futuros declinant: legaque ad consulem missis, auxilium Romanorum tere, ob nimium cultorum fidem in Romanos laboranorant. Cornelio nec causa, nec tempus agendae i placebat: suspectaque ei gens erat, quum ob infi multa facinora, tum, ut alia vetustate obsolevisnt, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius ntra, continendis in fide sociis maximum vinculum se primos, qui eguissent ope, defensos, censebat. m collega cunctante, equitatum suum, mille ped

tum iaculatoribus ferme admixtis, ad c
Gallicum agrum trans Trebiam mittit.
incompositos, ad hoc graves praeda pler
inopinatos invasissent, ingentem terroi
que ac fugam usque ad castra stationes
fecere: unde multitudine effusa pulsi,
dio suorum proelium restituere. Vari
sequente, quanquam ad extremum aequ
men, maior tamen hostium Romanis fa
fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium maio
quam ipsi consuli, videri; gaudio efferi
copiarum alter consul victus foret, ea se
stitutos ac refectos militibus animos: ne
esse, praeter collegam, qui dilatam dimi
let: eum, animo magis, quam corpore, ae
ria vulneris aciem ac tela horrere. Sed
aegro senescendum. Quid enim ultra dif
tempus? Quem tertium consulem, quem c
tum exspectari? Castra Carthaginiensi
ac prope in conspectu urbis esse. Non
Sardiniam victis ademptas, nec cis Ib
niam peti, sed solo patrio terraque, in q
rent, pelli Romanos. Quantum ingemis
patres nostri, circa moenia Carthaginis c
si videant nos, progeniem suam, duos co
laresque exercitus, in media Italia paven
stra; Poenum, quod inter Alpes Apenni
sit, suae ditionis fecisse? Haec assidens
gae, haec in praetorio prope concionabi
Stimulabat et tempus propinquum comit
novos consules bellum differretur, et o
unum vertendae gloriae, dum aeger c
Itaque, nequicquam dissentiente Corneli
propinquum certamen milites iubet. Ha
quid optimum foret hosti, cerneret, v

habebat, temere atque improvide quicquam consules acturos. Quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum praedatoribus suis certamine crederet; adesse gerendae rei fortunam haud diffidebat. Cuius ne quod praetermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur. Quum ob haec taliaque speraret propinquum certamen, et facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quae vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent; locum insidiis circumspectare Poenus coepit.

LIV. Erat in medio rivus, praealtis utrimque clausus ripis, et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis repribusque. Quem ubi equiti quoque tegendo satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit: *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni pedite atque equite; cum quibus ad me vigilia prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita praetorium missum. Mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Hannibal: *sed, ut et numero etiam, non animis modo, valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis. Hostem caecum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculandoque in stationes elicere ad pugnam *hostem: iniecto* deinde certamine, cedendo *sensim citra flumen* pertrahere. Haec mandata N

midis. Ceteris ducibus peditum equitumque pr ceptum, ut prandere omnes iuberent: armatos de de, instratisque equis, signum exspectare. Semp nius, ad tumultum Numidarum primum omnem ec tatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia pe tum, postremo omnes copias ad destinatum iam te consilio, avidus certaminis, eduxit. Erat fe brumae tempus et nivalis dies in locis Alpibus Ap ninoque interiectis, propinquitate etiam flumin ac paludium praegelidis. Ad hoc raptim eductis minibus atque equis, non capto ante cibo, non ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris i rat: et quicquid aurae fluminis appropinquabant, flabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes midas insequentes aquam ingressi sunt, (et erat ctoribus tenus aucta nocturno imbri) tum uti egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum nendorum potentia essent, et simul lassitudine, p cedente iam die, fame etiam deficere.

LV. Hannibalis interim miles, ignibus ante toria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent tus, misso, et cibo per otium capto, ubi transgre flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corp busque arma capit, atque in aciem procedit. Ba res locat ante signa, levem armaturam, octo fe

[redacted]

legiones obsisterent, deductae propere in cornua leves armaturae sunt. Quae res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur: nam quum vix iam per se resisterent decem millibus equitum quattuor millia, et fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube iaculorum a Baliaribus coniecta. Ad hoc elephanti, eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non visu modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis, quam viribus, erat; quas recentes Poenus, paullo ante curatis corporibus, in proelium attulerat: contra, ieiuna fessaque corpora Romanis et rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatum. Sed et Baliares, pulso equite, iaculabantur in latera, et elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant: et Mago Numidaeque, simul latebras eorum improvida praeterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime praeter spem omnium adversus elephantos. Eos velites, ad id ipsum locati, verutis coniectis et vertere, et insecuti aversos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidantes propeque iam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu, adversus Gallos auxiliares agi iussit Hannibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. Additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque, quum iam in orbem pugnarent, decem millia ferme hominum, quum alia evadere nequissent, media Afrorum acie, quae Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti caede hostium perrupere: et, quum neque in castra reditus esset flumine interclusis, neque prae imbri satis decernere possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures

transgressique in castra pervenerunt. I
mixtus, et intoleranda vis frigoris, et hon
tos, et iumenta, et elephantos prope omn
psit. Finis insequendi hostis Poenis flum
fuit: et ita torpentes gelu in castra redie
laetitiam victoriae sentirent. Itaque n
quenti, quum praesidium castrorum, et quo
ex magna parte militum erat, ratibus Treb
cerent, aut nihil sensere, obstrepente pl
quia iam moveri prae lassitudine nequib
neribus, sentire sese dissimularunt: quiet
nis, tacito agmine ab Scipione consule exe
centiam est perductus: inde Pado traiect
nam, ne duorum exercituum hibernis u
premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clad
est, ut iam ad urbem crederent infestis sig
venturum; nec quicquam spei aut auxilii
portis moenibusque vim arcerent. *Uno*
Ticinum victo, altero ex Sicilia revocato, d

equitibus, et, qua his impeditiora erant, itanisque. Omnes igitur clausi undi- is erant, nisi quos Pado naves subvehe- bant prope Placentiam fuit, et opere nia, et valido firmatum praesidio. Eius gnandi spe cum equitibus ac levi arma- i Hannibal, quum plurimum in celando fectum spei habuisset, nocte adortus, giles. Tantus repente clamor est sub- centiae quoque audiretur. Itaque sub quitatu consul aderat, iussis quadrato ibus sequi. Equestre proelium interim in quo, quia saucius Hannibal pugna ore hostibus iniecto, defensum egregie t. Paucorum inde dierum quiete sum- n satis percurato vulnere, ad Victum- oppugnandas. Id emporium a Roma- illo fuerat munitum. Inde locum fre- accolae mixti undique ex finitimis po- terror populationum eo plerosque ex rat. Huius generis multitudo, fama ui ad Placentiam praesidii accensa, ar- obviam Hannibali procedit. Magis a acies, in via concurrerunt; et, quum te nihil, praeter inconditam turbam, a et dux militi, et duci fidens miles, ad ue millia hominum a paucis fusa. Po- litione facta, praesidium intra moenia ulque arma tradere quum dicto paruis- repente victoribus datur, ut tanquam em diriperent. Neque ulla, quae in tali is scribentibus videri solet, praetermis- adeo omnis libidinis, crudelitatisque, superbiae editum in miseros est exem- ure *hibernae* expeditiones Hannibalis. *ad longi* inde temporis, dum intolera-

bilia frigora erant, quies militi data est: et ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut Alpium foeditatem prope superaverit. Vento mixtus imber quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vertice intorti affligebantur, constitere: dein, quum iam spiritum includeret nec reciprocare animam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono coelum strepere, et inter horrendos fragores micare ignes: capti auribus et oculis metu omnes torpere. Tandem, effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo dep ehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. vero laboris velut de integro initium fuit. N am explicare quicquam, nec statuere poterant; ne , q statutum esset, manebat, omnia perscindente ve et rapiente: et mox aqua levata vento, quum su gelida montium iuga concreta esset, tantum n ivo grandinis deiecit, ut, omnibus omissis, proc um rent homines, tegminibus suis magis obruti, qu tecti. Tantaque vis frigoris insecuta est, ut, x i miserabili hominum iumentorumque strage qu um

rsus hostem ducit. Nec Sempronius
nim redierat ab Roma) detrectavit cer-
eo die tria millia passuum inter bina
Postero die ingentibus animis, vario
tum est. Primo concursu adeo res Ro-
r fuit, ut non acie vincerent solum, sed
in castra persequerentur; mox castra
narent. Hannibal, paucis propugnato-
portisque positis, ceteros confertos in
recepit, intentosque signum ad erum-
tare iubet. Iam nona ferme diei hora
omanus, nequicquam fatigato milite,
la spes erat potiundi castris, signum
. Quod ubi Hannibal accepit, laxatam-
et recessum a castris vidit, extemplo
tra laevaque emissis in hostem, ipse
robore mediis castris erupit. Pugna
is saeva, et cum utriusque partis per-
fuisset, si extendi eam dies in longum
set. Nox accensum ingentibus animis
mit. Itaque acrior concursus fuit, quam
at aequata ferme pugna erat, ita clade
a est. Ab neutra parte sexcentis plus
dimidium eius equitum cecidit. Sed
is, quam pro numero, iactura fuit: quia
inis aliquot, et tribuni militum quin-
eti sociorum tres, sunt interfecti. Se-
pugnam Hannibal in Ligures, Sempro
oncessit. Venienti in Ligures Hanni-
lias intercepti duo quaestores Romani,
L. Lucretius, cum duobus tribunis mi-
que equestris ordinis senatorum ferme
magis ratam fore cum his pacem socie
deret, traduntur.
haec in Italia geruntur, Cn. Cornelius
ispaniam cum classe et exercitu m

quum, ab ostio Rhodani profectus, Pyrenae montes circumvectus, Emporiis appulisset cl exposito ibi exercitu, orsus a Lacetanis, o oram usque ad Iberum flumen, partim renovan cietatibus, partim novis instituendis, Romanae nis fecit. Inde conciliata clementiae fama, maritimos modo populos, sed, in mediterrane que ac montanis, ad ferociores iam gentes nec pax modo apud eos, sed societas etiam arm parata est: validaeque aliquot auxiliorum co ex iis conscriptae sunt. Hannonis cis Iberu vincia erat: eum reliquerat Hannibal ad region praesidium. Itaque prius, quam alienarentur o obviam eundum ratus, castris in conspectu ho positis, in aciem eduxit. Nec Romano differe certamen visum: quippe qui sciret, cum Hanno Hasdrubale sibi dimicandum esse; malletque a sus singulos separatim, quam adversus duos si rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio Sex millia hostium caesa, duo capta cum prae castrorum: nam et castra expugnata sunt, atque dux cum aliquot principibus capiuntur: et Sci propinquum castris oppidum, expugnatur. Cete praeda oppidi parvi pretii rerum fuit; suppellex

e fit, ut secundae res negligentiam creent; im dimisso, cum magna caede, maiore fu- es compellit. Nec diutius circa ea loca us, ne a Scipione opprimeretur, trans Ibe- ecepit. Et Scipio, raptim ad famam no- tium agmine acto, quum in paucos praefe- m animadvertisset, praesidio Tarracone ato, Emporias cum classe rediit. Vixdum , Hasdrubal aderat: et, Ilergetum popu- ides Scipioni dederat, ad defectionem im- , eorum ipsorum iuventute agros fidelium ociorum vastat. Excito deinde Scipione oto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio, b auctore defectionis Ilergetum gentem to exercitu invasisset, compulsis omnibus n, urbem, quae caput eius populi erat, cir- intraque dies paucos, pluribus quam ante mperatis, Ilergetes, pecunia etiam multa ditionemque recepit. Inde in Ausetanos m, socios et ipsos Poenorum, procedit: b eorum obsessa, Lacetanos auxilium fini- tes nocte, haud procul iam urbe, quum in- nt, excepit insidiis. Caesa ad duodecim iti paene omnes armis, domos passim pa- agros diffugere; nec obsessos alia ulla res, ia oppugnantibus hiems, tutabatur. Tri- obsidio fuit: per quos raro unquam nix ttuor pedes alta iacuit: adeoque pluteos omanorum operuerat, ut ea sola, ignibus coniectis ab hoste, etiam tutamentum fue- mo quum Amusitus princeps eorum ad em profugisset, viginti argenti talentis pa- it. Tarraconem in hiberna reditum est.

Romae *aut circa* urbem multa ea hieme ta: *aut (quod evenire* solet, motis semel in *animis)* multa nuntiata, et temere cre-

dita sunt: in quis ingenuum infantem semesti foro olitorio triumphum clamasse: et foro 1 bovem in tertiam contignationem sua sponte disse, atque inde tumultu habitatorum territu deiecisse: et navium speciem de coelo affulsis aedem Spei, quae est in foro olitorio, fulmine i et Lanuvii hastam se commovisse: et corvum dem Iunonis devolasse, atque in ipso pulvinari sedisse: et in agro Amiternino multis locis hoi specie procul candida veste visos, nec cum ull gressos: et in Piceno lapidibus pluisse: et Caei tes extenuatas: et in Gallia lupum vigili glad vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia adire decemviri iussi. Quod autem lapidibus set in Piceno, novendiale sacrum edictum, et su aliis procurandis prope tota civitas operata fui primum omnium urbs lustrata est, hostiaeque res, quibus editum est, diis caesae; et donum e: pondo quadraginta Lanuvium ad Iunonis port est; et signum aeneum matronae Iunoni in Av dedicaverunt; et lectisternium Caere, ubi sort tenuatae erant, imperatum; et supplicatio For in Algido; Romae quoque et lectisternium Iuve et supplicatio ad aedem Herculis nominatim; d [redacted]

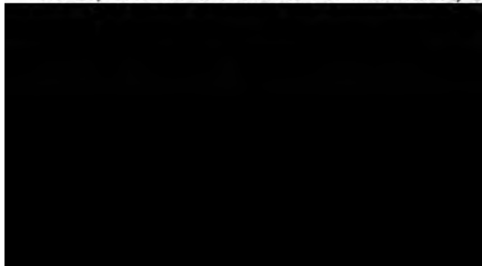
[redacted]

us plebis, et quae postea consul, prius de con , qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat; i etiam Patribus ob novam legem, quam Q us tribunus plebis adversus senatum, uno Pa diuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator senatorius pater fuisset, maritimam navem lus quam trecentarum amphorarum esset, ha- Id satis habitum ad fructus ex agris vectan- naestus omnis Patribus indecorus visus. Res, mmam contentionem acta, invidiam apud no- em suasori legis Flaminio, favorem apud ple- lterumque inde consulatum, peperit. Ob haec auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum et consularibus aliis impedimentis retenturos rbe, simulato itinere privatus clam in provin- ıbiit. Ea res, ubi palam facta est, novam in- iram infestis iam ante Patribus movit: *Non natu modo, sed iam cùm diis immortalibus, C. nium bellum gerere. Consulem ante inauspicato i revocantibus ex ipsa acie diis atque hominibus ruisse; et nunc conscientia spretorum et Capi- et sollennem votorum nuncupationem fugisse: initi magistratus Iovis optimi maximi templum ; ne senatum, invisus ipse, et sibi uni invisum, consuleretque: ne Latinas indiceret, Iovique i sollenne sacrum in monte faceret: ne, auspi- rofectus in Capitolium ad vota nuncupanda, tus inde cum lictoribus ad provinciam iret. Li- ıdo sine insignibus, sine lictoribus, profectum furtim, haud aliter quam si exsilii causa solum st. Magis pro maiestate videlicet imperii Ari- quam Romae, magistratum initurum, et in de io hospitali, quam apud penates suos, praetex- umpturum.* Revocandum universi retrahen- le *censuerunt;* et cogendum omnibus prius *item in deos* hominesque fungi officiis, quam

ad exercitum et in provinciam iret. In eam le nem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius Antistius profecti, nihilo magis eum moverunt, priori consulatu literae moverant ab senatu n Paucos post dies magistratum iniit, immola ei vitulus iam ictus e manibus sacrificantiur quum proripuisset, multos circumstantes cru spersit. Fuga procul etiam maior apud ig quid trepidaretur, et concursatio fuit: id a ple in omen magni terroris acceptum. Legionibu duabus a Sempronio prioris anni consule, du C. Atilio praetore acceptis, in Etruriam per A ni tramites exercitus duci est coeptus.

EPITOME LIBRI XXII.

Hannibal, per continuas vigilias in paludibi lo amisso, venit in Etruriam; per quas paludes q duo et tribus noctibus sine ulla requie iter feci Flaminius consul, homo temerarius, contra ai profectus, signis militaribus effossis, quae to poterant, et ab equo, quem conscenderat, per ca volutus, insidiis ab Hannibale circumventus, a

t temerarius, criminando dictatorem tanquam et timidum, effecit, ut populi iussu aequaretur dictatore imperium; divisoque exercitu, quum loco conflixisset, et in maximo discrimine le- eius essent, superveniente cum exercitu Fabio o discrimine liberatus est. Quo beneficio victus cum eo iunxit, et patrem eum salutavit; idem- ere milites iussit. Hannibal, vastata Campa- er Casilinum oppidum et Calliculam montem a lausus, sarmentis ad cornua boum alligatis et , praesidium Romanorum, quod Calliculam in- fugavit: et sic transgressus est saltum. Idem- Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita agro pepercit, ut illum tanquam proditorem um faceret. Aemilio deinde Paullo et Teren- rone consulibus et ducibus, cum maxima clade s Hannibalem ad Cannas pugnatum est: cae- o proelio Romanorum quadraginta quinque cum Paullo consule et senatoribus octoginta, ribus atque praetoriis aut aediliciis triginta. uam cladem quum a nobilibus adolescentibus desperationem consilium de relinquenda Italia r, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui Africanus nuncupatus est, stricto super capita ntium ferro, iuravit, se pro hoste habiturum ui in verba sua non iurasset; effecitque, ut minime relictum iri a se Italiam, iureiurando erentur. Praeterea trepidationem urbis et lu- et res in Hispania meliore eventu gestas conti- pimia et Floronia, Vestales virgines, incesti ae sunt. Propter paucitatem vero militum ser- cto millia armata sunt. Captivi, quum pote- t redimendi, redempti non sunt. Varroni ob- m est, et gratiae actae, quod de republica non sset.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXII.

Iam ver appetebat, quum Hannibal ex hibernis movit, et nequicquam ante conatus transcendere Apenninum intolerandis frigoribus, et cum ingenti periculo moratus ac metu. Galli, quos praedae populationumque conciverat spes, postquam pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas terras sedem belli esse, premique utriusque partis exercituum hibernis viderunt; verterunt retro ad Hannibalem ab Romanis odia: petitusque saepe principum insidiis, ipsorum inter se fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indicantium, servatus erat; et, mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per idem tempus Cn. Servilius consul Romae Idibus Martiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos se consules creasse, unum habere. Quod enim illi iustum imperium, quod auspicium esse! Magistratus id a domo, publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec privatum auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum in externo ea solo nova atque integra concipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse, et litora crebris ignibus fulsisse, et scuta duo sanguine sudasse, et milites quosdam ictos fulminibus, et solis orbem minui

visum: et Praeneste ardentes lapides coelo cecidiss
et Arpis parmas in coelo visas, pugnantemque cu
luna solem: et Capenae duas interdiu lunas ortas:
aquas Caeretes sanguine mixtas fluxisse; fontemqu
ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculi
et in Antiati metentibus cruentas in corbem spicas c
cidisse: et Faleriis coelum findi velut magno hiat
visum; quaque patuerit, ingens lumen effulsisse: so
tes sua sponte attenuatas, unamque excidisse, ita sc
ptam: Mavors telum suum concutit: et per ide
tempus Romae signum Martis Appia via ad simul
cra luporum sudasse: et Capuae speciem coeli arde
tis fuisse, lunaeque inter imbrem cadentis. Inde m
noribus etiam dictu prodigiis fides habita: capras l
natas quibusdam factas, et gallinam in marem, ga
lum in feminam sese vertisse. His, sicut erant nu
tiata, expositis, auctoribusque in curiam introducti
consul de religione Patres consuluit. Decretum,
ea prodigia, partim maioribus hostiis, partim lacte
tibus, procurarentur: et uti supplicatio per triduu
ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decer
viri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodu
cordi esse divis, carminibus praefarentur. Decen
virorum monitu decretum est, Iovi primum donu
fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Iuno
Minervaeque ex argento dona darentur; et Iuno
Reginae in Aventino, Iunonique Sospitae Lanuv
maioribus hostiis sacrificaretur; matronaeque, p
cunia collata, quantum conferre cuique comm
dum esset, donum Iunoni Reginae in Aventinum fe
rent, lectisterniumque fieret; quin et ut libertinae
ipsae, unde Feroniae donum daretur, pecuniam pı
facultatibus suis conferrent. Haec ubi facta, decem
viri Ardeae in *foro maioribus* hostiis sacrificaru
Postremo Decembri iam mense ad aedem Sat
Romae immolatum est, lectisterniumque impera

(et eum lectum senatores straverunt) publicum; ac per urbem Saturnalia di clamatum, populusque eum diem fest servare in perpetuum iussus.

II. Dum consul placandis Romae dii delectu dat operam, Hannibal, profec nis, quia iam Flaminium consulem Ar nisse fama erat, quum aliud longius, modius, ostenderetur iter, propiorem v dem petit, qua fluvius Arnus per eos d gis inundaverat. Hispanos et Afros, (rani erat robur exercitus) admixtis ips mentis, necubi consistere coactis neces deessent, primos ire iussit: sequi Gallo nis medium esset; novissimos ire equit inde cum expeditis Numidis cogere agn Gallos, si taedio laboris longaeque viae ad talia gens) dilaberentur aut subsis bentem. Primi, qua modo praeirent du altas fluvii ac profundas voragines, ha mo immergentesque se, tamen signa Galli neque sustinere se prolapsi, ne ex voraginibus poterant; aut corpora animos spe sustinebant: alii fessa ae [redacted]

rat, quo altius ab aqua exstaret, vectus; vigiliis dem et nocturno humore palustrique coelo grate caput, et quia medendi nec locus nec tempus t, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus iumentisque foede amissis, ım tandem de paludibus emersisset, ubi primum icco potuit, castra locat: certumque per praemis- exploratores habuit, exercitum Romanum circa etii moenia esse. Consulis deinde consilia atque mum, et situm regionum, itineraque, et copias ad ımeatus expediendos, et cetera, quae cognosse in ı erat, summa omnia cum cura inquirendo exsebatur. Regio erat in primis Italiae fertilis, Etrucampi, qui Faesulas inter Arretinmque iacent, menti ac pecoris et omnium copia rerum opulenti. ısul ferox ab consulatu priore, et non modo lea ac Patrum maiestatis, sed ne deorum quidem is metuens. Hanc insitam ingenio eius temeritaı fortuna prospero civilibus bellicisque rebus sucsu aluerat. Itaque satis apparebat, nec deos nec nines consulentem, ferociter omnia ac praeproe acturum. Quoque pronior esset in vitia sua, tare eum atque irritare Poenus parat: et, laeva cto hoste, Faesulas petens, medio Etruriae agro edatum profectus, quantam maximam vastitatem est, caedibus incendiisque consuli procul osten-. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse əturus erat, tum vero, postquam res sociorum ante los prope suos ferri agique vidit, suum id dederatus, per mediam iam Italiam vagari Poenum, ıe, obsistente nullo, ad ipsa Romana moenia ire ugnanda; ceteris omnibus in consilio salutaria ris, quam speciosa, suadentibus, collegam exspeıdum, *ut coniunctis exercitibus*, communi animo ılioque rem gererent; interim equitatu auxiliis 'evium armorum ab effusa praedandi licentia h

Flaminium ab Arretio Patres acciverint.
increpans, quum ocius signa convelli iub
in equum insiluisset, equus repente cor
lemque lapsum super caput effudit. Te
bus, qui circa erant, velut foedo omine
rei, insuper nuntiatur, signum, omni
signifero, convelli nequire. Conversus
Num literas quoque, inquit, *ab senatu*
me rem gerere vetent? Abi, nuntia, signu
si ad convellendum manus prae metu c
Incedere inde agmen coepit; primoribus,
quod dissenserant a consilio, territis e
prodigio; milite in vulgus laeto ferocia
spem magis ipsam, quam causam spei, in
IV. Hannibal, quod agri est inter C
bem Trasimenumque lacum, omni clade
stat, quo magis iram hosti ad vindicand
iniurias acuat. Et iam pervenerant ad
nata, ubi maxime montes Cortonenses

vixdum satis certa luce, angustiis supera-
uam in patentiorem campum pandi agmen
l tantum hostium, quod ex adverso erat,
: ab tergo et super caput decepere insi-
ınus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac
et circumfusum suis copiis habuit hostem,
nnibus dat simul invadendi. Qui ubi, qua
ximum fuit, decucurrere, eo magis Roma-
atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu
ımpo, quam montibus, densior sederat,
e hostium ex pluribus collibus ipsa inter
onspecta, eoque magis pariter decucurre-
ımanus clamore prius undique orto, quam
eret, se circumventum esse sensit; et ante
n lateraque pugnari coeptum est, quam
ueretur acies, aut expediri arma, stringi-
possent.

nsul, perculsis omnibus, ipse satis, ut in
, impavidus, turbatos ordines, vertente se
l dissonos clamores, instruit, ut tempus lo-
titur; et quacunque adire audirique potest,
r, ac stare et pugnare iubet; *nec enim inde
imploratione deum, sed vi ac virtute, eva-
se. Per medias acies ferro viam fieri: et,
is minus sit, eo minus ferme periculi esse.*
rae strepitu ac tumultu nec consilium nec
accipi poterat: tantumque aberat, ut sua
ıe ordinem et locum nosceret miles, ut vix
capienda aptandaque pugnae competeret
pprimerenturque quidam, onerati magis
tecti: et erat in tanta caligine maior usus
am oculorum. Ad gemitus vulnerum ictus-
rum aut armorum, et mixtos strepentium
ıque clamores, circumferebant ora oculos-
. fugientes pugnantium globo illati haere-
s redeuntes in pugnam avertebat fugien-

tium agmen. Deinde, ubi in omnes partes neq quam impetus capti, et ab lateribus montes ac la a fronte et ab tergo hostium acies claudebat, a ruitque, nullam, nisi in dextra ferroque, salutis s esse; tum sibi quisque dux adhortatorque factu rem gerendam, et nova de integro pugna exorta non illa ordinata per principes hastatosque ac rios, nec ut pro signis antesignani, post signa pugnaret acies; nec ut in sua legione miles, aut horte, aut manipulo esset. Fors conglobat, et nus suus cuique ante aut post pugnandi ordi dabat: tantusque fuit ardor armorum, adeo in tus pugnae animus, ut eum motum terrae, qui r tarum urbium Italiae magnas partes prostravit, a titque cursu rapidos amnes, mare fluminibus i xit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnant senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, et ubi atrociter. Circa consulem tamen acrior infestio pugna est. Eum et robora virorum sequebantu ipse, quacunque in parte premi ac laborare sens suos, impigre ferebat opem; insignemque armi hostes summa vi petebant, et tuebantur cives: d Insuber eques (Ducario nomen erat) facie qu noscitans, *Consul, en*, inquit, *hic est*, popularibus

[redacted]

ubi locus fugae deest, per prima vada paludis
iam progressi, quoad capitibus humerisque ex-
possunt, sese immergunt. Fuere, quos incon-
 pavor nando etiam capessere fugam impulerit.
ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus
s hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam fessi
retro aegerrime repetebant, atque ibi ab in-
is aquam hostium equitibus passim trucidaban-
Sex millia ferme primi agminis, per adversos
s eruptione impigre facta, ignari omnium, quae
se agerentur, ex saltu evasere. Et, quum in
lo quodam constitissent, clamorem modo ac so-
rmorum audientes, quae fortuna pugnae esset,
 scire, nec perspicere prae caligine poterant.
ata denique re, quum incalescente sole dispul-
bula aperuisset diem, tum liquida iam luce
es campique perditas res stratamque ostendere
Romanam aciem. Itaque, ne in conspectos
l immitteretur eques, sublatis raptim signis,
citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt.
ro die, quum super cetera extrema fames etiam
et, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus
tribus copiis nocte consecutus erat, si arma
lissent, abire cum singulis vestimentis passu-
sese dediderunt. Quae Punica religione ser-
ides ab Hannibale est, atque in vincula omnes
cit.

II. Haec est nobilis ad Trasimenum pugna, at-
nter paucas memorata populi Romani clades.
lecim millia Romanorum in acie caesa sunt;
a millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, di-
 itineribus urbem petiere. Mille quingenti ho-
 in acie, multi postea utrimque ex vulneribus
re. *Multiplex caedes* utrimque facta traditur
is. Ego, praeterquam quod nihil haustum ex
elim, quo nimis inclinant ferme scribentium

animi, Fabium aequalem temporibus huiu potissimum auctorem habui. Hannibal, ca qui Latini nominis essent, sine pretio dimi manis in vincula datis, segregata ex hostiu vatorum cumulis corpora suorum quum se| sisset, Flaminii quoque corpus, funeris (gna cum cura inquisitum, non invenit. R(primum nuntium cladis eius, cum ingenti t tumultu concursus in forum populi est fact tronae vagae per vias, quae repens clad quaeve fortuna exercitus esset, obvios pe tur. Et quum frequentis concionis modc comitium et curiam versa magistratus voca dem haud multo ante solis occasum M. P praetor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus:* quam nihil certius ex eo auditum est, tame alio impleti rumoribus domos referunt, *cum magna parte copiarum caesum: supe cos, aut fuga passim per Etruriam sparso ptos ab hoste.*—Quot casus exercitus victi fu in curas dispertiti eorum animi erant, qu pinqui sub C. Flaminio consule meruerant, tium, quae cuiusque suorum fortuna esset: quam satis certum habet, quid aut speret a

[redacted]

ı nuntiata erat, maestam sedentem domi, ad priı conspectum redeuntis filii gaudio nimio exaniım. Senatum praetores per dies aliquot ab orto e ad occidentem solem in curia retinent, consul-ıs, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victoı Poenis posset.

III. Priusquam satis certa consilia essent, realia nuntiatur clades: quattuor millia equitum, C. Centenio propraetore missa ad collegam ab ilio consule, in Umbria, quo post pugnam ad imenum auditam averterant iter, ab Hannibale ımventa. 'Eius rei fama varie homines affecit. , occupatis maiore aegritudine animis, levem, ex paratione priorum, ducere recentem equitum iaım: pars non id, quod acciderat, per se aesti-, sed, ut in affecto corpore quamvis levis causa a, quam valido gravior, sentiretur; ita tum aeet affectae civitati quodcunque adversi incidenon rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, nihil, quod aggravaret, pati possent, aestimanesse. Itaque ad remedium, iam diu neque desitum nec adhibitum, dictatorem dicendum, civionfugit: et quia et consul aberat, a quo uno dici videbatur; nec per occupatam armis Punicis um facile erat aut nuntium, aut literas mitti; nec torem populus creare poterat, quod nunquam eam diem factum erat: prodictatorem populus it Q. Fabium Maximum, et magistrum equitum linucium Rufum. Hisque negotium ab senatu m, ut muros turresque urbis firmarent, et praedisponerent, quibus locis videretur, pontesque nderent fluminum: ad penates pro urbe dimiım esse, quando Italiam tueri nequissent.

L. Hannibal recto itinere per Umbriam usque poletum venit. Inde, quum perpopulato agro

ctusque miles, hibernis itineribus ac pa
proelioque, magis ad eventum secundo, (
aut facili, affectus. Ubi satis quieti datun
ac populationibus magis, quam otio aut re(
dentibus, profectus Praetutianum Hadr
agrum, Marsos inde Marrucinosque et Pe
vastat, circaque Arpos et Luceriam proxi
liae regionem. Cn. Servilius consul, levibı
cum Gallis actis, et uno oppido ignobili e:
postquam de collegae exercitusque caed
iam moenibus patriae metuens, ne abesset
mine extremo, ad urbem iter intendit.
Maximus dictator iterum, quo die magistra
vocato senatu, ab diis orsus, quum edocuis
plus negligentia caerimoniarum auspici
quam temeritate atque inscitia, peccatum
minio consule esse, quaeque piacula irae
sent, ipsos deos consulendos esse; pervicit
non ferme decernitur, nisi quum taetra pro(
tiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adir(

milium praetorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare iubet.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegio praetorum, omnium primum populum consulendum de vere sacro censet: iniussu populi voveri non posse. Rogatus in haec verba populus, *Velitis iubeatisne hoc sic fieri? si respublica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis; (quod duellum populo Romano cum Carthaginiensi est, quaeque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quaeque profana erunt, Iovi fieri, ex qua die senatus populusque iusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe factum esto. Si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probe factum esto. Si antidea senatus populusque iusserit fieri, ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Eiusdem rei causa ludi magni voti aeris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: praeterea bubus Iovi trecentis, multis aliis divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iere cum coniugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicae quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus. Sex pulvinaria in conspectu fuere: Iovi ac Iunoni unum, alterum *Neptuno ac Minervae*; tertium Marti ac Veneri; *quartum Apollini* ac Dianae; quintum Vulca

XI. Ita rebus divinis peractis, tum
de publica dictator retulit, quibus qu
victori hosti obviam eundum esse Pa
Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule*
peret: scriberet praeterea ex civibus s
tum equitum ac peditum videretur: ce
ret faceretque, ut e republica duceret.
se legiones adiecturum ad Servilian
dixit. His, per magistrum equitum s
diem ad conveniendum edixit. Edicto
ut quibus oppida castellaque immunit
loca tuta commigrarent; ex agris qu
rent omnes regionis eius, qua iturus I
tectis prius incensis ac frugibus corr
rei copia esset; ipse, via Flaminia pr
consuli exercituique, quum ad Tiberi
lum prospexisset agmen, consulemque
ad se prodeuntem, viatorem misit, q
tiaret, ut sine lictoribus ad dictatorem
quum dicto paruisset, congressusque
tem speciem dictaturae apud cives so
state iam prope oblitos eius imperii, f
ab urbe allatae sunt, naves onerarias

t. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quin-
t triginta annis erant, in naves impositi: alii,
bi praesiderent, relicti.
II. Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio
o legato, per agrum Sabinum Tibur, quo diem
aveniendum edixerat novis militibus, venit: in-
raeneste, ac transversis limitibus in viam Lati-
est egressus: unde, itineribus summa cum cura
oratis, ad hostem ducit; nullo loco, nisi quantum
ssitas cogeret, fortunae se commissurus. Quo
um die haud procul Arpis in conspectu hostium
it castra, nulla mora facta, quin Poenus educe-
n aciem, copiamque pugnandi faceret: sed ubi
ta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu
a videt; increpans quidem, victos tandem quo-
Martios animos Romanis, debellatumque, et
essum propalam de virtute ac gloria esse, in ca-
rediit: ceterum tacita cura animum incensus,
l cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronio-
simili, futura sibi res esset; ac tum demum edo-
nalis Romani parem Hannibali ducem quaesis-
. Et prudentiam quidem, non vim, dictatoris
mplo timuit. Constantiam haud dum expertus,
are ac tentare animum movendo crebro castra,
ulandoque in oculis eius agros sociorum, coepit.
odo citato agmine e conspectu abibat, modo re-
e in aliquo flexu viae, si excipere degressum in
um posset, occultus subsistebat. Fabius per lo-
lta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo,
que omitteret eum, neque congrederetur. Ca-
, nisi quantum usus necessario cogeret, teneba-
iles. Pabulum et ligna nec pauci petebant, nec
m. Equitum levisque armaturae statio, compo-
instructaque in subitos tumultus, et suo militi
omnia, et infesta effusis hostium populatoribus
ebat. Neque universo periculo summa rerum

committebatur: et parva momenta levium cer
num ex tuto coeptorum, finitimo receptu, assue
bant territum pristinis cladibus militem, mini
tandem aut virtutis aut fortunae poenitere sua
non Hannibalem magis infestum tam sanis co
habebat, quam magistrum equitum: qui nihil
quam quod impar erat imperio, morae ad rem
cam praecipitandam habebat. Ferox rapidus
consiliis, ac lingua immodicus, primo inter p
dein propalam in vulgus, pro cunctatore segne
cauto timidum, affingens vicina virtutibus
compellabat: premendoque superiorem (quae
ma ars nimis prosperis multorum successibus
sese extollebat.

XIII. Hannibal ex Hirpinis in Samnium tr
Beneventanum depopulatur agrum: Telesiam
capit: irritat etiam de industria ducem, si fo
censum tot indignitatibus cladibusque sociorum
trahere ad aequum certamen possit. Inter m
dinem sociorum Italici generis, qui ad Trasim
capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Ca
equites erant, multis iam tum illecti donis prom
que Hannibalis ad conciliandos popularium a
Hi nuntiantes, si in Campaniam exercitum adı
set, Capuae potiendae copiam fore, quum res

Calatinumque, et Calenum agrum, in campum
tem descendit: ubi quum montibus fluminil us-
ausam regionem circumspexisset, vocatum du-
ercunctatur, ubi terrarum esset? Quum is Ca-
eo die mansurum eum dixisset, tum demum
:us est error, et Casinum longe inde alia regio-
e: virgisque caeso duce, et ad reliquorum ter-
. in crucem sublato, castris communitis, Ma-
lem cum equitibus in agrum Falernum praeda-
imisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio
venit. Ingentem cladem, fugam tamen terro-
ıe latius, Numidae fecerunt. Nec tamen is ter-
ıuum omnia bello flagrarent, fide socios dimo
idelicet quia iusto et moderato regebantur im-
; nec abnuebant, quod unum vinculum fidei
ıelioribus parere.

IV. Ut vero ad Vulturnum flumen castra sunt
ı, exurebaturque amoenissimus Italiae ager,
que passim incendiis fumabant, per iuga Mas-
ontis Fabio ducente, tum prope de integro se-
accensa. Quieverant enim per paucos dies;
quum celerius solito ductum agmen fuisset, fe-
i ad prohibendam populationibus Campaniam
lerant. Ut vero in extrema iuga Massici mon-
ntum est, hostesque sub oculis erant, Falerni
olonorumque Sinuessae tecta urentes, nec ulla
ıentio pugnae, *Spectatumne huc,* inquit Minu-
*ut rem fruendam oculis, sociorum caedes et in-
ı, venimus? Nec, si nullius alterius nos, ne ci-
quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos pa-
ostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta haec
sset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed
ıs advena, ab extremis orbis terrarum terminis,
ı cunctatione et socordia, iam huc progressus.
m, pro! degeneramus a parentibus nostris, ut,
quam oram illi Punicas vagari classes, dede-*

agrorumque in oculos atque ora venit; clamoribus plorantium sociorum, saep deorum invocantium opem. Nos hic per aestivos saltus deviasque calles e mus, conditi nubibus silvisque. Si hoc n do cacumina saltusque M. Furius rec urbem voluisset, quo hic novus Camillu tor unicus in rebus affectis quaesitus, I nibale recuperare parat, Gallorum Ron vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Ha nis toties servaverint maiores nostri. S Romanus, quo die, dictatorem eum ex a trum iussuque populi dictum, Veios alla esset satis altum Ianiculum, ubi seden hostem, descendit in aequum: atque i dia in urbe, qua nunc busta Gallica si die citra Gabios cecidit Gallorum le post multos annos, quum ad Furculas C mnite hoste sub iugum missi sumus, ut Papirius Cursor iuga Samnii perlustr riam premendo obsidendoque, et laces hostem, depulsum ab Romanis cervicibu

[redacted]

ipse timidi castra vocant. Haec velut concio- ... circumfundebatur tribunorum equi- ... Romanorum multitudo, et ad aures quoque ... dicta ferocia volvebantur: ac, si militaris ... res esset, haud dubie ferebant, Minucium ... ei praelaturos.

Fabius pariter, in suos haud minus quam in ... intentus, prius ab illis invictum animum prae- ... Quanquam probe scit, non in castris modo ... etiam Romae infamem suam cunctatio- ... obstinatus tamen eodem consiliorum te- ... statis reliquum extraxit: ut Hannibal, desti- ... spe summopere petiti certaminis, iam hiber- ... circumspectaret: quia ea regio praesentis ... piae, non perpetuae, arbusta vineaeque, et ... omnia magis amoenis, quam necessariis fru- ... Haec per exploratores relata Fabio. Quum ... per easdem angustias, quibus intraverat ... agrum, rediturum, Calliculam montem et ... occupat modicis praesidiis; quae urbs, ... flumine dirempta, Falernum ac Campanum dividit: ipse iugis iisdem exercitum reducit, exploratum cum quadringentis equitibus so- ... L. Hostilio Mancino. Qui ex turba iuvenum ... saepe ferociter concionantem magistrum ... progressus primo exploratoris modo, ut ex ... aretur hostem, ubi vagos passim per vicos ... vidit, per occasionem etiam paucos occi- ... templo occupatus certamine est animus, ex- ... praecepta dictatoris; qui, quantum tuto ... progressum prius recipere sese iusserat, quam ... hostium veniret. Numidae, alii at- ... occursantes refugientesque, ad castra prope ... fatigatione equorum atque hominum per- ... Inde Carthalo, penes quem summa equestris ... erat, concitatis equis invectus, quum prius

prope inviis callibus ad dictatorem perfu
forte die Minucius se coniunxerat Fabio,
firmandum praesidio saltum, qui super T
in artas coactus fauces, imminet mari, ne,
Appiae limite, Poenus pervenire in agrum
posset. Coniunctis exercitibus dictator a
equitum castra in viam deferunt, qua H
cturus erat. Duo inde millia hostes aber

XVI. Postero die Poeni, quod viae int
stra erat, agmine complevere. Quum F
ipso constitissent vallo, haud dubie aeq
successit tamen Poenus cum expeditis equ
que ad lacessendum hostem carptim et p
recipiendoque sese pugnavere. Restitit s
mana acies. Lenta pugna et ex dictat
quam Hannibalis, fuit voluntate. Ducent
nis, octingenti hostium cecidere. Inclus
deri Hannibal, via ad Casilinum obsessa
pua et Samnium, et tantum ab tergo div
rum Romanis commeatus subveheret; Po
inter Formiana saxa ac Literni arenas

Faces undique ex agris collectae, fascesque virgarum atque arida sarmenta praeligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem praedam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta: Hasdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret; maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra; boves aliquanto ante signa acti. Ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes. Et metus ipse relucentis flammae ex capite, calorque, iam ad vivum, ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quassatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem praebebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, praesidio excessere; qua minime densae micabant flammae, velut tutissimum iter, petentes summa montium iuga, tamen in quosdam boves palatos ab suis gregibus inciderunt. Et primo, quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde, ut humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, dum maiore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturae hostium incurrere. Ceterum nox aequato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea, toto agmine Hannibal transducto per saltum, et quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. *Hunc tumultum* sensit Fabius. Ceteru *et insidias esse ratus*, et ab nocturno utique abh

rens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis proelium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero aliquantum praestabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Hannibale, praevenisset. Ea assuetior montibus, et ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestrem hostem, gravem armis statariumque, pugnae genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani, aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas, loco alto ac munito consedit. Tum, per Samnium Romam se petere simulans, Hannibal usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius medius inter hostium agmen urbemque Romam iugis ducebat; nec absistens, nec congrediens. Ex Pelignis Poenus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars moenium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. Inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *ut plus consilio, quam fortunae, confidat: et se*

[illegible] [illegible]que acceperat, decem adiecit: [illegible]inta navium classem Himilconi tradidit: at[illegible] Carthagine profectus navibus prope terram, [illegible] in litore ducebat, paratus confligere, qua[illegible] parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Sci[illegible] postquam movisse ex hibernis hostem audivit, [illegible]dem consilii fuit: deinde, minus terra, pro[illegible]gentem famam novorum auxiliorum, concur[illegible]sus, delecto milite ad naves imposito, quin[illegible]triginta navium classe ire obviam hosti per[illegible] Altero ab Tarracone die ad stationem, decem [illegible] passuum distantem ab ostio Iberi amnis, per[illegible] Inde duae Massiliensium speculatoriae prae[illegible]s retulerunt, classem Punicam stare in ostio [illegible]is, castraque in ripa posita. Itaque, ut impro[illegible] incautosque universo simul offuso terrore op[illegible]ret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas [illegible] altis positas turres Hispania habet, quibus et [illegible]is et propugnaculis adversus latrones utuntur. [illegible]rimo, conspectis hostium navibus, datum si[illegible] Hasdrubali est; tumultusque prius in terra et [illegible]s, quam ad mare et ad naves, est ortus, non[illegible]ut pulsu remorum strepituque alio nautico ex[illegible], aut aperientibus classem promontoriis: quum [illegible] equos, alius super alium ab Hasdrubale mis[illegible]gos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil [illegible] quam hostem aut proelium eo die exspectan[illegible] conscendere naves propere atque arma capere [illegible] classem Romanam iam haud procul portu es[illegible] equites dimissi passim imperabant. Mox [illegible]rubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque [illegible] tumultu strepunt, ruentibus in naves simul re[illegible] militibusque, fugientium magis e terra, quam [illegible] euntium modo. Vixdum omnes conscen[illegible]t; quum alii, resolutis oris, in ancoras evehun[illegible], ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptim

que omnia praepropere agendo, militum apparat nautica ministeria impediuntur, trepidatione nauta rum capere et aptare arma miles prohibetur. Et iai Romanus non appropinquabat modo, sed direxer etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoste et pro lio magis Poeni, quam suomet ipsi tumultu turbat tentata verius pugna, quam inita, in fugam avert runt classem. Et quum adversi amnis os lato agm ne ac tam multis simul venientibus haud sane intr bile esset, in litus passim naves egerunt: atque a vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, parti inermes, ad instructam per litus aciem suorum pe fugere. Duae tamen primo concursu captae era Punicae naves, quattuor suppressae.

XX. Romani, quanquam terra hostium erat, a matamque aciem toto praetentam in litore cern bant, haud cunctanter insecuti trepidam hostiu classem, naves omnes, quae non aut perfregera proras litore illisas, aut carinas fixerant vadis, re gatas puppibus in altum extraxere: ad quinque et ginti naves ex quadraginta cepere. Neque id p cherrimum eius victoriae fuit, sed quod una levi gna toto eius orae mari potiti erant. Itaque ad noscam classe provecti, exscensione ab navibı terram facta, quum urbem vi cepissent, captar diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque, or agrum circa depopulati, postremo tecta quoqu iuncta muro portisque incenderunt. Inde iam p gravis ad Longunticam pervenit classis: ubi v gna sparti ad rem nauticam congesta ab Hasdı Quod satis in usum fuit, sublato, ceterum oı censum est. Nec continentis modo proiect praetervecta, sed in Ebusum insulam transı Ubi urbe, quae caput insulae est, biduum quam summo labore oppugnata, ubi in spem frustra teri tempus animadversum est, ad

nem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, maiore, quam ex continenti, praeda parta, quum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciae; quo omnium populorum, qui cis Iberum incolunt, multorum et ultimae Hispaniae legati concurrerunt. Sed qui vere ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi, amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus usque ad saltum Castulonensem est progressus. Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum aestatis tempus, fuissetque per Poenum hostem; sed, praeterquam quod ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis, a Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes; occisis quibusdam captisque, magna pars armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad Novam Classem erant, quum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suae legatos miserant, obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti, arma capiunt, provinciamque Carthaginiensium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. Inde, cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnantes, quindecim millia hostium occiderunt, quattuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

XXII. Hoc statu rerum in Hispania, P. S
provinciam venit, prorogato post consulatu
rio ab senatu missus, cum viginti longis nav
octo millibus militum, magnoque commeatu a
Ea classis ingens agmine onerariarum proc
cum magna laetitia civium sociorumque,
Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposi
fectus Scipio fratri se coniungit: ac deinde
ni animo consilioque gerebant bellum. Oc
igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, ha
ctanter Iberum transgrediuntur; nec ullo vis
Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totiu
niae custodiae traditos ab Hannibale fama e
dico in arce custodiri praesidio. Id unum pi
clinatos ad Romanam societatem omnium Hi
populorum animos morabatur, ne sanguine
suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinc
spaniam vir unus, sollerti magis quam fideli c
exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hi
fidus ante Poenis: tum (qualia plerumque sı
barorum ingenia) cum fortuna mutaverat fide
terum, transfugam, sine magnae rei prodit
nientem ad hostes, nihil aliud quam unum vil
infame corpus esse ratus, id agebat, ut quai
[redacted]

[redacted]

t: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tu-
n perfugiumque novas volentibus res. Itaque, quos
tus non teneat, beneficio et gratia devinciendos esse.
ranti Bostari percunctantique, quodnam id subi-
n tantae rei donum possit esse? *Obsides*, inquit, *in*
itates remitte. Id et privatim parentibus, quorum
ximum nomen in civitatibus est suis, et publice po-
is gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita
es ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium
tituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse,
opera quoque impensa consilium adiuvem meum, et
suapte natura gratae, quantam insuper gratiam
sim, adiiciam. Homini, non ad cetera Punica in-
nia callido, ut persuasit, nocte clam progressus ad
stium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus
spanis, et ab iis ad Scipionem perductus, quid af-
ret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco et
pore constituto ad obsides tradendos, Saguntum
it; diem insequentem absumpsit cum Bostare,
ndatis ad rem agendam accipiendis. Dimissus,
m se nocte iturum, ut custodias hostium falleret,
stituisset, ad compositam cum iis horam excita-
custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in
paratas sua fraude insidias ducit. In castra Ro-
na perducti: cetera omnia de reddendis obsidibus,
t cum Bostare constitutum erat, acta per eundem
inem, quo si Carthaginiensium nomine sic agere-
ur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re
ri, quam quanta futura Carthaginiensium fuerat.
s enim, graves superbosque in rebus secundis ex-
ptos, fortuna et timor mitigasse videri poterat.
manus primo adventu, incognitus ante, ab re cle-
nti liberalique initium fecerat: et Abelux, vir pru-
ns, haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque
enti consensu defectionem omnes spectare: arma-
extemplo mota forent, ni hiems, quae Romanos

quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit intervenisset.

XXIII. Haec in Hispania quoque secunda aestate Punici belli gesta, quum in Italia paullum intervalli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabii fecisset: quae ut Hannibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiae magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna, gereret; ita contempta erat inter cives, armatos pariter togatosque; utique postquam, absente eo, temeritate magistri equitum, laeto verius dixerim, quam prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duae res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo aequatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo senatus auctoritas est; ad extremum haud ambigue in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quod, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum Poenumque, ut, quae pars plus reciperet, quam daret, argenti pondo bina et selibras in militem praestaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus, quam Poenus, recipisset, argentumque pro iis debitum, saepe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardius erogaretur: inviolatum ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque publicam impendio privato exsolvit. Hannibal pro Geronii moenibus, cuius urbis, captae atque incensae ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul ca-

raesidio, et circumspectans, necunde impetus nentatores fieret.
XIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati 'racerat Minucius magister equitum, profecto, ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterum , quae in monte alto ac tuto loco posita fue- am in planum deferuntur: agitabanturque pro o ducis consilia calidiora, ut impetus aut in ntatores palatos, aut in castra, relicta cum levi dio, fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce am esse belli rationem, et ferocius, quam con- s, rem hostes gesturos. Ipse autem, (quod mi- quis crederet) quum hostis propius esset, ter- artem militum frumentatum, duabus in castris is, dimisit: dein castra ipsa propius hostem , duo ferme a Geronio millia, in tumulum hosti ectum; ut intentum sciret esse ad frumentato- qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, at- sis imminens Romanorum castris tumulus ap- :: ad quem capiendum si luce palam iretur, haud dubie hostis breviore via praeventurus nocte clam missi Numidae ceperunt. Quos te- s locum, contempta paucitate, Romani postero uum deiecissent, ipsi eo transferunt castra. itaque, ut exiguum spatii vallum a vallo aberat, psum totum prope compleverat Romana acies, et per aversa castra a castris Hannibalis equi- cum levi armatura emissus in frumentatores, aedem fugamque hostium palatorum fecit. Nec ertare Hannibal ausus; quia tanta paucitate stra, si oppugnarentur, tutari poterat. Iam- tibus Fabii, (pars exercitus aberat) iam ferme do et cunctando bellum gerebat, receperatque n *priora castra*, quae pro Geronii moenibus *Iusta quoque* acie et collatis signis dimica- *tidam auctores* sunt. Primo concursu Poenus

ab tergo quum apparuisset Hannibali, s utrique praebuisse novi praesidii, cum Roma venientis: Hannibalem insidiarun quid timentem recepisse suos: Romanu adiuvante Samnite, duo castella eo die sex millia hostium caesa, quinque adm norum: tamen in tam pari prope clade giae victoriae cum vanioribus literis n tum Romam perlatam.

XXV. De his rebus persaepe et in concione actum est. Quum, laeta civi anus nihil nec famae, nec literis cred omnia essent, secunda se magis, quam a re diceret: tum M. Metilius tribunus pl *ferendum esse* negat. *Non praesentem s rem obstitisse rei bene gerendae, sed ab gestae obstare: et in ducendo bello sedul re, quo diutius in magistratu sit, solusqu in exercitu imperium habeat. Quippe c rum in acie cecidisse; alterum, specie cl persequendae, procul ab Italia ablegatum tores Sicilia atque Sardinia occupatos, q hoc tempore provincia praetore egeat.* I

nagistrum equitum, clausos prope intra vallum re-tos; tanquam hostibus captivis arma adempta. ndem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione li-atos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse ho-t. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanae et, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. bii imperio: nunc modicam rogationem promulga-um de aequando magistri equitum et dictatoris iu-nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exer-tm Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flami-sufficisset. Dictator concionibus se abstinuit, in ione minime populari. Ne in senatu quidem sa-aequis auribus audiebatur, tunc quum hostem ver-extolleret, bienniique clades per temeritatem at-: inscientiam ducum acceptas referret: *magistro-equitum, quod contra dictum suum pugnasset, ra-tem* diceret *reddendam esse. Si penes se summa erii consiliique sit, propediem effecturum, ut sci-· homines, bono imperatori haud magni fortunam menti esse: mentem rationemque dominari. Se in ipore et sine ignominia servasse exercitum, quam lta millia hostium occidisse, maiorem gloriam esse.* iius generis orationibus frustra habitis, et consule ato M. Atilio Regulo, ne praesens de iure imperii nicaret, pridie quam rogationis ferendae dies ad-et, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum bis concilium esset, magis tacita invidia dictato-favorque magistri equitum animos versabat, quam is audebant homines ad suadendum, quod vulgo cebat, prodire: et, favore superante, auctoritas nen rogationi deerat. Unus inventus est suasor is C. Terentius Varro, qui priore anno praetor rat, loco non humili solum, sed etiam sordido, us. Patrem lanium fuisse ferunt, ipsum instito-n mercis, filioque hoc ipso in servilia eius artis mi-teria usum.

XXVI. Is iuvenis, ubi ex eo genere quaes cunia a patre relicta animos ad spem liberalio tunae fecit, togaque et forum placuere, procla pro sordidis hominibus causisque adversus famam bonorum, primum in notitiam populi, ad honores pervenit. Quaestura quoque et aedilitatibus, plebeia et curuli, postremo et pı perfunctus, iam ad consulatus spem quum atı animos, haud parum callide auram favoris po ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis un tiam tulit. Omnes eam rogationem, quique] quique in exercitu erant, aequi atque iniqui,] ipsum dictatorem, in contumeliam eius latai perunt. Ipse, qua gravitate animi criminante multitudinem inimicos tulerat, eadem et popu saevientis iniuriam tulit: acceptisque in ipso literis senatusque consulto de aequato imperi fidens, haudquaquam cum imperii iure arten randi aequatam, cum invicto a civibus hosti animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius vero, quum iam ante vi rabilis fuisset secundis rebus ac favore vulg utique immodice immodesteque, non Hanniba gis victo ab se, quam Q. Fabio, gloriari: *Illu*

[redacted]

maiora intervalla placerent, partitis temporibus. 'erius summum ius imperiumque esse: ut par hosti n solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam ;asionem rei gerendae habuisset. Q. Fabio haud-aquam id placere: *omnia enim fortunam habitu-m, quaecunque temeritas collegae habuisset. Sibi nmunicatum cum illo, non ademptum, imperium ie. Itaque se nunquam volentem parte, qua posset, -um consilio gerendarum cessurum: nec se tempora t dies imperii cum eo, exercitus divisurum, suisque ısiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset, ser-turum.* Ita obtinuit, uti legiones, sicut consulibus ıs esset, inter se dividerent. Prima et quarta Mi-cio, secunda et tertia Fabio evenerunt. Item ıites pari numero, sociûmque et Latini nominis ıilia diviserunt: castris se quoque separari magi-• equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Hannibali gaudium fuit: ıe enim quicquam eorum, quae apud hostes age-ur, eum fallebat, et perfugis multa indicantibus, er suos explorantem. Nam et liberam Minucii ·ritatem se suo modo captaturum, et sollertiae i dimidium virium decessisse. Tumulus erat castra Minucii Poenorumque. Eum qui occu-t, haud dubie iniquiorem erat hosti locum fa-s. Eum non tam capere sine certamine volebat ibal, (quanquam id operae pretium erat) quam n certaminis cum Minucio, quem semper occur-ad obsistendum satis sciebat, contrahere. mnis medius erat prima specie inutilis insidia-uia non modo silvestre quicquam, sed ne ve-quidem vestitum habebat: re ipsa natus te-nsidiis, eo magis quod in nuda valle nulla ta-ı timeri poterat: et erant in anfractibus ca-ıs, ut quaedam earum ducenos armatos pos-ere. In has latebras, quot quemque locum

contempta paucitas: ac sibi quisque
lendos inde hostes. Ad locum capie
inter stolidissimos ferocissimosque a
et vanis animis et minis increpat host
levem armaturam dimittit, deinde c
mittit equites: postremo, quum hostil
sidia mitti videret, instructis legionib
Hannibal, laborantibus suis alia atqu
te certamine, mittens auxilia peditu
iam iustam expleverat aciem, ac totis
bus certabatur. Prima levis armatur
praeoccupatum inferiore loco succe
pulsa detrusaque terrorem in succe
equitem, et ad signa legionum refi
acies inter perculsos impavida sola e
que, si iusta aut si recta pugna esset,
impar futura. Tantum animorum f
ante paucos dies res gesta. Sed exo
diatores eum tumultum terroremque, i
que ab tergoque incursantes, fecerun

caesis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut coelo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque, priusquam ad coniectum teli veniret, aut manum consereret, et suos a fuga effusa, et ab nimis feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. Ac iam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in hostem; quum Poenus receptui cecinit, palam ferente Hannibale, ab se Minucium, se a Fabio victum. Ita per variam fortunam diei maiore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, *Saepe ego,* inquit, *audivi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit; secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata sors est, secundam ac mediam teneamus: et, dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio iungamus: ad praetorium eius signa quum tulerimus, ubi ego eum* parentem *appellavero, quod beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dextraeque texerunt,* patronos *salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies haec dederit.*

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. Profecti et agmine incedentes ad dictatoris castra in admirationem et ipsum, et omnes, qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum *patrem* Fabium appellasset, circumfusosque militum eius totum agmen patronos consalutasset, *Parentibus,* inquit, *meis,* dictator, (quibus te

modo nomine, quo fando possum, aequavi) vitam tantum debeo: tibi quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum, quo oneratus magis, quam honoratus sum, primus antiquo abrogoque: et, quod tibi mihique, quod exercitibusque his tuis, servato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, et signa haec legionesque restituo. Tu, quaeso, placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere iubeas. Tum dextrae interiunctae, militesque, concione dimissa, a notis ignotisque benigne atque hospitaliter invitati: laetusque dies, ex admodum tristi paullo ante ac prope exsecrabili, factus. Romae, ut est perlata fama rei gestae, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quam vulgo militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad coelum ferre. Par gloria apud Hannibalem hostesque Poenos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam a patribus accepissent. Hannibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quae sedere in iugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.*

XXXI. Dum haec geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe centum viginti navium, circumvectus Sardiniae et Corsicae oram, et obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: et priusquam in continentem exscensiones faceret, Menige insula vastata, et ab incolentibus Cercinam, ne et ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad litora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii iuxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. Itaque in insidias

[redacted]

'e illati, quum a frequentibus palantes, ab loco-;naris ignari circumvenirentur, cum multa cae-foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad hominum, cum his Sempronio Blaeso quaesto-isso, classis, a litoribus hostium plenis trepide ı, in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lily-Г. Otacilio praetori, ut ab legato eius P. Sura m reduceretur. Ipse, per Siciliam pedibus pro-ı, freto in Italiam traiecit, literis Q. Fabii acci-ipse, et collega eius M. Atilius, ut exercitus ab acto iam prope semestri imperio, acciperent. um prope annales Fabium dictatorem adversus ibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam primum a populo creatum dictatorem scribit. t Coelium et ceteros fugit, uni consuli Cn. Ser-qui tum procul in Gallia provincia aberat, ius dicendi dictatoris: quam moram quia exspe-territa iam clade civitas non poterat, eo decur-sse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore res inde gestas gloriamque insignem ducis et ıtes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dicta-dictator diceretur, facile obtinuisse.

XXII. Consules, Atilius Fabiano, Geminus Ser-Minuciano exercitu accepto, hibernaculis ma-ommunitis, (extremum autumni erat) Fabii ar-eum summa inter se concordia bellum gesse-Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis tuni aderant, carpentes agmen, palatosque ex-ıtes. In casum universae dimicationis, quam ıus artibus petebat hostis, non veniebant: adeo-ıopia est coactus Hannibal, ut, nisi tum fugae m abeundo timuisset, Galliam repetiturus fue-ulla relicta spe alendi exercitus in iis locis, si ıentes consules iisdem artibus bellum gererent. ı ad Geronium iam hieme impediente constitis-llum, Neapolitani legati Romam venere. Ab

... ectum fo
...unum. Si quam opem i
dem studio fuisse oblaturos. Gra
manos populumque facturum, si o
norum suas duxissent; dignosque i
bus donum, animo ac voluntate eoru
rent, quam re, maius ampliusque, a
gratiae actae pro munificentia cura
ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies spec
niensis, qui per biennium fefellerat
hensus, praecisisque manibus dimissu
que et viginti in crucem acti, quod i
coniurassent. Indici data libertas et
ginti millia. Legati et ad Philippu
regem missi ad deposcendum Demet
qui, bello victus, ad eum fugisset: et a
ad expostulandum, quod Poenum opib
suis iuvissent: simul ad visendum ex pr
in Boiis atque Insubribus gererentur.
quoque regem in Illyrios legati mi
cuius dies exierat, ...
vellet, ...

etore urbis, Cn. Pupius et K. Quinctius Flamini- aedem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem etore ex senatusconsulto literae ad consules mis- ut, si iis videretur, alter eorum ad consules cre- os Romam veniret: se in eam diem, quam iussis- :, comitia edicturum. Ad haec a consulibus re- ptum, *Sine detrimento reipublicae abscedi non e ab hoste. Itaque per interregem comitia haben- esse potius, quam consulum alter a bello avocare-* Patribus rectius visum est, dictatorem a consu- lici comitiorum habendorum causa. Dictus L. urius Philo M'. Pomponium Mathonem magi- m equitum dixit. His vitio creatis, iussisque die rto decimo se magistratu abdicare, ad interre- m res rediit.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum im- um. Interreges proditi a Patribus C. Claudius, filius, Centho; inde P. Cornelius Asina. In eius rregno comitia habita magno certamine Patrum lebis. C. Terentio Varroni, quem, sui generis inem, plebei insectatione principum populari- que artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et di- orio imperio concussis aliena invidia splendeu- , vulgus et extrahere ad consulatum nitebatur, res summa ope obstabant, ne se insectando sibi aari assuescerent homines. Q. Baebius Heren- tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminan- ion senatum modo, sed etiam augures, quod di- orem prohibuissent comitia perficere, per invi- n eorum favorem candidato suo conciliabat. *Ab inibus nobilibus, per multos annos bellum quae- ibus, Hannibalem in Italiam adductum: ab iisdem, m debellari possit, fraude id bellum trahi.* Cum ttuor militum legionibus universis pugnari posse *aruisse eo, quod M. Minucius, absente* Fabio, pro- *epugnasset; duas legiones hosti ad* caedem obie

ctas, deinde ex ipsa caede ereptas, ut pater pa que *appellaretur, qui prius vincere prohibuii manos, quam vinci. Consules deinde Fabian bus, quum debellare possent, bellum traxisse. dus inter omnes nobiles ictum: nec finem ante l bituros, quam consulem vere plebeium, id est nem novum, fecissent. Nam plebeios nobiles dem initiatos esse sacris, et contemnere plebem contemni desierint a Patribus, coepisse. Cui parere, id actum et quaesitum esse, ut inter iniretur, ut in Patrum potestate comitia esser consules ambos ad exercitum morando quaesi postea, quia invitis iis dictator esset dictus c rum causa, expugnatum esse, ut vitiosus dicta augures fieret. Habere igitur interregnum eo sulatum unum certe plebis Romanae esse: p liberum habiturum ac daturum ei, qui magis v cere, quam diu imperare, malit.*

XXXV. Quum his orationibus accensa pl set, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio M L. Manlio Vulsone, M. Aemilio Lepido, duo bilibus iam familiarum plebei, C. Atilio Ser Q. Aelio Paeto, quorum alter pontifex, alter erat, C. Terentius consul unus creatur, ut i eius essent comitia rogando collegae. Tum

[redacted]

ı, M. Claudius Marcellus in Siciliam, Albinus in Galliam. Omnes absentes ıec cuiquam eorum, praeter Terentium ndatus honos, quem iam non antea gesıritis aliquot fortibus ac strenuis viris; ımpore nulli novus magistratus videbaıs.

Exercitus quoque multiplicati sunt. ın peditum equitumque additae sint coımero et genere copiarum variant auquicquam satis certum affirmare ausim. novorum militum alii scripta in supplenovas quattuor legiones, ut octo legiorerent: numero quoque peditum equiıes auctas, millibus peditum et centenis ıngulas adiectis; ut quina millia pediquites essent; socii duplicem numerum ıt, pedites aequarent. Septem et octorınatorum et ducentos in castris Romanatum ad Cannas est, quidam auctores ıudquaquam discrepat, maiore conatu rem actam, quam prioribus annis; quia inci hostem, dictator praebuerat. Ceteım signa ab urbe novae legiones moveri libros adire atque inspicere iussi proulgo homines novis prodigiis. Nam, et ntino et Ariciae nuntiatum erat, sub lapidibus pluisse: et multo cruore signa asse, aquasque e fonte calidas manası etiam, quod saepius acciderat, magis n via Fornicata, quae ad Campum erat, es de coelo tacti exanimatique fuerant. x libris procurata. Legati a Paesto paRomam attulerunt. Iis, sicut Neapolita tae; aurum non acceptum.

Per eosdem dies ab Hierone classis

Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nuntiarunt: *Caedem C. Flaminii consulis exercitusque allatam adeo aegre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quamquam probe sciat, magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quam secundis, esse; tamen se omnia, quibus a bonis fidelibusque sociis bella iuvari soleant, misisse: quae ne accipere abnuant magno opere se Patres conscriptos orare. Iam omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese. Acciperent eam, tenerentque, et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent: et, quantum praeterea opus esset, quo iussissent, subvecturos. Milite atque equite scire, nisi Romano Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus Baliares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoque addebant, *Ut praetor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam traiiceret; ut et hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad*

[redacted]

...ue, *firmam ac stabilem fore populo Romano.* Fundi...
...ores, sagittariique, et frumentum traditum consuli
...bus. Quinqueremes ad navium classem, quae cum
T. Otacilio propraetore in Sicilia erat, quinque et vi-
ginti additae, permissumque est, ut, si e republica
...censeret esse, in Africam traiiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos mo...
...dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Mi...
...ites tunc, quod nunquam antea factum erat, iureiu...
...rando ab tribunis militum adacti, iussu consulum
...conventuros, neque iniussu abituros. Nam ad eam
diem nihil praeter sacramentum fuerat; et, ubi ad
decuriatum aut centuriatum convenissent, sua volun-
...ate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites
...coniurabant, sese fugae atque formidinis ergo non
...abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli su-
...mendi, aut petendi, et aut hostis feriendi, aut civis
...servandi causa. Id ex voluntario inter ipsos foedere
...tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem
...translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa mo-
...verentur, consulis Varronis multae ac feroces fuere,
...denuntiantes, *bellum arcessitum in Italiam ab nobi-*
...us, mansurumque in visceribus reipublicae, si plu-
...Fabios imperatores haberet; se, quo die hostem
...isset, perfecturum. Collegae eius Paulli una, pri-
...usquam ex urbe proficiscerentur, concio fuit verior,
...quam gratior populo, qua nihil inclementer in Var-
...ronem dictum, nisi id modo: *Mirari se, quomodo quis*
...priusquam aut suum, aut hostium exercitum, lo-
...rum situm, naturam regionis nosset, iam nunc toga-
...tus in urbe sciret, quae sibi agenda armato forent; et
...quoque praedicere posset, qua cum hoste signis
...collatis esset dimicaturus. Se, quae consilia magis res
...hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus
...dura non praecepturum. Optare, ut, quae caute
...consulte gesta essent, satis prospere evenirent,

Temeritatem, praeterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse. Id sua sponte apparebat, tuta celeribus consiliis praepositurum: et, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

XXXIX. *Si aut collegam, id quod mallem, tui similem, L. Aemili, haberes, aut tu collegae tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. Nam et duo boni consules, etiam me indicente, omnia e republica fide vestra faceretis: et mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. Nunc et collegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequicquam et virum bonum et civem fore. Si altera parte claudicet respublica, malis consiliis idem ac bonis iuris et potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quam cum Hannibale, futurum censes. Nescio, an infestior hic adversarius, quam ille hostis, maneat. Cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: et adversus Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminii memoria. Tamen ille consul demum, et in provincia, et ad exercitum, coepit furere: hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu; nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. Et, qui tantas iam nunc procellas, proelia atque acies iactando, inter togatos ciet, quid inter armatam iuventutem censes facturum, et ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est, et ego, contemnendo potius, quam appetendo gloriam, modum excesserim; sed ita*

res habet: una ratio belli gerendi adversus Hannibalem est, qua ego gessi. Nec eventus modo hoc docet, (stultorum iste magister est) sed eadem ratio, quae fuit, futuraque, donec res eaedem manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. Omnia circa plena civium ac sociorum sunt. Armis, viris, equis, commeatibus iuvant, iuvabuntque. Id iam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. Meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul ab patria. Neque illi terra, neque mari est pax: nullae eum urbes accipiunt, nulla moenia. nihil usquam sui videt: in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem traiecit: plures fames, quam ferrum, absumpsit: nec his paucis iam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quam diu pro Geronii, castelli Apuliae inopis, tanquam pro Carthaginis moenibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Haec una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives tibi magis, quam hostes, facient. Idem enim tui, quod hostium milites, volent: idem Varro, consul Romanus, quod Hannibal, Poenus imperator, cupiet. Duobus ducibus unus resistas, oportet: resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegae vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis saepe, aiunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. Malo te sapiens hostis metuat, quam stulti cives laudent. Omnia audentem

contemnet Hannibal; nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna: tuae potestatis semper, tuaque omnia sint. Armatus intentusque sis, neque occasioni tuae desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaque erunt: festinatio improvida est et caeca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sane laeta fuit, magis fatentis, ea, quae diceret, vera, quam facilia factu, esse. *Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. Optare, ut omnia prospere evenirent. At, si quid adversi caderet, hostium se telis potius, quam suffragiis iratorum civium, caput obiecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba, quam dignitate, conspectior. Ut in castra venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteribus maior pars et omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, aetatem excusantem, Romam miserunt; Geminum Servilium in minoribus castris legioni Romanae et socium peditum equitumque duobus millibus praeficiunt. Hannibal, quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mire gaudere. Non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne, unde raperet, quidem quicquam reliqui erat, omni undique frumento, postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac praepropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis praedatoribus tumultuario proelio, ac procursu magis militum, quam ex praeparato aut iussu imperatorum, orto, haudquaquam par Poenis dimicatio fuit. Ad mille et septingenti caesi, non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paullus consul; cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id damnum haud aegerrime pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum esse. Et omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare; duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque, locum et tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil praeter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunae publicae privataeque relinquit; transque proximos montes laeva pedites instructos condit, dextra equites; impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga praeciperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium priore anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse.

XLII. Ubi illuxit, subductae primo stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad praetoria consulum, nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut, tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamor

inde ortus, ut signa proferri iuberent, ducen
ad persequendos hostes, ac protinus castra di
da. Et consul alter velut unus turbae militari
Paullus etiam atque etiam dicere, provid
praecavendumque esse. Postremo, quum ali
que seditionem neque ducem seditionis su
posset, Marium Statilium praefectum cum turi
cana exploratum mittit. Qui, ubi adequitavit
subsistere extra munimenta ceteris iussis, ips
duobus equitibus vallum intravit: specula
omnia cum cura renuntiat, insidias profectu
ignes in parte castrorum, quae vergat in host
lictos: tabernacula aperta, et omnia cara in pr
relicta: argentum quibusdam locis temere pe
velut obiectum ad praedam, vidisse. Quae ad
rendos a cupiditate animos nuntiata erant, ea
derunt; et, clamore orto a militibus, *ni sign
tur, sine ducibus ituros*, haudquaquam dux
nam extemplo Varro signum dedit proficis
Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli q
auspicio non addixissent, obnuntiari iam ef
porta signa collegae iussit. Quod quanquam
aegre est passus, Flaminii tamen recens casus
diique consulis primo Punico bello memorata
[redacted]

n primum apud eos prava indulgentia maolvisset.

Hannibal, postquam motos magis inconanos, quam ad ultimum temere evectos, iicquam, detecta fraude, in castra rediit. lies propter inopiam frumenti manere neıvaque consilia in dies non apud milites xtos ex colluvione omnium gentium, sed l ipsum ducem, oriebantur. Nam quum itus, deinde aperta vociferatio fuisset exı stipendium debitum, querentiumque anno, postremo famem; et mercenarios miime Hispani generis, de transitione cepism fama esset: ipse etiam interdum Hanga in Galliam dicitur agitasse, ita ut, re:atu omni, cum equitibus se proriperet. : consilia atque hic habitus animorum esris, movere inde statuit in calidiora atque ıra messibus Apuliae loca: simul ut, quo hoste recessisset, transfugia impeditiora ;eniis essent. Profectus est nocte, ignibus ıctis, tabernaculisque paucis in speciem t insidiarum par priori metus contineret

Sed, per eundem Lucanum Statilium, ltra castra transque montes exploratis, :um esset, visum procul hostium agmen; squendo eo consilia agitari coepta. Quum :onsulis eadem, quae semper ante, fuisset ceterum Varroni fere omnes, Paullo ner Servilium prioris anni consulem, assenıaioris partis sententia ad nobilitandas ana Cannas, urgente fato, profecti sunt. vicum Hannibal castra posuerat aversa a 'ento, qui campis torridis siccitate nubes :hit. Id quum ipsis castris percommodum salutare praecipue futurum erat, qu

conspectu Poenum habebant, bina c
niunt, eodem ferme intervallo, quo
sicut ante, copiis divisis. Aufidus a
castris affluens, aditum aquatoribus e
opportunitate haud sine certamine da
ribus tamen castris, quae posita trans
liberius aquabantur Romani, quia ri
lum habebat hostium praesidium. I
nactus, locis natis ad equestrem pugn
virium invictus erat, facturos copiam
sules, dirigit aciem, lacessitque Numi
satione hostes. Inde rursus sollicita
litari ac discordia consulum Romana
Paullus Semproniique et Flaminii te
roni, Varro speciosum timidis ac se
exemplum Fabium obiiceret: testaret
minesque hic, *nullam penes se culpam*
nibal iam velut usucepisset Italiam;
a collega teneri; ferrum atque arma i
cupientibus adimi militibus; ille, *si q*

i clamore ac tumultu fugassent, in stationem
: pro vallo locatam atque ipsas prope portas
sunt. Id vero indignum visum, ab tumultua-
xilio iam etiam castra Romana terreri: ut ea
ına causa, ne extemplo transirent flumen, di-
ıtque aciem, tenuerit Romanos, quod summa
i eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro
o die, cui sors eius diei imperii erat, nihil
to collega, signum pugnae proposuit, instru-
e copias flumen traduxit, sequente Paullo;
agis non probare, quam non adiuvare, consi-
ıterat. Transgressi flumen eas quoque, quas
:ris minoribus habuerant, copias suis adiun-
atque ita instructa acie, in dextro cornu (id
ımini propius) Romanos equites locant, dein
ites: laevum cornu extremi equites sociorum,
edites, ad medium iuncti legionibus Romanis
ınt: iaculatores cum ceteris levium armorum
s prima acies facti. Consules cornua tenue-
Terentius laevum, Aemilius dextrum. Gemino
o media pugna tuenda data.
VI. Hannibal luce prima, Baliaribus levique
matura praemissa, transgressus flumen, ut
e traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hi-
que equites prope ripam laevo in cornu adver-
manum equitatum: dextrum cornu Numidis
us datum, media acie peditibus firmata; ita,
ırum utraque cornua essent, interponerentur
lii Galli atque Hispani. Afros Romanam ma
parte crederes aciem: ita armati erant, ar-
ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Tra-
m captis. Gallis Hispanisque scuta eiusdem
fere erant: dispares ac dissimiles gladii:
praelongi ac sine mucronibus: Hispano, pun-
agis, quam caesim, assueto petere hostem,
e habiles et cum mucronibus. Sane et alius

habitus gentium harum tum magnitudine corp tum specie terribilis erat. Galli super umb erant nudi: Hispani linteis praetextis purpur cis, candore miro fulgentibus, constiterant. rus omnium peditum, qui tum steterunt in aci lium fuit quadraginta, decem equitum. Duc nibus praeerant: sinistro Hasdrubal, dextro bal: mediam aciem Hannibal ipse cum fratre ne tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, se forte ita starent, peropportune utrique par quus erat, Romanis in meridiem, Poenis in trionem versis. Ventus, (Vulturnum incolae nis vocant) adversus Romanis coortus, multo re in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato, procursum ab a et pugna levibus primum armis commissa: equitum Gallorum Hispanorumque laevum cum dextro Romano concurrit, minime equest te pugnae: frontibus enim adversis concurr erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto hinc amnis, hinc peditum acies claudebant i ctum utrimque nitentes. Stantibus ac co postremo turba equis, vir virum amplexus d bat equo. Pedestre magna iam ex parte ce

[redacted]

alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterant, aliquantum prominente acie. Qui cuneus ut pulsus aequavit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa iam cornua fecerant; irruentibusque incaute in medium Romanis, circumdedere alas: mox, cornua extendendo, clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti nequicquam proelio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, et adversus Afros integram pugnam ineunt, non tantum eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Iam et in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, consertum proelium erat, segne primo, et a Punica coeptum fraude. Quingenti ferme Numidae, praeter solita arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt; parmisque et iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, considere ab tergo iubentur. Ac, dum proelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt: postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, arreptis scutis, quae passim inter acervos caesorum corporum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites caedentes, stragem ingentem, ac maiorem aliquanto pavorem ac tumultum, fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe proelium esset, Hasdrubal, qui ea parte praeerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos et Gallos pedites, iam Afris prope fessis caede magis quam pugna, adiungit.

XLIX. Parte altera pugnae Paullus, quanquam

... denuntianti cuidam, iussisse con
des descendere equites, dixisse Hannil
Quam mallem, vinctos mihi traderet! E
stre proelium, quale iam haud dubia h
ria, fuit; quum victi mori in vestigio n
fugere; victores, morantibus victoriar
darent, quos pellere non poterant. I
men iam paucos superantes, et labore
fessos. Inde dissipati omnes sunt, eq
gam, qui poterant, repetebant. Cn. L
nus militum, quum, praetervehens equ
saxo cruore oppletum consulem vidiss
inquit, *quem unum insontem culpae cl*
dii respicere debent, cape hunc equum:
rium aliquid superest, comes ego te toll
protegere. Ne funestam hanc pugnam
feceris. Etiam sine hoc lacrimarum s
est. Ad ea consul: *Tu quidem, Cn. C*
virtute esto! Sed cave, frustra miser
tempus e manibus hostium evadendi a
nuntia publice Patribus, urbem Roma
ac prius, quam hostis victor adveniat,
ment: privatimque Q. Fabi
ptorum ...

millia hominum in minora castra, decem in
, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfuge-
ui extemplo a Carthalone atque equitibus,
unimento tegente vicum, circumventi sunt.
alter, seu forte, seu consilio, nulli fugientium
agmini, cum septuaginta fere equitibus Ve-
perfugit. Quadraginta quinque millia pedi-
uo millia septingenti equites, et tanta prope
sociorumque pars, caesi dicuntur; in his am
ulum quaestores L. Atilius et L. Furius Bi-
: unus et viginti tribuni militum; consula-
dam praetoriique et aedilicii: inter eos Cn.
m Geminum et M. Minucium numerant, qui
r equitum priore anno, aliquot ante consul
octoginta praeterea aut senatores, aut qui
gistratus gessissent, unde in senatum legi de-
quum sua voluntate milites in legionibus fa-
nt. Capta eo proelio tria millia peditum et
trecenti dicuntur.

Haec est pugna Cannensis, Alliensi cladi no-
par: ceterum ut illis, quae post pugnam ac-
levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage
us gravior foediorque. Fuga namque ad Al-
cut urbem prodidit, ita exercitum servavit:
nas fugientem consulem vix septuaginta se-
nt: alterius morientis prope totus exercitus
inis in castris quum multitudo semiermis sine
esset, nuntium, qui in maioribus erant, mit-
*um proelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos
ncturna hostes premeret, ut ad se transirent:
mine Canusium abituros esse.* Eam senten-
ii totam aspernari: *Cur enim illos, qui se ar-
, ipsos non venire, quum aeque coniungi pos-
uia videlicet plena hostium omnia in medio es-
t aliorum, quam sua, corpora tanto periculo
obiicere.* Aliis non tam sententia displicere,

quam animus deesse. P. Sempronius Tuditani bunus militum, *Capi ergo mavultis,* inquit, *ab a simo et crudelissimo hoste, aestimarique capita i et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanu sis, an Latinus socius, ut ex tua contumelia et u alteri honos quaeratur? Non tu: si quidem L. consulis, qui se bene mori, quam turpiter vive luit, et tot fortissimorum virorum, qui circa e mulati iacent, cives estis. Sed ante, quam op lux, maioraque hostium agmina obsaepiunt ite hos, qui inordinati atque incompositi obstrepu tis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, vis per confertos hostes. Cuneo quidem hoc lax que solutum agmen, ut si nihil obstet, transi Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rempu salvam vultis.* Haec ubi dicta dedit, string dium, cuneoque facto per medios vadit hoste quum in latus dextrum, quod patebat, Numi cularentur, translatis in dextrum scutis, in castra ad sexcenti evaserunt: atque inde pr alio magno agmine adiuncto, Canusium inc perveniunt. Haec apud victos magis impetu rum, quem ingenium suum cuique aut fors quam ex consilio ipsorum, aut imperio cuius agebantur.

[redacted]

ad consilium pensandum temporis opus esse. Tum Maharbal, *Non omnia, nimirum, eidem dii dedere. Vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis.* Mora eius dici satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primum illuxit, ad spolia legenda foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga. Assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam et iacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem iugulumque, et reliquum sanguinem iubentes haurire. Inventi sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superiecta humo interclusisse spiritum apparebat. Praecipue convertit omnes substratus Numidae mortuo superincubanti Romanus vivus, naso auribusque laceratis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit castra oppugnanda, et omnium primum, brachio obiecto, flumine eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut, eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex maioribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quattuor millia hominum et ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum

erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sau timidisque eadem conditione, qua altera, tradita sti. Praeda ingens parta est: et, praeter equos vi que, et si quid argenti, (quod plurimum in phal equorum erat; nam ad vescendum facto perexig utique militantes, utebantur) omnis cetera pra diripienda data est. Tum sepeliendi causa conf in unum corpora suorum iussit. Ad octo millia f se dicuntur fortissimorum virorum. Consulem c que Romanum conquisitum sepultumque, qui auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, lier Apula, nomine Busa, genere clara ac divi moenibus tantum tectisque a Canusinis accep frumento, veste, viatico etiam iuvit; pro qua ei nificentia postea, bello perfecto, ab senatu hon habiti sunt.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum q tuor essent, Fabius Maximus de legione prima, c pater priore anno dictator fuerat, et de legione cunda L. Publicius Bibulus et P. Cornelius Scipio de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui prox aedilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipion admodum adolescentem, et ad Ap. Claudium sun imperii delata est. Quibus consultantibus inter p

[redacted]

templo armati, qui rempublicam salvam vellent. Nullo verius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit ire, sequentibus paucis, in hospitium Metelli: et, quum concilium ibi iuvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia,* inquit, *ut ego rempublicam populi Romani non deseram neque alium civem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me, Iupiter optime maxime, domum, familiam, remque meam pessimo leto afficias! In haec verba, L. Caecili, iures, postulo, ceterique, qui adestis: qui non iuraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pavidi, quam si victorem Hannibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.

LIV. Eo tempore, quo haec Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quattuor millia et quingenti pedites equitesque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque quum divisissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos nummos quinos vicenos, et peditibus denos, et arma, quibus deerant, dederunt: ceteraque publice ac privatim hospitaliter facta, certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Busae multitudo faciebat, et iam ad decem millia hominum erant. Appiusque et Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuntium extemplo mittunt, quantae secum peditum equitumque copiae essent: sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci exercitum, an manere iuberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. Et iam aliqua species consularis exercitus erat; moenibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occidione occisos

censuerunt, M. Claudium, qui classi
praeesset, Canusium ad exercitum n
bendumque consuli, ut, quum praeto
didisset, primo quoque tempore, qu
modum reipublicae fieri posset,
Territi etiam super tantas clades, q
digiis, tum quod duae Vestales eo a
que Floronia, stupri compertae, et
ut mos est, ad portam Collinam nec
sibimet ipsa mortem consciverat. I
ba pontificis, quos nunc minores pon
qui cum Floronia stuprum fecerat,
mo eo usque virgis in comitio caes
verbera exspiraret. Hoc nefas quum
clades in prodigium versum esset,
adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pi
oraculum missus est sciscitatum,
suppliciisque deos possent placare,
tura finis tantis cladibus foret. Inte
libris sacrificia aliquot extraordina

dictus M. Iunius, et Ti. Sempronius magister equitum, delectu edicto, iuniores ab annis septendecim, et quosdam praetextatos, scribunt. Quattuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt. Arma, tela, alia parari iubent: et vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellentne militare, empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Hannibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis, quam bellum gerentis, intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benigne allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam alias antea) satis miti sermone alloquitur: *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanae cessisse: et se id anniti, ut suae in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere: pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos.* Quanquam aliquantum adiiciebatur equitibus ad id pretium, quod pepigerant dedentes se: laeti tamen quamcunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent: nec pignus aliud fidei, quam ut iurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, iur

iurandi solvendi causa quum in castra redisset, noctem comites assequitur. Ubi eos Romam v nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor missus dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem ex ret finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dict datus est. Quorum princeps M. Iunius, *Patre scripti*, inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli un civitati viliores fuisse captivos, quam nostrae. rum, nisi nobis plus iusto nostra placet causa, no unquam minus negligendi vobis, quam nos, in ho potestatem venerunt. Non enim in acie per tim arma tradidimus; sed, quum prope ad noctem s stantes cumulis caesorum corporum proelium e xissemus, in castra recepimus nos. Diei reliqui noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, lum sumus tutati. Postero die, quum circumse exercitu victore aqua arceremur, nec ulla ia confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse duceremus, quinquaginta millibus hominum e nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna R num militem restare; tum demum pacti sumus tium, quo redempti dimitteremur: arma, in q nihil iam auxilii erat, hosti tradidimus. Maiore*

[redacted]

fortunae aut conditioni invideo, nec premendo alium me extulisse velim: ne illi quidem, (nisi pernicitatis pedum et cursus aliquod praemium est) qui plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiae aut Canusii, constiterunt, se nobis merito praetulerint, gloriatique sint, in se plus, quam in nobis, praesidii reipublicae esse. Sed illis et bonis et fortibus militibus utemini: et nobis etiam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni aetate et fortuna habetis: octo millia servorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec maiore pretio redimi possumus, quam hi emuntur. Nam si conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam, Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet, qui nos hospitum numero habuit captivos, an barbaro ac Poeno; qui utrum avarior, an crudelior, sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo curiae stantium cognatorum nostrorum, exspectantiumque responsum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis, qui absunt, ita suspensi ac solliciti sint; quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, me dius fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum indigni, ut a vobis redimeremur, visi simus. Rediere Romam quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti; sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis: redeam ego in patriam, trecentis nummis non aestimatus civ-

Suum quisque habet animum, Patres conscripti. S[...] in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis [...] famae periculum movet, ne a vobis damnati ac rep[...] abeamus: neque enim vos pretio pepercisse homi[...] credent.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea tur[...] quae in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, [...] nusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liber[...] fratres, cognatos redderent. Feminas quoque me[...] ac necessitas in foro turbae huic virorum immisc[...] rat. Senatus, summotis arbitris, consuli coept[...] Ibi quum sententiis variaretur, et alii redimendos [...] publico, alii nullam publice impensam faciend[...] nec prohibendos ex privato redimi; si quibus arg[...] tum in praesentia deesset, dandam ex aerario pe[...] niam mutuam, praedibusque ac praediis cavend[...] populo, censerent; tum T. Manlius Torquatus, p[...] scae ac nimis durae, ut plerisque videbatur, seve[...] tatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hosti[...] potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insec[...] tione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid en[...] aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum [...] patribus, necessario ad rem militarem exemplo, s[...] varetis? Nunc autem quum prope gloriati sint, qu[...] se hostibus dediderint, praeferrique non captis mo[...] in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Can[...] siumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consu[...] aequum censuerint; nihil vos eorum, Patres consc[...] pti, quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atque u[...] nam haec, quae apud vos acturus sum, Canusii ap[...] ipsum exercitum agerem, optimum testem ignavi[...] cuiusque et virtutis: aut unus hic saltem adesset [...] Sempronius, quem si isti ducem secuti essent, mili[...] hodie in castris Romanis, non captivi in hostium [...] testate essent. Sed quum, fessis pugnando hosti[...]*

m victoria laetis et ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, septem armatorum hominum millia perrumpere iam confertos hostes potuissent; neque per se ipsi facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. octe prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium irca castra, dum quies ac silentium esset, dum nox nceptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem ervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Sicut uorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio; sicut, nobis adolescentibus, priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur, milites, et morte nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones: *si hoc P. Sempronius diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis exstitisset comes. Viam non ad gloriam magis, quam ad salutem, ferentem demonstrat; reduces in patriam ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die caesa iacent. Si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit: si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: imo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis. Sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienati iure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium, civem vestrum, non audistis, arma capere ac sequi se iubentem: Hannibalem post paullo audistis, castra prodi et arma tradi iubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare?* Non enim modo *qui recusarunt bene monentem*, sed obsistere ac re-

tinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. Prius, inquam, P. Sempronio per civium agmen, quam per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obstitere. Quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos, quum incolumitati, tum gloriae illorum per virtutem partae, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosae causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum e castris defuit animus; ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitae ab-

stra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriae restituerunt.

LXI. Postquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, praeter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniae quoque summa homines movit: quia nec aerarium exhaurire, magna iam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque, nec Hannibalem maxime huiusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, *non redimi captivos*, redditum esset, novusque super veterem luctus tot iactura civium adiectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iureiurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatumque ad senatum est, omnes censuerunt, comprehendendum et custodibus publice datis deducendum ad Hannibalem esse. Est et alia de captivis fama, decem primos venisse: de iis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, nec ne; ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, et C. Calpurnium, et L. Manlium. Tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: et novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres remansisse; quod, per causam recognoscendi nomina captivorum ad Hannibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvissent: de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse; victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. Ceterum proximis censoribus

adeo omnibus notis ignominiisque confectos e quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo co rint: ceteri non foro solum omni deinde vit prope luce ac publico, caruerint. Mirari magi discrepare inter auctores, quam quid veri sit, nere queas. Quanto autem maior ea clades s ribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est, qu sociorum ad eam diem firmi steterant, tum coeperunt, nulla profecto alia de re, quam qu speraverant de imperio. Defecere autem ad I hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Ap pars, Samnites praeter Pentros, Bruttii omne cani: praeter hos Surrentini, et Graecorum ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotoniens crique, et Cisalpini omnes Galli. Nec tam clades defectionesque sociorum moverunt, u unquam mentio apud Romanos fieret; nequ consulis Romam adventum, nec postquam is renovavitque memoriam acceptae cladis. C tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, suli, ex tanta clade, cuius ipse causa maxima f redeunti, et obviam itum frequenter ab omnil dinibus sit, et gratiae actae, quod de republi desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor f nihil recusandum supplicii foret.

[redacted]

m, ut pacem a populo Romano peterent: nec te-:t, obstrepente Barcina factione. Claudius Mar-lus praetor ad Nolam, eruptione adversus Hanni em ex oppido facta, prospere pugnavit. Exercitus nnibalis per hiberna Capuae ita luxuriatus est, ut porum viribus atque animorum enervaretur. Ca-num, a Poenis obsessum, ita fame vexatum est, ut a et pelles scutis detractas, item mures, essent; et :ibus, per Vulturnum amnem a Romanis missis, vi-·int. Senatus ex equestri ordine hominibus centum iaginta septem suppletus est. L. Postumius prae-' a Gallis cum exercitu caesus est. Cn. et P. Sci-nes in Hispania Hasdrubalem vicerunt, et Hispa-im suam fecerunt. Reliquiae Cannensis exercitus Siciliam relegatae sunt; ne recederent inde, nisi ito bello. Inter Philippum Macedonum regem et innibalem societas iuncta est. Sempronius Grac-us consul Campanos cecidit. Praeterea in Sardi-i feliciter a T. Manlio praetore adversus Poenos rdosque res gestas continet: a quo Hasdrubal dux, Mago, et Hanno capti. Claudius Marcellus prae-· Hannibalis exercitum ad Nolam proelio fudit et 'it: primusque tot cladibus fessis Romanis melio-n spem belli dedit.

T. LIVII PATAVINI

LIBER XXIII.

ecis Hannibal post Cannensem pugnam captis ac ·eptis, confestim ex Apulia in Samnium moverat. :itus in Hirpinos a Statio, pollicente se Compsam *ıditurum.* Compsanus erat Trebius nobilis inter *s: sed* premebat eum Mopsiorum factio, familiae

per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet: ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis, (et pleraeque cavae sunt viae, sinusque occulti) quacunque apte poterat, disposuit: alios, prae se actam praedam ex agris ostentantes, obequitare portis iussit. In quos, quia nec multi, et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta in insidias, circumventa est: nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, et haud procul litore naves, piscatoriae pleraeque, conspectae peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo proelio nobiles iuvenes capti caesique sunt: inter quos et Hegeas praefectus equitum, intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Poenum absterruere conspecta moenia, haudquaquam prompta oppugnanti.

m Poenis; improbus homo, sed non ad
ditus, quum mallet incolumi, quam
ica dominari; nullam autem incolu-
tam publico consilio crederet, ratio-
et senatum servaret, et obnoxium sibi
t. Vocato senatu, quum, sibi defectio-
is consilium placiturum nullo modo,
m fuisset, praefatus esset; *quippe qui
Claudii filia haberet, filiamque Romam
ledisset; ceterum maiorem multo rem
ıdam instare; non enim per defectio-
ım ex civitate senatum plebem spectare,
senatus vacuam rempublicam tradere
'oenis velle; eo se periculo posse libera-
nittant sibi, et, certaminum in republi-
nt:* quum omnes victi metu permitte-
in curia vos, inquit, *et, tanquam et ipse
ris particeps, approbando consilia, qui-
ı adversarer, viam saluti vestrae inve-
fidem, quam vultis ipsi, accipite.* Fide
claudi curiam iubet, praesidiumque
eliquit; ne quis adire curiam iniussu
egredi possit.

ocato ad concionem populo, *Quod sae-
stis, Campani, ut supplicii sumendi vo-
ıc detestabili senatu potestas esset; eam
tumultum expugnantes domos singulo-
esidiis clientium servorumque tuentur,
tro periculo, sed tutam habetis ac libe-
omnes in curiam accipite, solos, iner-
uam raptim, aut forte temere egeritis.
capite vobis ius sententiae dicendae fa-
uisque meritus est, poenas pendat. Sed
vos irae indulgere oportet, ut potiorem
ue utilitatem vestram habeatis. Ete-
inor, odistis senatores; non senatum*

per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae, vulgatumque Trebii sermonibus adventum Hannibalis, quum Mopsiani urbem excessissent; sine certamine tradita urbs Poeno, praesidiumque acceptum est. Ibi praeda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius urbes, aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionem iubet: ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines
Neapolitanorum intravit, Numidas partim in in
diis, (et pleraeque cavae sunt viae, sinusque occ
quacunque apte poterat, disposuit: alios, prae
actam praedam ex agris ostentantes, obequitare p
tis iussit. In quos, quia nec multi, et incomp
videbantur, quum turma equitum erupisset, a
dentibus consulto tracta in insidias, circum
est: nec evasisset quisquam, ni mare propin
et haud procul litore naves, piscatoriae pler
conspectae peritis nandi dedissent effugium
quot tamen eo proelio nobiles iuvenes capti
que sunt: inter quos et Hegeas praefectus e
intemperantius cedentes secutus, cecidit.
oppugnanda Poenum absterruere conspecta
haudquaquam prompta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriant
felicitate atque indulgentia fortunae, maxi
inter corrupta omnia, licentia plebis sine r
tatem exercentis. Senatum et sibi et p
xium Pacuvius Cal fecerat; nobilis i
pularis homo, c alis artibus n
Is quum eo fort res male
menum est, in tratu e
stam senat per
res, mag nus,
nibal ven

per parti adesse, secundum eam litem quae magis popularis aptiorque in vul- nciliando esset. Iam vero nihil in se- ter, quam si plebis ibi esset concilium. civitas in luxuriam, non ingeniorum ed affluenti copia voluptatium, et ille- amoenitatis maritimae terrestrisque; obsequio principum et licentia plebei nec libidini nec sumptibus modus esset. m legum, magistratuum, senatus, ac- st Cannensem cladem, ut, cuius aliqua ia, Romanum quoque imperium sper- odo erat in mora, ne extemplo defice- nubium vetustum multas familias cla- s Romanis miscuerat: et quod, quum quot apud Romanos, maximum vincu- enti equites, nobilissimus quisque Cam- praesidia Sicularum urbium delecti ab issi.

parentes cognatique aegre perviee- i ad consulem Romanum mitterentur. nusium profectum, sed Venusiae cum iermibus consulem invenerunt, quam ne miserabilem bonis sociis; superbis ius, ut erant Campani, spernendum. Et uarum suique contemptum consul ni cladem nudandoque. Nam quum le- rre senatum populumque Campanum, iam evenisse Romanis, nuntiassent, pol- omnia, quae ad bellum opus essent; inquit, *loquendi cum sociis servastis. ntes, quae opus essent ad bellum, impe- nvenienter ad praesentem fortunae no- cuti estis. Quid enim nobis ad Cannas , quasi aliquid habeamus, id, quod deest, is velimus? Pedites vobis imperemus,*

quorum capite vos consulam. Quod de q *ritis, fiet. Sed prius in eius locum vir* *strenuum novum senatorem cooptabitis,* *supplicium sumatur.* Inde consedit, et, urnam coniectis, citari, quod primum excidit, ipsumque e curia produci iussi tum est nomen, malum et improbum p clamare, et supplicio dignum. Tum Pac *quae de hoc sententia sit data. Eligite p* *improbo bonum senatorem et iustum.* tium erat inopia potioris subiiciundi; aliquis, omissa verecundia, quempiam multo maior extemplo clamor oriebatu negarent nosse; alii nunc probra, nunc sordidamque inopiam, et pudendae a stus genus, obiicerent. Hoc multo mag ac tertio citato senatore est factum: ut tere homines appareret; quem autem i tuerent locum, deesse: quia nec eosdem tinebat, nihil aliud quam ad audienda

cipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem iudices dare, quae magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset. Iam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatium, et illecebris omnis amoenitatis maritimae terrestrisque; tum vero ita obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. Ad contemptum legum, magistratuum, senatus, accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. Id modo erat in mora, ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: et quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in praesidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi.

V. Horum parentes cognatique aegre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii, nondum Canusium profectum, sed Venusiae cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, aegre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nuntiassent, pollicerenturque omnia, quae ad bellum opus essent; *Morem magis*, inquit, *loquendi cum sociis servastis. Campani, iubentes, quae opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad praesentem fortunae nostrae statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est, ut, quasi aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus*

aliquo militiae munere occupatos
negotiis implicitos, plebs repente
sos, velut custodiae causa, balneis
fervore atque aestu anima interclu
dum exspirarent. Ea ne fierent,
retur ad Poenum, summa ope Deci
ad summam auctoritatem nihil,
vium mentem, defuit, restitera
sidium mitti ab Hannibale audivit
dominationem, miserabilemque T
tutem, exempla referens, primo, n
sidium, palam vociferatus est: de
aut eiiceretur, aut, si malum faci
stissimis sociis consanguineisque
ac memorabili facinore purgare v
cto Punico praesidio, restituerent
(neque enim occulte agebantur) q
bali essent, primo misit, qui vo
sese in castra: deinde, quum is fe
iturum, (nec enim Hannibali ius

um est. Decius Magius nec obviam egres-
ec, .quo timorem aliquem ex conscientia si
posset, privatim se tenuit: in foro cum filio
ique paucis otiose inambulavit, trepidante
ate ad excipiendum Poenum visendumque.
, ingressus urbem, senatum extemplo po-
ecantibusque inde primoribus Campanorum,
o die seriae rei gereret, diemque ut ipse ad-
› festum laetus ac libens celebraret; quan-
.eceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid
›io negaret, visenda urbe magnam diei par-
ımpsit.

Deversatus est apud Ninnios Celeres, Ste-
cuviumque, inclutos nobilitate ac divitiis.
'ius Calavius, de quo ante dictum est, prin-
:ionis eius, quae traxerat rem ad Poenos,
'enem adduxit, abstractum abs Decii Magii
um quo ferocissime pro Romana societate
Punicum foedus steterat; nec eum aut incli-
artem alteram civitas, aut patria maiestas
depulerat. Huic tum pater iuveni Hanni-
precando magis, quam purgando, placavit,
: patris precibus lacrimisque etiam ad coe-
cum patre vocari iussit: cui convivio nemi-
panum, praeterquam hospites, Iubelliumque
., insignem bello virum, adhibiturus erat.
ıt epulari de die, et convivium non ex more
ıut militari disciplina esse; sed, ut in civi-
e etiam domo diti ac luxuriosa, omnibus
.um illecebris instructum. Unus nec domi-
ıvitatione, nec ipsius interdum Hannibalis,
ilius Perolla vinci potuit; ipse valetudinem
, patre animi quoque eius haud mirabilem
ıationem causante. Solis ferme occasu pa-
ıvium, ex convivio egressum, secutus filius,
cretum (hortus erat posticis aedium parti-

bus) pervenerunt, *Consilium*, inquit, *affero, pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo maiore dignitate et gratia simus Campani, quam unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam id esset consilii*, quaereret; toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Iam ego*, inquit, *sanguine Hannibalis sanciam Romanum foedus. Te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles.*

IX. Quae ubi vidit audivitque senex, velut si iam agendis, quae audiebat, interesset, amens metu, *Per ego te*, inquit, *fili, quaecunque iura liberos iungunt parentibus, precor quaesoque, ne ante oculos patris facere et pati omnia infanda velis. Paucae horae sunt, intra quas iurantes per quicquid deorum est, dextrae dextras iungentes, fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus, digressi ab colloquio, extemplo in eum armaremus? Ab hospitali mensa surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Hannibale, ut eam ipsam mensam cruentares hospitis sanguine! Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus*

ium complectitur, atque, osculo haerens, ecibus abstitit, quam pervicit, ut gladium demque daret, nihil facturum tale. Tum *go quidem*, inquit, *quam patriae debeo, solvam patri. Tuam doleo vicem, cui ter triae sustinendum est crimen; semel, quum ab Romanis; iterum, quum pacis cum fuisti auctor; tertio hodie, quum restitu- anis Capuae mora atque impedimentum es. , ferrum, quo pro te armatus hanc arcem s, quando parens extorquet, recipe.* Haec set, gladium in publicum trans maceriam it: et, quo minus res suspecta esset, se io reddidit.

ero die senatus frequens datus Hannibali. eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua t Campanis, quod amicitiam suam Roma- ti praeposuissent: et inter cetera magnifi- a pollicitus, brevi caput Italiae omni Ca- , iuraque inde cum ceteris populis Roma- petiturum. Unum esse exsortem Punicae oederisque secum facti, quem neque esse , neque dici debere, Magium Decium. Eum ut sibi dedatur, ac se praesente de eo re- natusque consultum fiat. Omnes in eam ierunt: quanquam magnae parti et vir in- alamitate, et haud parvo initio minui vi- s libertatis. Egressus curia, in templo um consedit; comprehendique Decium Ma- ie ante pedes destitutum causam dicere ii quum, manente ferocia animi, negaret is id cogi posse, tum iniectae catenae, du- lictorem in castra est iussus. Quoad ca- est ductus, concionabundus incessit, ad m undique multitudinem vociferans: *Ha- tem, Campani, quam petistis.* Foro me-

io, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum ecundus, vinctus ad mortem rapior. Quid violentius Capua capta fieret? Ite obviam Hannibali, exornate urbem, diemque adventus eius consecrate, ut hunc triumphum de cive vestro spectetis. Haec vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. Ita in castra perducitur: extemploque impositus in navim, et Carthaginem missus; ne, motu aliquo Capuae ex indignitate rei orto, senatum quoque poeniteret dediti principis: et, legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primam peterent, offendendi sibi novi socii; aut tribuendo, habendus Capuae esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quae tum in ditione regum erant. Ibi quum Magius ad statuam Ptolemaei regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandriam ad Ptolemaeum, quum eum docuisset, contra ius foederis vinctum se ab Hannibale esse, vinculis liberatur; permissumque, ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam* dicere; *et Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosqu bellum sit, transfugae magis, quam hospitis, fore d micilium. Nusquam malle, quam in regno eius, vivet quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.*

XI. Dum haec geruntur, Q. Fabius Pictor lega a Delphis Romam rediit, responsumque ex scri recitavit. Divi quoque in eo erant, quibus que modo supplicaretur: tum, *Si ita faxitis, Roman strae res meliores facilioresque erunt: magisqu sententia respublica vestra vobis procedet, victor duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, rep vestra bene gesta servataque, lucris meritis mittitote, deque praeda, manubiis, spoliisque h habetote: lasciviam a vobis prohibetote.* Hae Graeco carmine interpretata recitavit, tum

egressum extemplo his omnibus divis rem di-
ıre ac vino fecisse: iussumque ab templi anti-
cut coronatus laurea corona et oraculum adis-
rem divinam fecisset; ita coronatum navim
re, nec ante deponere eam, quam Romam per-
. *Se, quaecunque imperata sint, cum summa*
e ac diligentia exsecutum; coronam Romae
ı Apollinis deposuisse. Senatus decrevit, ut
divinae supplicationesque primo quoque tem-
m cura fierent. Dum haec Romae atque in
eruntur, nuntius victoriae ad Cannas Cartha-
·enerat Mago Hamilcaris filius: non ex ipsa
ratre missus, sed retentus aliquot dies in re-
is civitatibus Bruttiorum, quaeque deficie-
ls, quum ei senatus datus esset, res gestas in
fratre exponit: *Cum sex imperatoribus eum,*
quattuor consules, duo dictator ac magister
: *fuerint, cum sex consularibus exercitibus*
nflixisse: occidisse supra ducenta millia ho-
supra quinquaginta millia cepisse. Ex quat-
ısulibus duos occidisse; ex duobus saucium al-
alterum, toto exercitu amisso, vix cum quin-
a hominibus effugisse. Magistrum equitum,
ısularis potestas sit, fusum fugatumque: di-
n, quia se in aciem nunquam commiserit,
haberi imperatorem. Bruttios Apulosque,
Samnitium ac Lucanorum defecisse ad Poe-
puam, quod caput, non Campaniae modo, sed,
ictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiae
ınibali se tradidisse. Pro his tantis totque vi-
verum esse, grates deis immortalibus agi ha-

Ad fidem deinde tam laetarum rerum effun-
stibulo curiae iussit annulos aureos, qui tan-
·vus fuit, ut, metientibus dimidium super tres
explesse, sint quidam auctores. Fama tenuit,

quae propior vero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem, atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuvandum Hannibalem esse. Procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra: magnam vim frumenti, pecuniae, absumi; et tot acies, ut hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supplementum esse; mittendam in stipendium pecuniam frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.* Secundum haec dicta Magonis laetis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinae, locum Hannonis increpandi esse ratus, *Quid est, Hanno?* inquit, *etiam nunc poenitet belli suscepti adversus Romanos? Iube dedi Hannibalem: veta in tam prosperis rebus grates diis immortalibus agi. Audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi omnium gaudio, minus laetum quod esset vobis, loquerer. Nunc interroganti senatori, poeniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar: quorum alterum est hominis alienae libertatis obliti; alterum suae. Respondeam igitur Himilconi, non desisse poenitere me belli, neque desiturum ante invictum vestrum imperatorem incusare, quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquae desiderium ulla alia res, quam pax nova, finiet. Itaque ista, quae modo Mago iactavit, Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus iam laeta sunt. Mihi possunt laeta esse, quia res bello bene gestae, si volumus fortuna uti, pacem nobis aequiorem dabunt. Nam si praetermittimus hoc tempus, quo magis dare, quam accipere, possumus videri pacem, vereor, ne haec quoque laeta*

uriet nobis, ac vana evadat. Quae tamen nunc qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite mihi. Quid aliud rogares, si esses victus? Ho-cepi bina castra, praedae videlicet plena et com-um: frumentum et pecuniam date. Quid aliud, atus, si exutus castris esses, peteres? Et, ne ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respon-ilconi, interrogare ius fasque est) velim seu Hi-seu Mago respondeat; quum ad internecionem ii imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque ctione totam Italiam esse; primum ecquis La-minis populus defecerit ad nos? deinde ecquis ex quinque et triginta tribubus, ad Hanniba-ansfugerit? Quum utrumque Mago negasset: *m quidem ergo*, inquit, *adhuc nimis multum st. Sed, multitudo ea quid animorum, quidve beat, scire velim.*

II. Quum, id nescire, Mago diceret; *Nihil fa-citu est*, inquit. *Ecquos legatos ad Hanniba-mani miserunt de pace? Ecquam denique men-pacis Romae factam esse, allatum ad vos est?* id quoque negasset, *Bellum igitur*, inquit, *tegrum habemus, quam habuimus, qua die Han-n Italiam est transgressus. Quam varia victo-ore Punico bello fuerit, plerique, qui memineri-supersumus. Nunquam terra marique magis rae res nostrae visae sunt, quam ante consules atium et A. Postumium fuerunt. Lutatio et nio consulibus devicti ad Aegates insulas sumus. ii (id quod dii omen avertant) nunc quoque for-liquid variaverit; tum pacem speratis, quum ur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Er-quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, cipienda, habeo, quid sententiae dicam: si de iis, Iago postulat, refertis,* nec *victoribus mitti at-uto, et frustrantibus nos falsa atque inani spe*

...entur, et quadraginta ...ium millia in ...
quinquaginta talenta. elephan...
Hispaniam praemissus est, Dictato...
millia peditum, quattuor equitum ad
qui in Italia, quique in Hispania e...

XIV. Ceterum haec, ut in sec...
ter otioseque gesta. Romanos, ...
dustriam animis, fortuna etiam cu...
Nam nec consul ulli rei, quae per ...
deerat: et dictator M. Iunius Pera, ...
fectis, latoque, ut solet, ad populum ...
dere liceret, praeter duas urbanas ...
principio anni a consulibus conscri...
servorum delectum, cohortesque ex ...
Gallico collectas, ad ultimum prope ...
publicae auxilium, quum honesta u...
descendit, edixitque: *Qui capitalem ...
quique pecuniae iudicati in vinculis ess...
apud se milites fierent, eos noxa pecu...
solvi iussurum.* Ea sex millia ...
liis, quae ...

possent, praetermissurus. Senatus, ac maxime rimores eius, in societate Romana cum fide persta-; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis ta esse; metumque agrorum populationis, et pa-enda in obsidione multa gravia indignaque propo-ere animo. Neque auctores defectionis deerant. aque ubi senatum metus cepit, si propalam tende-ent, resisti multitudini concitatae non posse; clam mulando dilationem mali inveniunt. Placere enim bi defectionem ad Hannibalem simulant: quibus tem conditionibus in foedus amicitiamque novam anseant, parum constare. Ita spatio sumpto, lega-s propere ad praetorem Romanum Marcellum Clau-um, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt, docent-e, quanto in discrimine sit Nolana res: agrum annibalis esse et Poenorum, urbem extemplo futu-m, ni subveniatur. Concedendo plebei senatum, i velint, defecturos se, ne deficere praefestinarent, ecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem si-ulatione extrahi rem in suum adventum iussit: in-rim celari, quae secum acta essent, spemque omnem xilii Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: at-e inde, Vulturno amni traiecto, perque agrum Sa-ticulanum Trebulanumque super Suessulam per mon-s Nolam pervenit.

XV. Sub adventum praetoris Romani Poenus ro Nolano excessit, et ad mare proxime Neapolim escendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo rsus navibus tutus ex Africa esset. Ceterum, post-am Neapolim a praefecto Romano teneri accepit, . Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis acci-) Neapoli quoque, sicut Nola, omissa, petit Nuce-m. Eam quum aliquamdiu circumsedisset, saepe , saepe sollicitandis nequicquam nunc plebe nunc incipibus, fame demum in deditionem accepit, pa-us, ut inermes cum singulis abirent vestimentis.

Neapolimque. Quum ferme trigint
forte primus quisque, Capuam petis
de, quod portas Hannibali clausissen
tulerunt. Nuceriae praeda militi d
repta atque incensa. Nolam Marce
gis fiducia praesidii, quam voluntat
bebat. Plebes timebatur, et ante o
quem consensus attentatae defectio
praetore Romano, nunc ad proditione
si ad id fortuna defuisset, ad transfu
labat. Erat iuvenis acer, et socioru
prope nobilissimus eques. Seminec
nas in acervo caesorum corporum i
tumque benigne, etiam cum donis H
remiserat. Ob eius gratiam meriti
ius ditionemque dare voluerat Po
eum et sollicitum cura novandi res p
Ceterum, quum aut poena cohibend
neficio conciliandus, sibi assumpsi
ademisse, fortem ac strenuum malu
tumque ad se benigne appellat: *Mu*
inter populares habere; inde existi

equorum, armorumque sit oppressus. Itaque *: virtute esto,* inquit. *Apud me tibi omnis honos* *omne praemium erit: et, quo frequentior mecum* *t, senties eam rem tibi dignitati atque emolumen-* *e:* laetoque iuveni promissis equum eximium dat, bigatosque quingentos quaestorem nume- iubet: lictoribus imperat, ut eum se adire, quo- elit, patiantur.

VI. Hac comitate Marcelli ferocis iuvenis ani- ideo est mollitus, ut nemo inde sociorum rem inam fortius ac fidelius iuverit, quum Hannibal rtas esset, (Nolam enim rursus a Nuceria mo- castra) plebesque Nolana de integro ad defe- em spectaret. Marcellus sub adventum hostium muros se recepit; non castris metuens, sed ne ndae urbis occasionem nimis multis in eam im- ıtibus daret. Instrui deinde utrimque acies coe- Romanorum pro moenibus Nolae, Poenorum castra sua. Proelia hinc parva inter urbem ca- ue, et vario eventu fiebant: quia duces nec pro- e paucos temere provocantes, nec dare signum rsae pugnae volebant. In hac continua iam ım exercituum statione principes Nolanorum ant Marcello, *Nocturna colloquia inter plebem* *enos fieri; statutumque esse, ut, quum Romana* *egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarci-* *iriperent, clauderent deinde portas, murosque* *arent, ut, potentes rerum suarum atque urbis,* *um inde pro Romano acciperent.* Haec ubi nun- sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, quam aliquis motus intus oriretur, fortunam ae experiri statuit. Ad tres portas in hostes ver- ipartito exercitum instruxit: impedimenta sub- iussit: calones lixasque et invalidos milites m ferre. Media porta robora legionum et Ro- s equites, duabus circa portis novos milites le-

raculo esse, quod nec exercitus Romai deretur, nec armatus quisquam in mu tus deinde prodita colloquia esse, m factos, partem militum in castra remit pere apparatum omnem oppugnanda mam aciem afferre; satis fidens, si c starct, tumultum aliquem in urbe ple Dum in sua quisque ministeria discur prima signa, succeditque ad muros ac repente porta, Marcellus signa canere tolli, ac pedites primum, deinde equit ximo possent impetu, in hostem erump tis terroris tumultusque in aciem med quum duabus circa portis P. Valeriu Aurelius legati in cornua hostium eru clamorem lixae calonesque, et alia t impedimentorum apposita, ut pauci spernentibus Poenis ingentis repente ciem fecerint. Vix equidem ausim a quidam auctores sunt, duo millia et stium caesos; non plus quingentos F sisse. Sive tanta, sive minor victoria die res, ac nescio, an maxima illo

itionis securi percussit, bonaque eo-
lica populi Romani esse: et, summa
:radita, cum exercitu omni profectus,
.m castris positis consedit. Poenus,
n ad voluntariam deditionem conatus
quam obstinatos vidit, obsidere inde
:e parat. Ceterum Acerranis plus ani-
n, erat. Itaque, desperata tutela ur-
vallari moenia viderunt, priusquam
hostium opera, per intermissa muni-
sque custodias silentio noctis dilapsi,
ie, qua quemque aut consilium aut er-
es Campaniae, quas satis certum erat
:em, perfugerunt. Hannibal, Acerris
ncensis, quum a Casilino dictatorem
)nesque novas acciri nuntiassent, ne
iquis hostium castris Capuam quoque
itum ad Casilinum ducit. Casilinum
iingenti Praenestini habebant, cum
; Latinique nominis, quos eodem au-
clades compulerat. Hi, non confecto
liem delectu, serius profecti domo,
n ante adversae pugnae famam venis-
.ggregarent sese Romanis sociisque,
lino cum satis magno agmine irent;
ro Casilinum nuntius Cannensis pu-
n dies aliquot, suspecti Campanis ti-
rendis ac struendis in vicem insidiis
mque de Capuae defectione agi, acci-
em satis pro certo haberent, interfe-
lanis, partem urbis, quae cis Vultur-
im dividitur amni) occupavere: idque
silini habebant Romani. Additur et
·s, homines quadringenti sexaginta,
quo Praenestini paucos ante dies, Ca-
si. Et satis ferme armatorum ad tam

exigua moenia, et flumine altera parte cincta,
da erat: penuria frumenti, nimium etiam ut vi
tur hominum, efficiebat.

XVIII. Hannibal quum iam inde haud proc
set, Gaetulos cum praefecto, nomine Isalca, pr
tit: ac primo, si fiat colloquii copia, verbis be
ad portas aperiendas praesidiumque accipie
pellicere iubet: si in pertinacia perstent, rem
ac tentare, si qua parte invadere urbem possit.
ad moenia accessere, quia silentium erat, soliti
sa; metuque concessum barbarus ratus, moliri
et claustra refringere parat: quum, patefactis re
portis, cohortes duae, ad id ipsum instructae
ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque ho
faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum r
robore virorum missus, nec ipse eruptionem
tium sustinuit. Postremo Hannibal, castris ant
moenia oppositis, parvam urbem parvumque p
dium summa vi atque omnibus copiis oppugna
rat. Ac, dum instat lacessitque, corona undiq
cumdatis moenibus, aliquot milites et promptiss
quemque, e muro turribusque ictos, amisit.
ultro erumpentes agmine elephantorum opposit
pe interclusit, trepidosque compulit in urbem,
[redacted]

; pudor etiam Hannibalem ab incepto aver-
isque communitis, ac praesidio modico im-
e omissa res videretur, in hiberna Capuam
. Ibi partem maiorem hiemis exercitum in
uit, adversus omnia humana mala saepe ac
um, bonis inexpertum atque insuetum. Ita-
nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bo-
uptates immodicae; et eo impensius, quo
x insolentia in eas se merserant. Somnus
vinum, et epulae, et scorta, balineaque, et
onsuetudine in dies blandius, ita enervave-
ora animosque, ut magis deinde praeteritae
eos, quam praesentes tutarentur vires; ma-
peccatum ducis apud peritos artium milita-
eretur, quam quod non ex Cannensi acie pro-
urbem Romanam duxisset. Illa enim cun-
tulisse modo victoriam videri potuit; hic er-
ademisse ad vincendum. Itaque, hercule,
um alio exercitu a Capua exiret, nihil us-
stinae disciplinae tenuit. Nam et redierunt
scortis impliciti: et, ubi primum sub pellibus
epti sunt, viaque et alius militaris labor ex-
onum modo corporibus animisque deficie-
deinde per omne aestivorum tempus magna
commeatibus ab signis dilabebantur: neque
brae, quam Capua, desertoribus erant.
Ceterum, mitescente iam hieme, educto ex
nilite, Casilinum redit. Ubi, quanquam ab
ione cessatum erat, obsidio tamen continua-
nos praesidiumque ad ultimum inopiae ad-
Castris Romanis Ti. Sempronius praeerat,
auspiciorum repetendorum causa profecto
Marcellum, et ipsum cupientem ferre au-
osessis, et Vulturnus amnis inflatus aquis,
Nolanorum atque Acerranorum tenebant,
s timentium, si praesidium Romanum

ad missilium telorum ictus p
patiens Gracchus, quum neque
ctatoris iniussu auderet, (pug
palam frumentum importaret,
importandi spes esset, farre,
convecto, quum complura dolia
ad magistratum Casilinum misi
quae amnis deferret. Insequent
bus in flumen ac spem ab nunti
lia medio missa amni defluxeru
omnes frumentum divisum. I
ac tertio factum est. Nocte et
niebant: eo custodias hostium
deinde continuis citatior soli
vortice dolia impulit ad ripam
bant. Ibi haerentia inter obn
spiciuntur: nuntiatumque Han
intentiore custodia cautum, ne
ad urbem missum. Nuces tam
castris, quum medio amni ad
cratibus excipiebantur. Postr
piae est, ut lora detractasque s
da mollissent aqua, mandere co
aliove animali abstinerent, et
cumque genus aggeribus infim
quum hostes obarassent, quicq
tra murum erat, raporum sem

e redemptione liberorum capitum. Se-
in singulos pretium convenit. Fide ac-
radiderunt: donec omne aurum persolu-
vinculis habiti: tum remissi Cumas cum
ius est, quam ab equite in abeuntes im-
ectos. Praenestini maxima pars fuere.
is septuaginta, qui in praesidio fuerunt,
lium ferrum famesque absumpsit: ceteri
'raeneste cum praetore suo M. Anicio
tea fuerat) redierunt. Statua eius indicio
ste in foro statuta, loricata, amicta toga,
e; et tria signa cum titulo lamnae ae-
to, *M. Anicium pro militibus, qui Casilini fuerint, votum vovisse.* Idem titulus tri-
aede Fortunae positis fuit subiectus.
ilinum oppidum redditum Campanis est,
ptingentorum militum de exercitu Han-
sidio; ne, ubi Poenus inde abscessisset,
ugnarent. Praenestinis militibus senatus
plex stipendium et quinquennii militiae
decrevit. Civitate quum donarentur ob
n mutaverunt. Perusinorum casus obscu-
t; quia nec ipsorum monumento ullo est
nec decreto Romanorum. Eodem tem-
os, qui uni ex Bruttiis manserant in ami-
a, non Carthaginienses modo, qui regio-
ant, sed Bruttii quoque ceteri, ob sepa-
nsilia, oppugnabant. Quibus quum ob-
nequirent Petelini, legatos Romam ad
etendum miserunt. Quorum preces la-
in questus enim flebiles, quum sibimet
e iussi sunt, sese in vestibulo curiae pro-
gentem misericordiam Patribus ac popu-
. Consultique iterum a M'. Pomponio
tres, circumspectis omnibus imperii viri-
oacti, nihil iam longinquis sociis in se

praesidii esse, redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum praesenti fortuna iusserunt. Haec postquam renuntiata legatio Petelinis est, tantus repente maeror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendae urbis auctores essent; pars, quando deserti a veteribus sociis essent, adiungendi se ceteris Bruttiis, ac per eos dedendi Hannibali. Vicit tamen ea pars, quae nihil raptim nec temere agendum, consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem tenuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literae ex Sicilia Sardiniaque Romam allatae. Priores ex Sicilia T. Otacilii propraetoris in senatu recitatae sunt: *P. Furium praetorem cum classe ex Africa Lilybaeum venisse: ipsum graviter saucium in discrimine ultimo vitae esse. Militi et navalibus sociis neque stipendium, neque frumentum ad diem dari; neque, unde detur, esse. Magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur: sibique, si ita videatur, ex novis praetoribus successorem mittant.* Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula propraetore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse un-

C. Atilii, aedem Concordiae, quam L. Manlius 'aetor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices 'eati, Q. Caecilius Metellus, et Q. Fabius Maximus, Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demorıi, et L. Aemilii Paulli consulis, et Q. Aelii Paeti, ıi ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Quum cetera, quae continuis cladibus forına minuerat, quantum consiliis humanis assequi ɔterant, Patres explessent; tandem se quoque et sotudinem curiae, paucitatemque convenientium ad ıblicum consilium respexerunt. Neque enim post . Aemilium et C. Flaminium censores senatus lectus ıerat, quum tantum senatorum adversae pugnae, ad ɔc sui quemque casus per quinquennium absumpsisɜnt. Quum de ea re M'. Pomponius praetor, dictaɪre post Casilinum amissum profecto iam ad exerciım, exposcentibus cunctis retulisset; tum Sp. Carlius, quum longa oratione non solum inopiam, sed ɪucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legeɜntur, conquestus esset, explendi senatus causa, et ıngendi artius Latini nominis cum populo Romano, ıagnopere se suadere dixit, ut ex singulis populis atinorum, binis senatoribus, si Patres Romani cenıissent, civitas daretur, atque in demortuorum loım in senatum legerentur. Eam sententiam haud ɜquioribus animis, quam ipsorum quondam postulaım Latinorum, Patres audierunt: et, quum fremiıs indignantium tota curia esset, et praecipue T. [anlius, *esse etiam nunc stirpis eius virum*, diceret, *ex ıa quondam in Capitolio consul minatus esset, quem atinum in curia vidisset, eum sua manu se interfe'urum;* Q. Fabius Maximus, *Nunquam rei ullius alieiore tempore mentionem factam in senatu*, dixit, *quam ıter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem ! tactum, quod insuper sollicitaret eos. Eam unius ɔminis temerariam vocem silentio omnium* exstin-

guendam esse: et, si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse. Ita eius rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex iis, qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: acciririque C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum iusserunt. Qui, quum ex Apulia, relicto ibi praesidio, magnis itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is, ubi cum lictoribus in Rostra escendit, *neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum esset, probare se,* dixit: *neque dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim uni permissam, et eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendae causa creato, in sex menses datum imperium. Quae immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. Nam neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatum legissent: transscribi tantum recitarique eos iussurum; ne penes unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit: et ita in demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo homini praelatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primos in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium et C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatum lecti essent; ut quisque eorum primus creatus erat: tum legit, qui aediles, tribuni plebei, quaestoresve fuerant: tum ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civicam coronam accepissent. Ita, centum septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in senatum lectis, extemplo se magistratu

abdicavit, privatusque de Rostris descendit, lictoribus abire iussis: turbaeque se immiscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne deducendi sui causa populum de foro abduceret. Neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit, non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in urbe retineretur.

XXIV. Postero die consultus a M'. Pomponio praetore senatus decrevit, dictatori scribendum, uti, si e republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et praetore M. Marcello, ut ex iis praesentibus noscere Patres possent, quo statu respublica esset, consiliaque ex rebus caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis, qui legionibus praeessent. Dictator, de se pauca ac modice locutus, in magistrum equitum, Ti. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriae vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum et aedilis curulis erat, consules crearentur. Praetores inde creati, M. Valerius Laevinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. Dictator, creatis magistratibus, Teanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romae: qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum Patres consuleret. Quum eae res maxime agerentur, nova clades nuntiata, aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna: L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta, (Litanam Galli vocabant) qua exercitum traducturus erat. Eius silvae dextra laevaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotae starent, momento levi impulsae occiderent

Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociûmque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oram extremae silvae quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt: quae, alia in aliam, instabilem per se ac male haerentem, incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsedentes, interfecerunt; paucis e tanto numero captis, qui, fluminis pontem petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans, occubuit. Spolia corporis caputque ducis praecisum Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere. Purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro caelavere: idque sacrum vas iis erat, quo sollennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Praeda quoque haud minor Gallis, quam victoria, fuit. Nam etsi magna pars animalium strage silvae oppressa erat, tamen ceterae res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem iacentis agminis ordinem inventae sunt.

XXV. Hac nuntiata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus aedilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, et maestitiae publicae speciem urbi demi iuberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, et adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinae non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent.* Quod ad Carthaginienses *hostes Hannibalemque* attinet, prospera modo essent,

sicut speraret, futura, Gallicum bellum et et differri posse: ultionemque eam fraudis ac populi Romani potestate fore. De ho exercitibusque, per quos id bellum gereretu tandum atque agitandum. Ipse primum, q tum equitumque, quid civium, quid sociorun citu esset dictatoris, disseruit. Tum Marce rum copiarum summam exposuit. Quid i cum C. Terentio consule esset, a peritis qu est. Nec, unde consulares exercitus satis tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Galliam, quanquam stimulabat iusta ira, on anno placuit. Exercitus dictatoris consuli de est. De exercitu Marcelli, qui eorum ex fug nensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi tare, donec in Italia bellum esset, placuit. E ex dictatoris legionibus reiici militem minimi q que roboris, nullo praestituto militiae tempore, qui stipendiorum legitimorum esset. Duae legi urbanae alteri consuli, qui in locum L. Post suffectus esset, decretae sunt: eumque, quum mum salvis auspiciis posset, creari placuit. Le nes praeterea duas primo quoque tempore ex Si acciri: atque inde consul, cui legiones urbanae nissent, militum sumeret quantum opus esset. C rentio consuli propagari in annum imperium: n le eo exercitu, quem ad praesidium Apuliae hab uicquam minui.

XXVI. Dum haec in Italia geruntur appara ue, nihilo segnius in Hispania bellum erat: se m diem magis prosperum Romanis. P. et Cn. onibus inter se partitis copias, ut Cnaeus t blius navibus rem gereret; Hasdrubal Poen perator, neutri parti virium satis fidens, p hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se: q tum ac diu obtestanti quattuor millia peditu

sem ad Iberum per pavorem desertan
crepiti, nunquam deinde satis fidi aut
thaginiensium rebus fuerant. Fecerant
motum in Carpesiorum gente, desciver
ctoribus urbes aliquot: una etiam ab
fuerat. In eam gentem versum ab Ro
est; infestoque exercitu Hasdrubal ing
hostium, pro captae ante dies paucos
bus, Galbum, nobilem Carpesiorum du
lido exercitu castris sese tenentem, ag
Praemissa igitur levi armatura, quae e
ad certamen, peditum partem ad depo
agros passim dimisit, ut palantes excip
et ad castra tumultus erat, et per agr
caedes; deinde undique diversis itine
castra se recepissent, adeo repente de
pavor, ut non ad munimenta modo def
animorum esset, sed etiam ad lacesse
proelio. Erumpunt igitur agmine e c

XXVII. Postquam neque elicere Poenum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Ascuam, quo, fines hostium ingrediens, Hasdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. Nec iam, aut in agmine, aut in castris, ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re, ut fit, bene gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggrederentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntiavere fugientes ex speculis stationibusque, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi, inordinati in proelium ruunt. Iam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum e castris exissent. Tamen primo ipsa audacia terruere hostem. Deinde, rari in confertos illati, quum paucitas parum ta esset, respicere alii alios, et undique pulsi coire orbem; et dum corporibus applicantur, armaque nis iungunt, in artum compulsi, quum vix moven- armis satis spatii esset, corona hostium cincti, multum diei caeduntur. Exigua pars, eruptione , silvas ac montes petit: parique terrore et ca- sunt deserta, et universa gens postero die in dedi- nem venit. Nec diu in pacato mansit. Nam de ab Carthagine allatum est, ut Hasdrubal quoque tempore in Italiam exercitum duceret. vulgata res per Hispaniam omnium ferme ani- l Romanos avertit. Itaque Hasdrubal extemras Carthaginem mittit, indicans, quanto fa- fectionis suae damno fuisset. *Si vero inde , priusquam Iberum transiret, Romanorum m fore. Nam, praeterquam quod nec prae- nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; atores esse Romanos, quibus vix aequis viri-*

potiorque erat, nihil de Hasdrubale, n
eius mutatum est. Himilco cum ex
aucta classe, ad retinendam terra ma
dam Hispaniam, est missus; qui, ut p
lesque copias traiecit, castris commur
que subductis et vallo circumdatis,
delectis ipse, quantum maxime accel
per dubios infestosque populos iuxta in
drubalem pervenit. Quum decreta s
taque exposuisset, atque edidicisset i
quemadmodum tractandum bellum in
ret, retro in sua castra rediit; nulla r
ritate, tutior, quod undique abierat,
sentirent. Hasdrubal, priusquam m
pecunias imperat populis omnibus sua
tis gnarus, Hannibalem transitus qu
mercatum: nec auxilia Gallica aliter,
cta, habuisse; inopem, tantum iter in
penetraturum ad Alpes fuisse. Pecu

tem, urbem a propinquo flumine Iberam appellatam, pulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. Quod ubi sensit Hasdrubal, pro ope erenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuer in fidem Romanorum, oppugnandam. Ita iam oepta obsidio omissa ab Romanis est, et in ipsum Iasdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distania habuere paucos dies: nec sine levibus proeliis, ec ut in aciem exirent. Tandem uno eodemque die elut ex composito utrimque signum pugnae propoitum est, atque omnibus copiis in campum descenım. Triplex stetit Romana acies. Velitum pars iter antesignanos locata, pars post signa accepta, juites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem ispanis firmat: in cornibus, dextro Poenos locat, evo Afros mercenariorumque auxilia: equitum Nuidas Poenorum peditibus, ceteros Afris pro cornis apponit. Nec omnes Numidae in dextro locati nu, sed quibus, desultorum in modum, binos traitibus equos inter acerrimam saepe pugnam in retem equum ex fesso armatis transsultare mos t: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum us est. Quum hoc modo instructi starent, imperum utriusque partis haud ferme dispares spes t. Nam ne multum quidem, aut numero, aut re militum, hi aut illi praestabant. Militibus dispar animus erat. Romanis enim, quanquam ıl a patria pugnarent, facile persuaserant duces, alia atque urbe Romana eos pugnare. Itaque, quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae etur, obstinaverant animis, vincere aut mori. pertinaces viros habebat altera acies. Nam a pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, ictores in Italiam trahi, malebant. Primo oncursu, quum vix pila coniecta essent, retu-

lit pedem media acies, inferentibu
impetu Romanis terga vertit. Nihil
nibus proelium fuit. Hinc Poenus,
et velut in circumventos proelio
Sed quum in medium tota iam coiss
satis virium ad dimovenda hostiun
Itaque duo diversa proelia erant:
ut qui, pulsis tandem mediis, et nun
rorum praestarent, haud dubie sup
vis hominum ibi occisa: et, nisi His
serto proelio tam effuse fugissent,
superfuissent acie. Equestris pugn
fuit; quia, simul inclinatam medi
Numidaeque viderunt, extemplo f
cornua, elephantis quoque prae se
Et Hasdrubal, usque ad ultimum
moratus, e media caede cum paucis
Romani cepere atque diripuere. E
dubia in Hispania erant, Romanis a
balique non modo in Italiam tradu
sed ne manendi quidem satis tuto in
reliquit. Quae postquam literis S
vulgata sunt, non tam victoria, qua
drubalis in Italiam transitu, laetaba

XXX. Dum haec in Hispania g
in Bruttiis, aliquot post mensibus,
pugnari erat, ab Himilcone, praefect

ı paucos dies in deditionem accepit. Iis-
iebus et Bruttiorum exercitus Crotonem,
ıem, circumsedit, opulentam quondam
ıe, tum iam adeo multis magnisque cla-
m, ut omnis aetatis minus viginti millia
'essent. Itaque urbe a defensoribus va-
:iti sunt hostes: arx tantum retenta, in
tumultum captae urbis e media caede
gere. Et Locrenses descivere ad Brut-
|ue, prodita multitudine a principibus.
ummodo regionis eius, et in fide erga
potestatis suae ad ultimum manserunt.
|uoque eadem inclinatio animorum per-
domus quidem Hieronis tota ab defe-
ıuit. Namque Gelo maximus stirpis,
mul senectute patris, simul post Can-
m Romana societate, ad Poenos defe-
que in Sicilia res, nisi mors adeo op-
)atrem quoque suspicione aspergeret,
m multitudinem, sollicitantemque so-
ıset. Haec eo anno in Italia, in Africa,
ispania vario eventu acta. Exitu anni
ximus a senatu postulavit, ut aedem
ıae, quam dictator vovisset, dedicare
us decrevit, ut Ti. Sempronius consul
m primum honorem inisset, ad popu-
Q. Fabium duumvirum esse iuberent
ıe causa. Et M. Aemilio Lepido, qui
rque fuerat, filii tres, Lucius, Mar-
dos funebres per triduum, et gladia-
et viginti per triduum in foro dede-
:urules C. Laetorius, et Ti. Sempro-
consul designatus, qui in aedilitate
n fuerat, ludos Romanos fecerunt,
instaurati sunt. Plebeii ludi aedi-
:ottae et M. Claudii Marcelli ter in-

staurati. Circumacto tertio anno Punici belli Sempronius consul Idibus Martiis magistratum Praetores Q. Fulvius Flaccus, qui ante bis c censorque fuerat, urbanam, M. Valerius Lae peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. dius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scaevola I niam sortiti sunt. M. Marcello pro consule rium esse populus iussit, quod post Cannense dem unus Romanorum imperatorum in Itali spere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primum est in Cap consultus, decrevit, ut, quo eo anno duplex trib imperaretur, simplex confestim exigeretur, e stipendium praesens omnibus militibus daretur, terquam qui milites ad Cannas fuissent. De e tibus ita decreverunt, ut duabus legionibus u Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum ediceret: inde eae legiones in castra Claudia pra Suessulam deducerentur: quae ibi legion sent, (erant autem Cannensis maxime exercitu Ap. Claudius Pulcher praetor in Siciliam traii quaeque in Sicilia essent, Romam deportarentu exercitum, cui ad conveniendum Cales edict erat, M. Claudius Marcellus missus; isque ius

[redacted]

nfecto, quod mandatum est, negotio, revertis-
vos consulem, quem tempus reipublicae postu-
tem maxime vultis, haberetis. Ita de comitiis,
ediit Marcellus, silentium fuit. Interea duum-
ati sunt Q. Fabius Maximus et T. Otacilius
, aedibus dedicandis, Menti Otacilius, Fabius
Erycinae. Utraque in Capitolio est, canali
cretae. Et de trecentis equitibus Campanis,
Sicilia cum fide stipendiis emeritis, Romam
it, dein latum ad populum, ut cives Romani
item, uti municipes Cumani essent, pridie
opulus Campanus a populo Romano defecis-
laxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quo-
minum essent, scire se ipsi negabant; vetere
elicta, in eam, in quam redierant, nondum
Postquam Marcellus ab exercitu rediit, co-
ni consuli rogando in locum L. Postumii edi-
Creatur ingenti consensu Marcellus, qui
lo magistratum occiperet. Cui ineunti con-
a quum tonuisset, vocati augures vitio crea-
leri pronuntiaverunt; vulgoque Patres ita fa-
bant, quod tum primum duo plebeii consules
ssent, id deis cordi non esse. In locum Mar-
bi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius
us tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinues-
s equuleum peperit: signa Lanuvii ad Iuno-
pitae cruore manavere, lapidibusque circa id
m pluit. Ob quem imbrem novendiale, ut
, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura
.

XII. Consules exercitus inter sese diviserunt.
exercitus, cui M. Iunius dictator praefuerat,
Sempronio volones, qui fierent, et sociorum
quinque millia; M. Valerio praetori legiones,
Sicilia redissent, decretae; M. Claudius pro-
ad eum exercitum, qui supra Suessulam No-

lae praesideret, missus. Praetores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Praetores, quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt. Eo vadimonia fieri iusserunt: ibique eo anno ius dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago frater Hannibalis duodecim millia peditum et mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat, cum praesidio sexaginta navium longarum, nuntius affertur, in Hispania rem male gestam, omnesque ferme eius provinciae populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent; quum Sardiniae recipiendae repentina spes affulsit. *Parvum ibi exercitum Romanum esse: veterem praetorem inde A. Cornelium provinciae peritum decedere, novum exspectari. Ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperii: et proximo iis anno acerbe atque avare imperatum. Gravi tributo et collatione iniqua frumenti pressos. Nihil deesse aliud, quam auctorem, ad quem deficerent.* Haec clandestina legatio per principes missa erat; maxime eam rem moliente Hampsicora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat. His nuntiis prope uno tempore turbati erectique Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. In Sardiniam Hasdrubalem deligunt ducem: et tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romae consules, transactis rebus, quae in urbe agendae erant, movebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conveniendum edixit: et Q. Fabius, consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Iunias primas, in urbes munitas conveherent. Qui non invexisset, eius

agrum populaturum, servos sub hasta venditurum, villas incensurum. Ne praetoribus quidem, qui ad ius dicendum creati erant, vacatio ab belli administratione data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum a Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum uti ad regionis eius praesidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves P. Valerio datae sunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio praetori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis praesidio esset. Et T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi praeesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum omnes reges gentesque animos intenderant: inter quos Philippus Macedonum rex, eo magis, quo propior Italiae, ac mari antum Ionio discretus erat. Is ubi primum fama ccepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello iner Romanos Poenumque orto laetatus erat, ita, trius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc iribus, fluctuatus animo fuerat. Postquam tertia am pugna, tertia victoria cum Poenis erat, ad fortuam inclinavit, legatosque ad Hannibalem misit: ui, vitantes portus Brundisinum Tarentinumque, uia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad aciniae Iunonis templum in terram egressi sunt. nde per Apuliam petentes Capuam, media in praesiia Romana illati sunt: deductique ad M. Valerium aevinum praetorem, circa Luceriam castra habenem. *Ibi intrepide* Xenophanes legationis princeps, *Philippo rege se* missum, ait, ad amicitiam socie

quantur, itinera cum cura demonstre quosque saltus, aut Romanus, aut l Xenophanes per praesidia Romana inde, qua proximum fuit, in castra l venit, foedusque cum eo atque amici gibus his: *ut Philippus rex quam max centas autem naves videbatur effectu traiiceret, et vastaret maritimam ora parte sua terra marique gereret. Ub set, Italia omnis cum ipsa urbe Roma sium atque Hannibalis esset, praedaqu bali cederet. Perdomita Italia, navig ciam, bellumque, cum quibus regibus rent. Quae civitates continentis, quae cedoniam vergunt, eae Philippi regniq*

XXXIV. In has ferme leges inter legatosque Macedonum ictum foedus, iis ad regis ipsius firmandam fidem le Bostar, et Mago, eodem ad Iunonis L vis occulta in statione erat, perveniu

hostium praesidiis. Deinde, ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum, comitibus eorum seductis ac metu territis, literae quoque ab Hannibale ad Philippum inventae, et pacta inter regem Macedonum Poenumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicunque essent, quam primum deportare. Ad id celerrimae quinque naves delectae, ac L. Valerius Antias, qui praeesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret, daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve quae communicatio consilii esset. Per idem tempus Romae quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate coeli aquarumque advenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum, morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatae provinciae praesidio esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traiiciendam curaret, mitteretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine in Sardiniam classis missa, duce Hasdrubale, cui Calvo cognomen erat, foeda tempestate vexata, ad Baliares insulas deiicitur: ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei navium quassati erant) subductae naves dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

processit, dolum ad capiendos eos
panis omnibus statum sacrificium a
natum Campanum venturum certi
cerunt: petieruntque, ut et Cuma
niret ad consultandum communiter
que populus socios hostesque hab
ibi armatum sese habituros, ne qui
nove periculi esset. Cumani (qu
fraus erat) nihil abnuere; ita tegi
posse rati. Interim Ti. Sempronius
Sinuessae, quo ad conveniendum die
citu lustrato, transgressus Vulturn
Liternum castra posuit. Ibi, quia ot
crebro decurrere milites cogebat, ut
ma pars volonum erat) assuescerent
acie agnoscere ordines suos. Inte
maxima inerat cura duci, itaque le
praeceperat, *ne qua exprobratio cui*
tunae discordiam inter ordines serer
roni, liber voloni sese exaequari sin

ed castra etiam et exercitum Campanum. Gracchus, ussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, t manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamae inde tria millia passuum absunt. Iam Campani o frequentes ex composito convenerant, nec procul nde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus nagistratus erat Campanis) cum quattuordecim milibus armatorum habebat castra; sacrificio apparanlo, et inter id instruendae fraudi aliquanto intentior, uam muniendis castris, aut ulli militari operi. Triuum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sarum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic racchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad ortas positis, ne quis enuntiare posset coepta, et ad ecimam diei horam coactis militibus corpora cura-, somnoque operam dare, ut primis tenebris connire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli sit signa; silentique profectus agmine, quum ad mas media nocte pervenisset, castra Campana, ut ervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: s somno stratos, alios perpetrato sacro inermes untes obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno a plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio: sunt signa militaria quattuor et triginta.

XXVI. Gracchus, minus centum militum iactutris hostium potitus, Cumas se propere recepit, nnibale metuens, qui super Capuam in Tifatis it castra. Nec eum provida futuri fefellit opi- Nam simul Capuam ea clades est nuntiata, ranibal, ab re bene gesta insolenter laetum extironum magna ex parte servorumque, spovictos, praedasque agentem, ad Hamas se um; citatum agmen praeter Capuam rapit, e ex fuga Campanorum, dato praesidio, Ca- i, saucios vehiculis portari iubet. Ipse Ha-

Neapolim non potuerat, cum
urbem, haberet; tamen, quia
cum miles, raptim acto agmi
castra supra Tifata se recepit.
panorum precibus, sequenti d
oppugnandae urbis Cumas r
agro Cumano, mille passus
quum Gracchus magis verecu
deserendi socios, implorantes
Romani, substitisset, quam
Nec alter consul Fabius, qui
bat, Vulturnum flumen trad
tum; occupatus primo ausp
prodigiis, quae alia super alia
tique ea haud facile litari har

XXXVII. Hae causae qu
Sempronius in obsidione erat;
gnabatur. Adversus ligneam
bi, aliam turrem ex ipso mur
manus, aliquanto altiorem:
alto subiectis validis sublicis
de primum saxis sudibusque
propugnatores moenia atque
stremo, ubi promovendo adi
turrem, facibus ardentibus p
coniecerunt. Quo incendio tr
titudo quum de turre sese pra
oppido simul duabus portis st

qui, circa muros et in stationibus solute a
ter agentes, quum nihil minus, quam erup
muissent, ex improviso oppressi fuerant.
priusquam se hostes ab repentino pavore c
receptui signum dedit, ac suos intra muro
Postero die Hannibal, laetum secunda re
iusto proelio ratus certaturum, aciem int
atque urbem instruxit. Ceterum postquam
moveri ab solita custodia urbis vidit, nec
quicquam temerariae spei, ad Tifata redit in.
Quibus diebus Cumae liberatae sunt obsidio
dem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. S
nius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone
prospere pugnat. Supra duo millia hostium c
et ducentos octoginta milites amisit: signa mi
ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus L
Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hi
oppida tria, quae a populo Romano defecerant,
epta per M. Valerium praetorem, Vercellium,
cellium, Sicilinum: et auctores defectionis s
ercussi. Supra mille captivorum sub hasta v
nt: praeda alia militi concessa, exercitus I
m reductus.

XXXVIII. Dum haec in Lucanis atque in H
geruntur, quinque naves, quae Macedonum a
norum captos legatos Romam portabant, a
mari ad inferum circumvectae prope on
ae oram, quum praeter Cumas velis ferre
e, hostium an sociorum essent, satis sci
chus obviam ex classe sua naves misit. Q
nctando in vicem cognitum esset, consule
sse; naves Cumas appulsae, captivique ad
deducti, et literae datae. Consul, literis
tque Hannibalis perlectis, consignata o
tum itinere terrestri misit: navibus deve
ssit. Quum eodem fere die literae lega

hostem. Captivis in vincula condi iuss que eorum sub hasta venditis, ad nave que, quibus P. Valerius Flaccus praefe viginti parandas alias decernunt. H deductisque, et additis quinque navibu xerant captivos legatos, triginta naves rentum profectae: iussusque P. Valer Varronianis, quibus L. Apustius leg praeerat, in naves impositis, quinqua classe non tueri modo Italiae oram, sed Macedonico bello. Si congruentia liter que indiciis Philippi consilia essent, ut praetorem literis certiorem faceret: i stio legato exercitui praeposito, Tare sem profectus, primo quoque tempor niam transmitteret: daretque operam, in regno contineret. Pecunia ad clas bellumque Macedonicum ea decreta Claudio in Siciliam missa erat, ut redd ni regi: ea per L. Apustium legatum devecta. Simul ab Hierone missa d modium tritici, et hordei centum.

XXXIX. Dum haec Romani parant

Beroeaeus, et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. Sed prius se aestas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset: tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Compulteriam, et Trebulam, et Saticulam, urbes, quae ad Poenum defecerant, Fabius vi cepit; praesidiaque in iis Hannibalis, Campanique permulti capti. Et Nolae, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat: consiliaque occulta de caede principum et proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quae in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum propraetorem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in praesidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium praetorem administrari coeptae, quae omissae erant, postquam Q. Mucius praetor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a praetore exercitu accepto, duo et viginti millia peditum, mille et ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampsicorae castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos, ad iuventutem armandam, qua copias augeret. Filius eius, nomine Hiostus, castris praeerat: is, adolescentia ferox, temere proelio inito fusus fugatusque. Ad tria millia Sardorum eo proelio caesa, octingenti ferme vivi capti. Alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus; dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit: debellatumque eo proe-

lio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duc
drubale, quae tempestate deiecta ad Baliare
in tempore ad spem rebellandi advenisset. M
post famam appulsae Punicae classis, Carales
cepit. Ea occasio Hampsicorae data Poeno s
gendi. Hasdrubal, copiis in terram exposi
classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora
riorum populi Romani agrum populandum pro
Carales perventurus erat, ni Manlius obvio e
ab effusa eum populatione continuisset. Primo
castris modico intervallo sunt obiecta: dein
cursationes leviaque certamina vario eventu
postremo descensum in aciem, signisque colla
sto proelio per quattuor horas pugnatum. I
gnam ancipitem Poeni, Sardis facile vinci as
fecerunt: postremo et ipsi, quum omnia circa
ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. Ceter
ga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat S
inclusit Romanus. Caedes inde magis, quam
fuit. Duodecim millia hostium caesa Sardorun
Poenorumque, ferme tria millia et septingenti
et signa militaria septem et viginti.

XLI. Ante omnia claram et memorabile
gnam fecit Hasdrubal imperator captus, et I
et Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex

[redacted]

tes, quae ad Hampsicoram Poenosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. Quibus stipendio frumentoque imperato, pro cuiusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat Patribus: et stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivos Q. Fulvio praetori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta navium ab Lilybaeo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a Baliaribus nuper traiecisse, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit: ceteras metus haud secus, quam tempestas, passim disiecit. Per eosdem forte dies et Bomilcar cum militibus, ad supplementum Carthagine missis, elephantisque, et commeatu, Locros accessit. Quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciae circumeundae Messanam raptim exercitu ducto, aestu secundo Locros traiecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat; et Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem aestate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum et Samnites Caudinos fecit: adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladium Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Hannibalem missi simul ex utraque gente, ita Poenum allocuti sunt: *Hostes populi Romani, Hannibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostrae vires nos tutari poterant. Postquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus; a quo relicti* pacem ne-

cessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus, quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quam unica comitas ac benignitas erga cives nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, hercule, non solum incolumi et victore, sed praesente te, quum ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire, et flagrantia tecta posses conspicere, ita sumus aliquoties hac aestate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te, ad unum modo ictum vigentem, velut aculeo emisso, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos consules, ac duos consulares exercitus a nobis sub iugum missos, et si qua alia aut laeta aut gloriosa nobis evenerunt. Quae aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quae hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato, et subsidiis positis, et sub signis ad populandum ducebant: nunc propraetoris unius et parvi ad tuendam Nolam praesidii praeda sumus. Iam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem haec est, quod neque tu defendis, et nostra iuventus, quae, si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos,

sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamvis vana, praedae spes. Numidarum paucorum illi quidem praeda erunt, praesidiumque missum nobis et Nolae ademerit: si modo, quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos iudicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Hannibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: et indicare clades suas, et petere praesidium, et queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem fuisse primum, dein petendum praesidium: postremo, si impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis et militem suum repleturum esse, et metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quam Trebiae, si Cannarum quam Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram maiore et clariore victoria facturum.* Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit. Ipse, praesidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiis, cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis, venit. Castris haud procul positis, longe alia omnia inquirenti comperta sunt, quam quae a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunae, aut temere hosti commissum dici posset. Explorato, cum firmisque praesidiis, tuto receptu praedatum ierat: omniaque, velut adversus praesentem Hannibalem, cauta provisaque fuerunt. Tum, ubi sensit hostem adventare, copias intra moenia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, et omnia circa explorare, quae apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum et Herium Pettium

ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli e sos, per interpretem alloquitur. Hannibalis vir fortunamque extollit: populi Romani obterit scentem cum viribus maiestatem. *Quae si pa sent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quar ve Romanum imperium sociis, quanta indul Hannibalis etiam in captivos omnes Italici n fuisset, Punicam Romanae societatem atque tiam praeoptandam esse. Si ambo consules cu exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent: praetor unus, cum paucis et novis militibus, Nol tari possit. Ipsorum, quam Hannibalis, int capta an tradita Nola potiretur. Potiturum en Capua Nuceriaque potitus esset: sed, quid int puae Nuceriaeque fortunam interesset, ipsos pr medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quae urbi cessura forent: sed potius spondere, si Mar cum praesidio ac Nolam tradidissent, neminem quam ipsos, legem, qua in societatem amiciti Hannibalis venirent, dicturum.*

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: *tos annos iam inter Romanum Nolanumque po amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem poen et sibi, si cum fortuna mutanda fides fuerat, se esse mutare eam. Dedituris se Hannibali non arcessendum Romanum praesidium: cum iis, qu tuendos venissent, omnia sibi et esse consociata, ultimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem nibali per proditionem recipiendae Nolae. I oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni moenia aggrederetur. Quem ut successisse Marcellus vidit, instructa intra portam acie, magno tumultu erupit. Aliquot primo impetu p si caesique sunt; dein, concursu ad pugnantes aequatisque viribus, atrox coepit esse pugna

rabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Poeni in castra sese receperunt. Tamen Poenorum prima eruptione perculsi ceciderant haud plus quadringenti, Romani quinquaginta. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque, quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. Tertio die Hannibal partem copiarum praedatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit; neque Hannibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant castraque. Eo spatio (et sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor, ex parte utraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quae in agros praedatum exierant, ad proelium iam commissum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt: quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, et saucios ex acie efferre iussit; pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Proelium erat anceps: summa vi et duces hortabantur, et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. *Non omnes esse in acie: praedantes vagari in agro: sed, qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino et scortis, omnibusque lustris per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenaei Alpiumque superata sint iuga: reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes, pugnare. Capuam Hannibali Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi praeteriti temporis famam, ibi spem futuri exstinctam.* Quum haec exprobrando hosti Marcellus suorum mi-

litum animos erigerèt, Hannibal multo probris increpabat: *Arma signaque eade quae ad Trebiam Trasimenumque, postı nas viderit habueritque: militem alium ı hiberna Capuam duxisse, alium inde edu tumne Romanum et legionis unius atque certamine vix toleratis pugnam, quos bin sulares nunquam sustinuerunt? Marcell lite ac Nolanis subsidiis, inultus nos iam sit? Ubi ille meus miles est, qui erept Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qu ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet torpent? an quid prodigii est aliud? Q res vincere soliti estis, nunc paucis plure Romam vos expugnaturos, si quis ducere gua, iactabatis. Enim minor est res. vim virtutemque volo. Expugnate No strem urbem, non flumine, non mari sae vos ex tam opulenta urbe praeda spoliisq ducam, quo voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene, nec male dicta p confirmandos animos. Quum omni parte Romanisque crescerent animi, non du hortante, sed Nolanis etiam per clamo indicem, accendentibus ardorem pugna

[redacted]

:ralioris militiae) mille ducenti septuaginta duo uites, mixti Numidae Hispanique, ad Marcellum ansfugerunt. Eorum forti fidelique opera in eo ɜllo usi sunt saepe Romani. Ager Hispanis in Hiıania, Numidis in Africa post bellum, virtutis cau-, datus est. Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios annone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliae berna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius, : profectum in Apuliam Hannibalem audivit, fruento ab Nola Neapolique in ea castra convecto, ıae super Suessulam erant, munimentisque firmas, et praesidio, quod per hiberna ad tutandum loım satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit ıstra, agrumque Campanum ferro ignique est depoulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum iribus suis fidentes, egredi portis, et castra ante urem in aperto communire. Sex millia armatorum abebant, peditem imbellem: equitatu plus poteant: itaque equestribus proeliis lacessebant hostem. ıter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Iuellius erat, cognomine Taurea. Civis indidem erat, ɔnge omnium Campanorum fortissimus eques: adeo t, quum apud Romanos militaret, unus eum Romaus Claudius Asellus gloria equestri aequaret. Hic 'aurea, quum diu perlustrans oculis obequitasset ostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Clauius Asellus?* quaesivit: *et, quoniam verbis secum de irtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneɜt; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

XLVII. Haec ubi Asello nuntiata sunt in castra, l modo moratus, ut consulem percunctaretur, liceɜtne extra ordinem in provocantem hostem pugna-:? permissu eius arma extemplo cepit: provectusıe ante stationes equo, Tauream nomine compellat, congredique, ubi vellet, iussit. Iam Romani ad ıectaculum pugnae eius frequentes exierant: et

Campani, non vallum modo castrorum, sed moenia etiam urbis prospectantes repleverant. Quum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos. Dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum*, inquit, *hoc, non equitum, erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demittimus equos: ibi nullo ad evagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius deiecit. Taurea, verbis ferocior, quam re, *Minime sis*, inquit, *cantherium in fossam.* Quae vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ea via longe perequitasset, nullo obvio hoste in campum rursum evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam vera sit, communis existimatio est) mirabilem certe, adiiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portae invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quam iam altae in segetibus herbae pabulum praebere poterant. Id convexit in Claudiana castra super Suessulam; ibique hiberna aedificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolae necessario ad tuendam urbem praesidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis, et sumptui reipublicae essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde praetorem Brundisium cum eo, quem Luceriae habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini, et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu aestatis eius, qua haec gesta perscripsi-

mus, literae a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaque, et frumentum exercitui, et sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si aerarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant: cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin, et vera scribi, et postulari aequa, fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. Siciliam ac Sardiniam, quae ante bellum vectigales fuissent, vix praesides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari: quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, et ad Trasimenum lacum, et ad Cannas, imminutum; tum, qui superessent pauci, si multiplici gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque, nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio praetori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicae, ex qua crevissent, ad tempus commodarent; conducerentque ea lege praebenda, quae ad exercitum Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in aerario esset, iis primis solveretur. Haec praetor in concione edixit, et qua die vestimenta, frumentum Hispaniensi exercitui praebenda, quaeque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus.

XLIX. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere: unum, ut militia vacarent, dum in eo publico essent: alterum, ut, quae in naves im-

nomilcaris mio, ob defectionem a
gnabatur. Inter haec trina castra h
quum in urbem sociorum magno ce
obsistentium pervenissent, frumen
erat, advexerunt: cohortatique opp
animo moenia tutarentur, quo pro
manum exercitum vidissent, ad ca
pugnanda, quibus Hasdrubal praee
dem et duo duces, et duo exerci
sium, ibi rem summam agi cernen
Itaque eruptione e castris pugnatur
hostium millia eo die in pugna fu
circiter Romanis. Tamen adeo ha
fuit, ut plures numero, quam ipsi e
stium occiderint: ceperint amplius
num, paullo minus mille equorum, u
litaria signa, septem elephantos, q
occisis: trinisque castris eo die pot
obsidione liberato, ad Intibili opp
exercitus traducti, suppletis copiis

VARIETAS LECTIONUM

EDITIONIS DRAKENBORCHIANAE.

Lib. VII. Cap. 8. *ab Signinis*] *ab signis*. — Cap. 21. *Rutilus*] *Rutulus*. — Cap. 26. *mare superum*] *mare inferum*. — Cap. 34. *demitteret*] *demitterent*. — Cap. 38. *Suessulanorumque*] *Suessanorumque*. — Cap. 40. *ventum, et*] *ventum est*. — Ibid. *haud minore ab adversariis verecundia, quam ab suis, silentium datum*] *haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium, datum*. — Cap. 41. *et, ne particeps eorum esset, ab Lautulis fugisset*] *et ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent*.

Lib. VIII. Cap. 8. *incedebant*] *incidebant*. — Cap. 10. *hostiam*] *hostia*. — Cap. 11. *consiliis*] *conciliis*. — Cap. 15. *primus de plebe*] *primum de plebe*. — Cap. 25. *abscisa*] *abscissa*. — Cap. 36. *comitate*] *comitati*.

Lib. IX. Cap. 1. *exsatient: placari qui nequeant*] *exsatient. Placari nequeunt*. — Cap. 5. *ad parentes*] *ac parentes*. — Cap. 6. *iacere*] *tacere*. — Cap. 9. *in quod*] *in quo*. — Cap. 11. *hos tibi*] *hosti tibi*. — Cap. 13. *Et obsessis*] *obsessis*. — Cap. 16. *Forentanis*] *Ferentanis*. — Cap. 23. *abscidamus*] *abscindamus*. — Cap. 24. *per vias*] *per viam*. — Cap. 25. *inquirendo*] *inquirendos*. — Cap. 30. *epularum*] *epularum caussa*. — Cap. 41. *Gallica clade*] *a Gallica clade*. — Cap. 43. *vetusta gentis gloria*] *vetustate gentis gloriae*. — Cap. 45. *quattuor millia*] *quattuor millibus*.

Lib. X. Cap. 2. *ab tergo*] *ab tergo sint*. — Cap. 12. *et stativa, et trepide*] *et stativa trepide*. — Cap. 13. *in Lucanum hostem*] *adversus Lucanum hostem*. — Cap. 14. *octingenti*] *trecenti*. — Cap. 18. *Quum*] *Dum*. — Cap. 21. *vocare*] *vocari*. — Ibid. *sollicitare*] *sollicitari*. — Cap. 22. *praerogativa*] *praerogativae*. — Cap. 25. *mobiliorem*] *nobiliorem*. — Ibid. *propraetore*] *pro praetore*. — Cap. 26. *in collem*] *in colle*. — Cap. 29. *pro praetore*] *propraetorem*. — Ibid. *mille septingenti*] *mille ac ducenti*. — Cap. 31. *quaeque*] *quae*. — Ibid. *Samnitium omnes*] *Samnitium legiones omnes* — Ibid. *quem pigeat*] *quer*

non pigeat. — Cap. 33. *septingentos*] *ducentos*. — Cap. 34 *septingenti*] *ducenti*. — Cap. 36. *In medium*] *In medio*. — Cap. 37. *republica*] *respublica*. — Cap. 38. *edictum*] *eis dictum*. — Cap. 39. *forsitan*] *forsan*. Cap. 43. *octingenti*] *trecenti*. — Cap. 46. *mille*] *millia*.

Lib. XXI. Cap. 10. *assensu*] *adsensum*. — Ibid. *sed tunc Tarento*] *sed Tarento*. — Cap. 12. *aliquantum*] *aliquantulum*. — Cap. 17. *treceni*] *trecenti*. — Ibid. *eodem*] *eodem anno*. — Cap. 19. *in Gallias*] *in Galliam*. — Cap. 22. *ad mille octingenti*] *ad mille octingentos*. — Ibid. *ne quod*] *ne quid*. — Cap. 23. *quos et ipsos*] *quos et ipse*. — Cap. 25. *sexcentos cecidisse*] *adcitus res*. — Cap. 26. *sedes suae*] *sedes*. — Cap. 27. *equis virisque*] *equites virique*. — Ibid. *instratos*] *instructos*. — Cap. 31. *Isara*] *Arar*. — Ibid. *Indemediis*] *Mediis*. — Ibid. *vi plus poterat*] *vi plus poterant*. — Ibid. *gurgites*] *gurgites faciens*. — Cap. 32. *ad Alpes cum bona pace*] *cum bona pace ad Alpes*. — Cap. 33. *diversis*] *perversis*. — Ibid. *decurrunt*] *discurrunt*. — Ibid. *et captivo cibo ac pecoribus*] *et captivorum pecoribus*. — Cap. 34. *nequaquam, ut inter pacatos, incomposito agmine*] *nequaquam ut inter pacatos, composito agmine*. — Cap. 35 *per artas praecipites vias*] *praecipites per artas vias*. — Cap. 36. *pedes fallente*] *pede se fallente*. — Ibid. *prolapsi si iterum corruerent*] *prolapsis, iterum corruissent*. — Ibid. *connitendo*] *continendo*. — Cap. 38. *Taurinis*] *in Taurinis*. — Ibid. *degressum*] *degresso*. — Ibid. *ei iugo Alpium*] *et iugo Alpium*. — Cap. 39. *volentes*] *volentis*. — Cap. 43. *Quum*] *Dum*. — Ibid. *contra*] *circa*. — Cap. 45. *Victumulis*] *Victumviis*. — Cap. 46. *venerat*] *ierat*. — Cap. 48. *iactati*] *iactanti*. — Cap. 49. *circa a praetore*] *circa praetorem*. — Ibid. *oram, qui*] *oram qui erant*. — Cap. 52. *sequente*] *sequentes*. — Cap. 54. *equiti quoque tegendo*] *ad equites quoque tegendos*. — Cap. 56. *Trepidantes propeque*] *Trepidantesque prope*. — Ibid. *alia*] *alii*. — Cap. 57. *expugnandi*] *obpugnandi*. — Cap. 58. *Haud longi inde temporis*] *Haud longis inde temporibus*. — Cap. 59. *mediis*] *medius*. — Cap. 63. *cuive senatorius pater fuisset*] *quive senatoris pater fuisset*.

Lib. XXII. Cap. 1. *divis*] *Divi*. — Ibid. *quin et ut libertinae et ipsae*] *quin et libertinae ut ipsae*. — Cap. 2. *habendoque*] *trahendoque*. — Cap. 4. *collibus*] *vallibus*. — Cap. 5. *rapidos*] *rapido*. — Cap. 10. *qui cis Alpes sunt) datum donum duit populus Romanus Quiritium*] *hisce duellis; datum donum duit populus Romanus Quiritium*. — Ibid. *antidea*] *anteidea*. — Cap. 12. *diem*] *die*. — Ibid. *premendoque superiorem*] *premendoque superiorum arte*. — Cap. 13. *abhorrens*] *abhorrens os*. — Cap. 18. *praevenisset*] *pervenisset*. — Cap. 19. *offuso*] *effuso*. — Cap. 20. *qui cis Iberum incolunt*] *qui Iberum incolunt*. — Cap

